

Original

RAJNA VIDÉKEN

ÜTI VÁZLATOK.

IRTA

MASZLAGHY KAVÉR FERENCZ.

ESZTERGOM, 1874.

NYOMATOTT HORÁK EGYEDNÉL.

7081659

RAJNA VIDÉKÉN.

ÚTI VÁZLATOK.

IRTA

MASZLAGHY XAVÉR FERENCZ.

NYOMTATVA A
KÖNYVTÁRSÁG ÉRTÉKELÉSÉRE

Jóthy
no.
Esx

ÉSZTERGOM, 1874.

NYOMTATOTT HORÁK EGYED BETŰIVEL.

NAGYMÉLTÓSÁGÚ
ERDŐDI GRÓF PÁLFFY MÓRNÉ

SZÜLETETT

WILCZEK PAULINA GRÓFNŐNEK,

CSILLAGKERESZTES HÖLGYNEK

Ő FELSÉGE A MAGYAR KIRÁLYASSZONY PALOTAHÖLGYÉNEK

S A T.

LEGMÉLYEBB HÓDOLATA SZERÉNY JELÉÜL

a szerző.

TÁJÉKOZÁSUL.

---

hely, vidék és nép, melyről irok, ismét nem új és ismeretlen. Ügyesebb toll és ecset már régebben megörökíté annak nevezetességeit. Nekem feladatom, a kicsépeelt szalmába új szemet varázsolni. Ki már olvasott e vidékekről, vagy maga utazta be azokat, annak mint régi ismerős jönnek szemközt a leiró sorok, aki pedig egyiket sem tevé, annak elég új marad mostan is. A látott tárgyakat meg nem újíthatom, de

szerény reflexióim vessenek rájuk új mezt. Minden ember más és más szempontból nézi a dolgokat; lehet hogy gyarló szemem kevésbé ismert tárgyakat is megpillantott. Nincs egyéb czélom, minthogy az unalom óráiban oktattva szórakoztassam az olvasót.

I.

Sehnsucht nach dem Besten veredelt
die Seele unaufhörlich.

Lavater.

Az élvezet poharának fenekén mindig van egy kis keserűség, — ezt olvastam valahol s megmaradt emlékezetemben örökké. E világon semminek sem örvendhetünk sokáig s örömlünkben mintegy vágyódunk egy múltó bánat után. Emberi természetünkben fekszik ez, mely ellen mit sem tehetünk. Az ital, ha szomjazunk és a szivar bizonyos tekintetben egy fogalom alá hozhatók; az első kortyok, az első szippantások a legkellemesebbek; azután mint oszló köd lassanként elfogy a költészet s megjelen a keserű próza. Csak az utazás az egyetlen gyönyör az életben, mely megfordítva nyújtja élveit. Mint száműzött, kóbor lélek futjuk be a világot, egy mondhatlan érzés űz és kerget, mintha a paradicsombeli angyal lángoló korbácsával járna nyomunkban s az örök átok keservét éreztetné velünk, oly szűk és nyomasztónak találjuk az otthont; beteg lelkünk gyógyulást keres a változatos szórakozásban, menekülést megszkokott szobánk kinzó eszméitől és — hiába. Az utazás csöppenként adja élveit; e pohár csak akkor telik meg, ha hosszú idők után ismét ott vagyunk, hajlékunkban; ha visszatérve az édes otthon egész boldogságával élénk tárul. A szelid szemrehányás, melylyel az ismerős falak, butorok, képek, könyvek üdvözölnek, a néma mosoly, melylyel árván hagyott karszékünk, oly sokszori merengéseink, ábrándjaink lágy fészke fogad, oly megnyugtató és édes. Az utazás tanít megszeretni otthonunkat s Dante nagyot hibázott, midőn poklából az otthon hiányát kifelelte. Egy nehéz teher esik le a szívről, egy mély hálafohász röppen ki a kebelből, — hála Istennek itthon va-

gyok! Azután megkezdi csöndes műveletét az emlékezet; felragad szárnyaira s újra elvisz mindenüvé, ahol kóboroltunk s gyönyörködtet éveken át. Oh emlékezet! a Teremtő áldása és átká egy eszmében, gyönyör és kín egy pohárban, nap és sötétség az ég boltján, szabadság mosolygó üdvözlete az igaznak, és sötét börtön hirdetője a bukott embernek, szárnyak, melyek a boldog multba vissza ragadnak és bilincsek, melyek a gyötrő öntudathoz kötnek. Vezess be engem tapasztalataim iskolájába, melynek zára csak a te varázsszavadra nyílik meg; lebbentsd föl multam nehéz fátyolát s mint egy végtelen fata-morgánában mutasd meg azt, miben a lélek enyhülést talál.

Azt hiszem elég illedelmesen kezdtem meg soraimat. Pedig ennek fele sem tréfa. Ha a régi rómaiak megfizették a temetésnél siró asszonyokat, mai nap lelkesülni sem szokás ingyen. Vidám kedélyem pajkos kis gyermeke ott áll hátam megett s ingerkedik, bohó gondolatokat súg fülembe s ösztökél, hogy csak irjam le, nem fog ártani; de előttem áll a komoly való, halvány, dult arczczal s nedves szemekkel és int, hogy rá hallgassak. Melyiket kövessem? Szeliden eltolom magamtól baráttalan életem egyetlen játszótársát, gondüző csevegését elnémítom s kezeimet nyújtom a valónak. Eleget játsztam, tréfáltam már, ha nem körülményeim, korom követeli, hogy komoly legyek. Holnap mindjárt megrendelek egy szemüveget, hálósipkát s egy pár papucsot. Azután ne csodálkozzál édes olvasóm! ha gondolataim ily szalonképtelen negligében jelennek meg előtted, s ha azon ravasz szándékkal közeledem hozzád, hogy minden tréfát félretéve megrikassalak.

„Aus thränenreicher Vergangenheit wächst immer bessere Zukunft; wir werden keiner ohne Thränen gut“ – mondja Raupach.

Ebből láthatod hogy javadra törekszem.

Hogy ne érdemelném meg a részvét nemes gyöngyeit, a

csodás emberi szemnek fájdalomoltó vizét, midőn itt fekszem nehéz láztól gyötörve az ősi Nürnbergben, egy kicsiny szálloda harmadik emeletének kalitkanagyságú szobájában, oly magasan, hogy itt már csak gólya fészkelhet. Még Bécsből hoztam magammal az uralgó baj halálos miasmáit, melyek eddig oly gondosan kikerültek, tenyésző földre nem találtak organismusomban. Egészséges ember, ki csak egyszer volt beteg, midőn született, rendesen minden kicsiny bajtól is megijed. E gyarlóságom van nekem is. A gondolat, hogy idegen helyen vagyok, hol senki sem ismer, senki sem törődik velem, hogy az uralgó járvány mint a kisértetes lidércz azok után szalad, kik előle futnak, lelkemre is csüggesztőleg hatottak. Pedig hányszor láttam e duló sötét rémet, ez évről évre megjelenő kérlelhetlen adószedőt fekete meztelenségében, midőn elgyötrött áldozatait karjaim között fojtogatá. Ah akkor a nép papja valék s gyávaság lett volna részemről e hatalom előtt remegni. Az orvos jött, megírta a recipét s szaladt tovább; de a léleknek nem oly könnyű receptet írni. A búcsúzó léleknek sok consulatusnál vizált útlevelekre van szüksége. A gondolat, hogy nekem élnem kell, mig a hívők szenvednek s pusztulnak, fölemelte lelkemet. Most már nem köt többé ily szép kapocs az élethez. El-mehetek bátran a többi után, a halál becsaphatja éltém könnyét, e keserű olvasmányt, nem lesz miatta szem nedves. Nyögve feküdtem egy nyomorult kereveten; nem volt annyi erőm, hogy a folyosóra menjek s valaki után csöngessem. Szemeimre sötét fátyol nehezédék, és ez sokáig tartott így, s szívem lassan, lassan elkeseredett.

Leélt ifjuságom virágtalan tavasza állt lelkem elé; első reményeim halála, első csalódásim élete; minden, mi a szivre tapos, megjelent előttem. Láttam ágyához szögzett beteg anyám haldoklását; hallottam csöndes panaszát, hogy utolsó órájában meg nem áldhatott, éreztem, mint viszi el magával szívének áldó szerelmét s éreztem kezemben a fagyos hantot,

melyet sirjába veték. Sokszor fölkeresett a gondolat, hogy más ember lettem volna, ha anyám megáld, sokszor kinzott ez, de így soha. Azután elvonult lelkem előtt végzetes sorsom, mint emelt föl, mint taszita a sárba, a jobb ember véres küzdelmei, mikről embereknek nincs sejtelmük, miket csak Isten tud. A szerencsétlenség, gyűlölet, irigység, mely annyiszor üldözött, megrágtá bennem a hitet az emberiség iránt, megtanított sirni.

Kezdem vágyódni e tragoedia utolsó felvonása után, s oly közelnek hittem azt. Szivem, e lázadó zsarnok, melyen soha sem birtam uralkodni, megkezdé enyészését hirdető erős dobogását, s mint lélekharang inte végórámra. Csak egy arcz volna itt, mely részvéttel nézne rám, egyetlen kéz, melyet megszoríthatnék utolsó búcsúmnál, egy ismerős ajk vigasztaló hangját hallhatnám, akkor nyugodtan zárnám le szemeimet. De senki. senki. Egyedül fogok meghalni, amint egyedül éltem.

Kilencz óra volt reggel. A függenytelen ablakon besütött a nap. Ugy véltem, mintha csodás szép hangokat hallanék. Egy madárka ült le ablakomra, egy parányi kis poéta a nagy természetben. Az azután elkezdé dalolni ott, csacsogó nyelvecskéje természetes trillákat adott oly életfrissen, boldogan, ahogy csak tőle telhetett. Örült az életnek s a gyönyörű reggelen az én ablakomat választá ki, hogy ott a jó Istennek reggeli imáját élénekelje. Mintha tudta volna, hogy oda bent a szegényes szobában egy ember szenved s enyhülést keres. Meg-meg ugrált az ablak párkányán, csőrével egy párt koppantott az üvegtáblán, azután borzogatni kezdé magát s miután toillettejét elvégezte, ismét dalolni kezdett. Bennem egy új élet világa nyílt meg. Oh az élet szép, habár a való rongyokra tépi is annak költészetét.

E kis madárnak Istent dicsőítő éneke gyógyír volt nekem. Aki ő róla gondoskodik, nem fog elhagyni engem; kinek őrző szeme az ő fészke fölött viraszt, rám is fog küldeni egy kegyelemsugárt, ki elfogadta e parányi ajkak imáját, nem

veti meg az én fohászaimat sem. Légy üdvöz lelkem madar-kám! Téged Isten küldött, hogy felemelj akkor, midőn már elcsüggedtem. Megértém szavadat, még vannak napok számom-ra. Hadd kövessem példádat!

A lélek ereje mindig győz a testen. Nem oly könnyen mint egy a lotterián csinált ternó hírére, de igen is egy magyarországi telegramm kényelmével keltem föl helyemből. Más érzelmek foglaltak el; az emlékezet síró gyermeke lecsendesedett, elszenderült. Oly szép, mosolygó, derült nap volt kűnt, hogy alig vártam, miszerint szobámat elhagyhassam. Bágyadt valék s koronként metsző fájdalom nyilalt át tagjaimon, de akaratommal legyőztem azt is. Orvoshoz szándékoztam menni, mert bármily nagy ellenszenvvel viseltessem bárminő kúra iránt, végső esetben az ember elveiből is enged valamit. Nem kellett messzire mennem; a szomszéd gyógytárban rendelő orvos is volt. Előadtam ügyemet. A száraz kis embert rémülés fogá el, midőn a diagnosist megtette. Ijedtében parókájával törülte meg verejtékes arczát s szeméit annyira kinyitá, hogy az obligát szemüveg szinte elveszett az orra tetején.

„Szerencsétlen ember! – ugymond – hiszen ön epékórságban szenved; ez természetes, ez természetes.“ — No én épen nem találtam oly természetesnek a dolgot; meg is mondtam neki.

„Mit? hogyan? nem találja természetesnek? hiszen Bécsből jő, amint mondja, abból a dögvészes városból; ott most rakásra hullnak az emberek; tudom jól, olvastam az ujságban.“

„Onnét jövök, igaz, – válaszolám – de e rakásról nincs semmi tudomásom. Nem odavaló vagyok.“

„Mindegy, de ott volt, az elég. Már most csak tessék összeszedni sátorfáját s menjen legottan vissza hazájába. Az ilyen

bajt legjobban orvosolják otthon; itt még hála Istennek nem fordult elő eset.“

„Biztosítom önt, hogy nem maradok itt. Mindazonáltal adasson a kívánt porokból.“

„Tessék, rögtön — buzgólkodék az orvos, — hanem azután csak haza, — igen, — igen csak haza; itt ne maradjon.“

A jámbor ember megijedt attól, hogy importálom a városba a bajt. A derék katona szive repes ha neszét veszi, hogy háború lesz; ez emberséges doktor pedig fittyet hányva a fakultás point d'honneurjének halálos ijedelembe esék annak gondolatára, hogy sok dolga lesz. Ha sárgalázam lett volna, még arra sem lehetett volna jobban megijedni. Az aggódó orvos ijedelme eloszlata az én aggályaimat. Jótékony meleg futott át bensőmön. Egy hívőnek bizalmával emeltem ajkaimhoz a keserű gyógyszert s rá parancsoltam magamra, hogy nem szabad beteg lennem.

Savanyúbb kedély állapotban még nem nézte meg turista Nürnberget, annyit mondhatok. Pedig alig van város a nagy német birodalomban, mely középkori ódon jellegét oly hiven és tisztán megőrizte volna, mint Nürnberg. Egy oázis e város, hová a modern izlés be nem lopózhatott. Maig is minden házat a régi csúcsives stýlben építenek, ép úgy mint a tizenegyedik században. Egy pont a vén Europa közepén, hol a történelem múzsája örömeit időzött, hol nem ritkán az egész világ sorsának kerekeit forgatták. Már V. Henrik császár szabad és független várossá tette, mi épen nem volt elégséges ok arra, hogy ugyanezen császárnak ellent ne álljon, midőn az a szerencsétlen emlékü IV. Henrik, tulajdon atyja ellen fellázadott. Nürnberg előkelő polgárai, a tanácstagok és patriciusok mint Behaim, Pömer, Seiler, Schopper, Grundherr, Tucher, Peller fejedelmi jogokat gyakoroltak s házaikban hercegi fény s jóllét mutatkozáék. Itt találta föl 1500-ben Hele

Péter a zsebórát, az ugynevezett nürnbergi tojást. A művészet és ipar, nem különben a kereskedelemnek a középkoron túl elsőrangú virágzó városa vala, ugyanannyira, hogy közmondássá vált vált: „Nürnberger Hand, geht durch das ganze Land“ – ami maig is áll, mert a norimbergi áruk külön kereskedelmi branchet képeznek.

Egyetemének, mely a wittenbergi után első protestáns egyetem lön német földön, hire messze elterjedt, mert itt nem csak tudori kalapokat osztogattak, hanem a császári adományozás folytán költöket is megkoszorúztak. Itt volt divatban a Harsdorf Fülöp által alapított „pegniczi virágrendet“ híres poétáknak osztogatni. Bátoritani akarták vele a valódi de szerény csalogányokat s elnémitani a szájas verebeket. Akkoriban a vadpoéták nem járhattak oly szabadon mint most. Tornajátékaik egész németországban elhíresültek s nem egy lovag messze földről Nürnbergbe jött, hogy sikra szálljon s egy mosolyért bájos arczról, egy repkényfűzérért picziny habkezekből életét veszélyeztesse. Itt küzdött a vitéz Reischach Richard lovag 1198-ban a német nemzet virága előtt s miután hét lovagot földreterített, büszkén ütött agyaras vadkannal diszitett címeres paizsára. „Wir gelten nichts diesem Eber gegenüber!“ – kiálták a porban heverő lovagok. Itt volt a festészet, szobrászat, faragás és ércöntészet a legvirágzóbb állapotban s itt volt a mesterdalnokok nemes czéhe melyben nem egy közülök nagy hirre emelkedék. Még 1790-ig a sz. Katalinról nevezett templomban, a hol a mesterdalnokok összejöveteleiket tartották, láthatók valának különféle jelvényeik, zászlóik, a gömbölyü mesterszék, melyen a dalnokok műveiket előadták, sőt a könyv, melybe pályanyertes költeményeiket beirták. Azóta azonban semmi nyoma. Nürnberget is, mint annyi nevezetes szerepet játszó német várost a harminczéves háború tette tönkre. Lakói kipusztultak, a művészet és ipar hanyat-

lott, a politikai fordulatok az egyik hatalomnak kezéből a másikba játszták. Most már egy ódon sötét város, melynek minden dicsősége történelmi múltjában áll.

Hanem azért élet és elevenség több van e helyen, mint akárhány egykori virágzó német birodalmi városban; míg Augsburg, Ulm, Bambergben alig találkozik az ember valakivel az utcán, itt kivált oly szép napon, mint a mai, tarka néptömeg hullámszik fel s alá s különösen a piacokon, a nyilvános kutak előtt meglepő festői képet nyújt. A keskeny, magas régi házakban oly furcsán veszik ki magukat a modern fényes kirakatok, mint a hatalmas tanács előtt a cylinderes hivatalnoknép, mely bizarr contrastot képezve az elmúlt időkkel, fölötte zavarja az illúziót. A múlt iránt kegyelettel viseltető phantasia elővarázsolja a tisztos senatorok tekintélyes alakjait, amint kurta prémes togáikban, komoly arcaikkal, aristokratikus hideg de szabályosan szép vonásaikkal egy Pirckheimert vagy Pellert állítanak a múltba tévedő pillantásaink elé; ezek helyett látunk bodros fejű ifjú seladonokat szemüveges száraz bureaukrátákat, a sok írásban púposhátúvá lett modern kancellistákat, kik tollal a füleik mellett jöttek a világra. Kő, fa, vas századokon át daczol az idővel s még romjaiban is megőrzi jellegét, csak az ember változik folyton, öltözetében úgy mint erkölcsében.

Lépteimet Nürnberg legrégebbi egyháza, sz. Sebáld temploma felé intézem. A hatalmas román stílusú épület már messziről meglep; kivált azért mert ferdén áll, s erősen éjszak felé hajlik. A távolból szemlélő azt hinné, hogy dőlni készül, pedig századok óta áll így. A karzat részén alapja süppedékes, mocsáros föld vala; a roppant teher idők folytán ferdére tolta az egész épületet. Méginkább észrevehető ez, ha az ember a keresztúthoz állva a templomon végig tekint. E fönséges imaház, mely a keresztény művészet legszebb remekeit foglalja magában, mint annyi sok, a protestansoké, kik

azt a katholika vallásra emlékeztető jellegétől kifosztogatták ugyan, de általános jellegét, azon eszményi szépet, melyet a kath. egyház a góth stylnek felvirágoztatásával e műben is felmutat, meg nem semmisíthették. A belépő, ha végig tekint a merész boltívek alatt s végig járja, a félhomályú csarkokat, önkéntelen felkiált – szép, nagyszerű, – de még is hiányzik belőle valami. S e valaminek hiánya nem a látás hanem az érzésben van. A műtész szeme bámulni fogja e templomon a román styl csodás átolvadását a góth stylbe, de ki egyebet is keres az imaházban művészetnél, az ama hiányt érezni fogja. Az előrésze, a két karcsú torony közötti ugynevezett Löffelholzi egymástetejére rakott hármaskápolna tiszta román stylben van építve s a tizenharmadik századból ered. A portale s ablakainak ívei már a csúcsos felé hajlanak; a fő, s két mellék hajó, valamint a karzat már egészen góth, s mellék ajtain remek faragványok láthatók az idő kezétől megbarnítva. A menyasszonykapú már a legnemesebb góth izlést mutatja, finom áttört munkájával s fülkébe rakott szobor-csoportjaival. A templom belseje a pietástalan protestantismust mutatja. Elhanyagolt oltárok remek faragványok s festményekkel ékitve. Gyönyörű üvegfestmények az idő s elemek vasfogának vannak átengedve. A Tucher család által alapított oltár mellett függ Hans Kulmbach, Dürer legjobb tanítványának egyik remeke azon szenyesen s pókhálosan; a főoltáron Stoss Veit e világhírű nürnbergi faragó feszületje s szobrai, mikért másutt ezeket adnának, itt elhanyagolva, disztelen állanak kitéve a turisták kíváncsiságának. Csak egy van itt, mely iránt kegyeletét egész teljében mutatja Nürnberg, a német szobrászat és öntészetnek tán legnagyobb remeke a világon, a Vischer Péter s fiai által készített sz. Sebald sirállványa.

Néma csodálattal álltam meg az emberi teremő erő ez óriási remeke előtt. Az érzezből öntött mű kápolnaalakú s hár-

mas tornyot mutat, melynek nyitott csarnokában nyugszik a házfödél idomu ezüstlappal bevont nagy koporsó, magában foglalva sz. Sebáldnak, Bonifác után Nürnberg első apostolának hamvait. A tornyok tetőzetét tartó karcsú oszlopok üregeiben az apostolok szobrai láthatók; az egész mű dúsan meg van rakva a szentek szobraival, góth izlésű diszitményekkel, furfangos állatok ábráival. A művész, kinek neve arany betűkkel van beírva Németország művészetének történetébe, öt fiával tizenhárom esztendeig dolgozott e művön s kapott érte 3145 forintot. E mű a német művészetnek palladiuma, mely Ghiberti, Donatello, vagy Angelo remekeit is háttérbe szorítja. Az oltár felé néző részén, alól, egy fülkében látható a művész kicsiny szobra, sisakalakú süvegben, bőrkötény s vésővel. Mérész, nemes arcza egy Máriusra emlékeztet, bár dicsősége nagyobb annál.

Nürnberg oly művészeket tud felmutatni, minőket Németország egyetlen városa sem. Vischer Péter s fiai mellett Kraft Ádám a szobrász, Stoss Veit a faragóművész; Dürer a halhatatlan festő s tanítványai, Sachs Hans a mesterdalnok s számtalan mások neveit remekműveik örökké megőrzendik. Mint egy Palladio kiválóan saját szülővárosuknak éltek s műremekeiket csak ennek számára készítették. Művészetük éltető lelke a vallás vala; ennek ihlete adott oly csodás röptöt képzelműknek, erőt alkotó kezeiknek. Azon kor művészei a templomba hordták remekeiket, nem az emberi szem gyönyörködtetése, hanem Isten tisztelete s dicsőítése volt céljuk. Az idők logikája megmutatta a jelen művészetében is az ő erejét. Amió az ok, olyan az okozat Kivitelben megmaradt a világ ott, hol már vala, ha feljebb nem emelkedék; de eszmében sülyedt.

Mint építészeti mű a sz. Sebáld egyházat felülmulja a sz. Lőrinczről nevezett templom. Ez is a protestansoké. Ez már egészen tiszta góth stylben van építve; colossalis portáléja s óriási nyolczszegű ablakrózsája Németország nagyszerű dóm-

jaira emlékeztet. A szentélyben láthatók a németországi üveg-
festmények elsőrangú remekei, melyek közül egy 1493 ból a
bold. Szűz családfáját állítva elő valóban nagyszerű. A karzat
közepén függ a roppant magasból alá, háromszor keresztül font
vaslánczon Stoss Veit legremekebb műve, az Annunciatiót áb-
rázoló óriási függő lámpa. A sz. Szűz és Gábor arkangyal alak-
jai életnagyságban egy roppant terjedelmű rózsafüzérnek köze-
pére alkalmazták. E műremek sárgarézből van s már csonki-
tást szenvedett. 1817-ben a roppant terhet képviselő lámpa
negyven láb magasból leszakadt s darabokra tört; ámde rom-
jaiban is hirdeti mesterének nagy nevét. A főoltártól balra áll
Kraft Ádámnak kőből faragott szentségtartója. Keskeny, majd-
nem pastoralében végződő s egész a templom legfelsőbb bolt-
jáig felnyúló kápolna, a legremekebb góth stílusú kivitelben. Az
egész kápolnát alant a mester, legénye s inasa tartják a hátu-
kon. Minden izében genialis munka. A szobrokkal megrakott
műnek apró s ujjnyi vékony s felnyuló oszlopai oly bámulatos
finomsággal vannak kivitelezve, hogy sokáig azon véleményben
voltak a város lakói, hogy a művész egy titoknak birtokában
volt, mely által a kemény követ térszánemű lágy anyaggá tudta
átváltoztatni. Maguk a műértők is azt hitték, hogy e hihetetlen
finomságú, karcsú oszlopok valamely gyurmából készítvék;
azonban midőn 1834-ben e remekművet kijavíták, bámulatuk
a művész iránt végtelenre fokozódott. Meggyőződtek ugyanis,
hogy a műnek minden parányi részecskéje tiszta kő, melyet vé-
sőnél egyébként nem érintett. Azóta nagyobb tisztelettel viseltetnek
iránta.

A Lőrincz-egyházról Nürnberg lakói sok rémes mondát
őriztek meg. A legrégebbek egyike, hogy halottak napja előtti
éjjelen az elhunytak lelkei megjelennek s a protestans tem-
plomban kath. istentiszteletet tartanak. A babonás középkorban,
valamint a hitújítás idejében a legfelvilágosultab emberek hit-
tek e mesében, s város régi okmányáiban feltalálható egy asz-

szony neve, ki a templommal szemközt levő Schlüsselfelderféle házban lakott s nevezett napon az orgonaszóra felébredvén a templomba sietett reggelt gyanítván. Ott látta azután a város ismert megholtjait, sorban, családi padjaikban ülni; látta saját helyén leányát s eszméletét veszté. Csak évek mulva nyerte vissza egészségét, a látott kép azonban egész életén át gyötörte.

Majd egy másik szerint egy nyughatatlan organista szelleme jár, kel a templomban. Évek előtt történt, hogy e szegény ember, ki folyton nyomorban élt s egy külvárosi kicsiny kápolna orgonászának volt alkalmazva, az időközben megüresült sz. Lőrincz-templomi organista állomásaért folyamodott. A nyomorult ember bejárta egyenként a patriciusokat, senátorokat, a város előljáróit; kért, könyörgött, de mindenütt elutasíták. A hivatalt nem kapta meg. A következő ünnepen az új organista bemutatta magát a hiveknek. A hallgatók közt volt a szegény külvárosi orgonász is. S midőn füleit megüték a hangok, midőn reményei s várakozásaibani csatlakozásának egész keservét érezé, midőn eszébe jutott, hogy ő itt soha sem fog működhetni, megszakadt szive. Élettelen dőlt végig a templom hideg kövezetén s meghalt. Azóta, ha künt vihar vagy szélvész dúl, gyakorta hallanak a templom körül lakók késő éjjelen csodásan elmosódó siró, nyögő orgonahangokat, melyek a templomból látszanak jönni. A remegő ember fejére húzza ilyenkor takaróját, bedugja füleit vánkosaiba, hogy ne hallja ez átkos panaszos hangokat. Mindenki meg van győződve, hogy az ily rémes éjszakákon ama szerencsétlen üldözött lélek elhagyja sirját, oda ül az orgonához s mit életében el nem érhetett, azt halála után pótolja. Másnap aztán rendesen minden register meg van változtatva, mintha idegen kezek érintették volna a hangszert.

A harmadik monda még szivrehatóbb. Több mint másfélszázada annak, hogy egy napon ifjú házaspár állott e templomban oltár előtt, az egyház áldását kérve le szent frigyére.

Mindkettő ifjú volt s mindkettő szerette egymást. A mennyasszonynak azonban egy irigye vala, egy asszony, ki az ifjú iránt átkos szerelemre gyúlt. Ez mérget kevert az ifjú poharába, mely bizton működött. A szent szertartás alatt a vőlegény egyszerre sápadni kezd; keze, melyben mennyasszonyát szoritja, lázasan remeg s amint az eskü utolsó szavát elmondja, hörögve dől végig az oltár előtt s meghal. A rémület általános volt. A mennyasszony kevéssel élte túl férjét, ki őt már az oltárnál özvegyen hagyta. Azóta ott jár bolygó szelleme a templom sötét ivői alatt, mennyasszony ruhában, myrtuskoszorúval fején s folyton keresi vőlegényét. Voltak beteg képzelmű emberek kik látták; s a monda vége az, hogy minden új házaspár, mielőtt az oltárhoz lépne, előbb egy rövid imát bocsát az éghez a „fehér mennyasszonyért, — különben, meg van győződve, hogy a frigy szerencsétlen lesz.

Oly város, mint Nürnberg, mely középkori sötét emlékeit oly hiven megőrizte, gyönyörködhetik ilyesmikben; a haladó világ azonban megszüntette a kóbor szellemek elméletét. Oly dolog ez, melyről az ember nem tudja, higyje azokat, vagy ne higyje: Itt a tudás rohanó kereke megáll. Hogy sok van még a természetben, mi velünk együtt él, mozog, szaporodik, jelt ad önmagáról, s még sem tudjuk megfejteni, az bizonyos. Azért én igen helyesnek találom egy tapasztalt öreg barátomnak nézetét, ki, midőn őt e pikáns tárgyról kérdezgettem, így válaszolt: „Az ember legjobban cselekszik, ha egy kicsit hiszi, egy kicsit pedig nem hiszi.“

A XIV. század közepén Nürnberg véres jelenetek színhelye volt. Virágzó kereskedelme messze keletre elcsalá fiait, kik azután a drága portékák, arany, ezüst és selyemkelmék között egy szép napon egy fölötté ocsmány jószágot is becsempésztek városukba. Nem egyéb volt ez, mint a — pestis. A halál megkezdé rakonczátlanokodásait a város lakói között. Dúlt fült kedvére; nem kimélt aggot, fiatal, urat és

koldúst, hanem valamely fatumszerű szeszélyből megkimélte a zsidókat. Szövetség volt közöttük, mint mondták. Abu Ben Lojschim gazdag zsidó kereskedő Nürnbergből, Tifisben járván-kelvén, az ott uralgó bajba esett. A halál már fojtogatá martalékát, midőn a fanatikus zsidó önkivületében e szókra fakadt: „Ne bánts, ne bánts! Hagyd meg életemet! Hálás leszek irántad. Zsákmányt adok szörnyü dühödnek, e piszok emberek helyett büszke, hatalmas urakat. Neked adom Nürnberget.“

A fekete halál ráállott az alkura, s elbocsátá martalékát. Abu megszabadult s elindult haza. Kabátjának belésébe volt bevarrva a fekete halál. A mely városban meghált, annak lakói pusztultak és veszttek. Amerre ment, boldog, virágzó városok, falvak előtt, ott vele együtt megjelent a romboló vész. Jöttének hírére elsápadt az ember, sohajtva tekintte az égre, de hiába. Az ember mindig bűnös volt; sorsát megérdemelte. Sok viszontagság után megérkezett Nürnberg falai alá, s annak kapuja előtt megállapodék.

„Szavamat megtartottam – sugá a fekete halálhoz, – itt vagy a világ legszebb, leggazdagabb városa előtt. Amit ígértem neked adom. De egy föltétel alatt; ha csak e dölyfös, zsarnok keresztény népet gyilkolod, üldözött szegény fajomat azonban megkiméled!“

„Legyen! – válaszolá a fekete halál, – nem bántok fajodból senkit.“

A pestis ott volt Nürnbergben. Belépett a fényűző patricius háza küszöbén megjelent a polgárok lakaiban, megszuhogtatá fekete szárnyait s a nép hullott mint ősszel a falevél. Két hétig tartott rémes mulatsága.

Két hét multán, késő éjjelen ott botorkált a rémületbe esett város immár néptelen utczáin sgyönyörködék a halotti szekerek dübörgésein. Egy magas ház legalsó ablakából reszkető fénysugár vetődék ki az utcára. A feke-

te halál megállt az ablaknál s betekinte. A szegényes szobában egy roskatag térdelő asszonyt pillanta meg három gyermekével. Az asszony kezében feszület volt, gyermekei átölelve tarták és imádkoztak. A halál vad dühhel ronta be az ajtón. „Ezek keresztények, ezek ellenem imádkoznak.“ Jöttére élettelen hullott le az édes anya kebléről az egyik leány, mint gyümölcs, mely fájáról leszakad. Szívhasító sikoltással borult rá a szegény anya.

„Gyermekem, ébredj! Ne halj meg, — ne hagyj itt!“

A gyermek azonban már nem hallá édes anyja nyájas szavát; mint letört liliom hevert a puszta földön. Mig azt ápolni siette, íme a másik, a szőkefürtű kis fiú dől el élettelen.

„Oh halál irgalmazz!“ — kiálta föl iszonynyal az anya, — ne bántsд gyermekemet!“

E perczben mély, velőtrázó hang hallatszék. A halál megszólalt:

„Vesd el azt a feszületet asszony! köpd le, taposs rá, tagadd meg, és élni fogsz utolsó gyermekeddel!“

Az anya rémülve tekintte szét.

„Légy zsidó! — hallatszék az előbbi kísértetes hang — zsidót nem bántok!“

Egy perczig tétovázott az asszony, azután magához ölelé életben maradt gyermekét, még egyszer megcsókolá hosszan, édesen, ahogy csak anya tud csókolni. Azután eltaszítá gyermekét.

„Nesze vidd! *Istenemet meg nem tagadom.*“

A halál sziláj dühhel rohanta meg az ártatlan gyermekeket. Gyönyörködni akart végső küzdelmében. Nem ölte meg egyszerre. Az anya nem nézheté utolsó gyermeke halál-doklását. Felszakítá az ajtót s rohant ki.

„A zsidók! a zsidók!“ ordítá böszült hangon s keresztül nyargalt a városon. A tekete halál megrémült e hangra, egy szoritással megfojtá a gyermeket s rohant az

anya nyomába. A zsinagógánál utólérte. De már akkor egész Nürnberg talpon volt. Két nap alatt három ezer zsidót marcangolt szét. Zsinagógájukat izenkint rombolta széljel. Égberontó átkokkal esküvék, hogy soha Nürnberg városába zsidó nem fog lakni. És ezen esküt négyszáz évig megtartá.¹⁾ A fekete halál is megtartá szavát. A zsidók közül egy sem halt meg pestisben, hanem a nép verte agyon s ugyanazon helyen, hol egykoron a zsinagóga állott, — áll most Nürnberg harmadik legszebb egyháza, a *Frauenkirche*.

Szomorú kép ez édes olvasóm. Lázbeteg képzelmem szüleménye, melynek csak vége igaz. A tény az, hogy a pestis terjesztőinek a megrémült nép a zsidókat tartá, kiket azután végső dühében utolsó emberig kiirtott. E vér ártatlanok vére volt; e tömeges kiontás bosszú volt ama lassú vérszopásért, melyet e sajátságos emberfaj a legsötétebb multtól kezdve egész napjainkig gyakorolt. Akkoron e nép gúnnya volt a társadalomnak, s ha védtelen állapotában szivós önfentartási küzdelmeiben a végsőkre vetemedett, ezt nem csak lehet, de *kell* is megbocsátani. Most azonban kivivta emberi, polgári jogait s mégis hányan vannak közöttük, kik atyáik ősi gyűlöletét örökölték.

Néma hódolattal léptem be a Frauenkirchebe. E templom katolikus. A főoltárkép gyönyörű maradványa az ónémet iskolának. Alig hihető hogy a tizenkettedik században élt Wohlgemuth Konrád műve legyen. Azon korban még nem volt a festészet ily magas fokra kimivelve. Inkább hihető hogy Wohlgemuth Mihály készíté, ki Dürer tanítója volt s kinek azelőtt több remekművét őrizték a nürnbergi várban. A templom belseje nagyon egyszerű; látszik hogy mostoha sorsra jutott népnek imaháza. Csak külseje s pedig kiválóan bizarr façadeja mutat ama fényes korra, mi-

¹⁾ Nürnbergben csak 1850-től kezdve szabad zsidóknak tartózkodni.

dön egyházi művészet arany korát élte. E templomhoz építészetben némi tekintetben hasonlót nem láttam sehol. Három előrésze van. A roppant magas homlokzathoz, melynek csúcsában kezdődik a torony, egy kisebb s küljebb álló kaporna van építve, hasonlóan toronycsucsban végződve; ez ismét egy remek faragványú előcsarnokon áll, mely négy collossalis portalével bír. Nürnberg valamennyi templomát felülmulja a tiszta s legnemesebb góthstylben készült emez előcsarnok. Teteje sima s mintegy erkelyt képez a második homlokzat előtt, melynek közepén áll az óra, ez alatt pedig egy a strassburgi óraműre emlékeztető szerkezet.

Hajdan, a régibb időkben az ártatlan gyönyörködésnek egy nemét képezé az, hogy minden városnak legyen egy közös zenélő órája. A német városok közül maig is többnek van. Nürnbergé itt volt. Délben és éjfélkor rendszeren megkezdődött a lágy zene, melancholicus hangjaival majd vidítva majd búsitva hallgatóit. Az óra tányérja alatt kicsiny fülkében két német herold üle, kik az óraütésre rendszeren felkeltek helyeikből, elővették rezes trombitáikat s belefújtak. A középben e hangra megjelent a császár alakja, lévén az aranyozott rézből készítve s kegyes leereszkedéssel üdvözlé a várost. A második harsona hangra megnyilt egy kis mellékajtó s kiindult onnét a hét választó fejedelem diszruhában, elől a három érsek, a mainzi, kölni, trieri, utánok a szász, bajor, pfalz, sat. Miután tiszteletteljes bókot tettek a császár előtt, egész komolyan viszaszasetáltak oduikba. Azalatt szólt a zene. Most azonban már hallgat; a két herold mumiává száradt, a császár megrozsdásodott, a hét választófejedelemnek még emléke sem maradna, ha holmi jámbor hotelier kocsmaczimernek nem használná. A derék nürnbergiek úgy néznek rá, mint egy régi időkből maradt tisztos ereklyére. Szóban volt egykor újra életre kelteni e világot megunt s nyugalomba lépett szellemkéket, — azonban a templom katolikus, a város pedig protestáns. A prote-

stánsok pedig tudvalevőleg még az óraszerkezetben is felekezeti jelleget keresnek. Azután a hét választó közül négy és a császár bizony nem nagy barátjai voltak Luther Mártonnak. Azért jobb lesz, ha alusznak.

A templom közelében van az ugynevezett szép kút, mely amazzal egy idejű. Nyolczszegletű talapzaton hatvan lábnyira emelkedő góthizlésű csúcsoszlop, megrakva számtalan kisebb nagyobb szoborral. E kút ötszáz évnél idősebb s csak a jelen század első negyedében javíták ki először. Schonhofer műve s beillenék egy világhírű dóm tornyának. A középkori dicső művészet remeke, melyről sokan és sokat irtak. Amily meglepő első tekintetre, ép oly visszataszító a környezete közelebből. Körül van véve kofáktól úgy, hogy a touristának tojáskosarakon, hagymakoszorukon, s egy formalis konyhakerten kell átlábolni, míg közelébe juthat. Az én szemlélődésemet is fölötte zavarta a kofanép fecsegése, a járó-kelő emberek pietástalan zaja. Jobbra balra taszigálják, kergetik az embert, rárá ordítanak vagy nevetnek, ha az ember elbámul. A nürnbergi piac hölgyei ugyanazon gyárból kerültek ki, melyből a bécsiek. A mily édes az almájuk, ép oly keserű a nyelvük. Börne sem tudna annyi élczet mondani az emberre, mint ezek. Csak úgy szikrázik a nyelvök s a kifeszített óriási napernyők alatt mint egy salonban, konyhaillatú beszédekét folytatnak. Nem adtam sokért, hogy elmenekülhettem. Én szeretem a népet sajátos tüzelmében meglesni, tanulmányozni ott, hol senki sem vigyáz rá, hol egész természetességében tűnik elő; de a nép e fajtája kívül esik studiumomon. A rutat legkevésbé lehet elnézni az emberben.

Szabadulásom nem oly könnyű volt. Nürnberg ezen része vásártér, mely a Frauenkirche mellett nyugatra messze lenyúlik. A templomon túl a vásáracsarnokok s bódék egész se-rege lepi el az utcát. E hely különösen délelőtt tarka látványt nyújt. Itt vásárolja be az egész város a napi szükségleteket. A

földpiaczról jövő nép asszony, leány, férfi, gyerek, kosárral, targonczával, puttonnyal mind erre megy keresztül; itt, ott megáll, vásárol, alkuszik, tréfál, nevet. Közben tarka árusok járnak fel alá s nyakukba függesztett ládáikban illatos szappant, szépítő kenőcsöt, szagos vizet hordva, ordító hangon kínálják áruikat. A hús boltok alatt sürgő forgó hentések, mézszárosok, pékek, molnárok buzgólkodnak a követelő vászonnépségnek eleget tenni. Mindenesetre festői látvány lehet valamely camera obscurában, vagy egy emeleti ablakból szemlélve, de így belekeveredve nyomasztó az emberre. Lefelé mindinkább szűnik a néptömeg; az egyes alakok el-el tűnnek terheikkel a mellékutczákon s a turista elérve a Gänsemä-nchen-kúthoz, immár szabadabban lélezhetik. Ez is egyik nevezetessége Nürnbergnek. A kicsiny s már néptelen tér közepén áll egy alig három lábnyi magas oszloptörzs, melynek koronáját rácsokkal körülvett széles köcsésze képezi, telve a legtisztább vízzel. A bassin közepéből emelkedik ki egy komikus alak, Vischer legjobb tanítványának műve, az ismeretes ludasgyerek. Egy középkori parasztfiú alakja, amint hóna alá két lúdat szorit; a ludak szájából pedig dől a víz. A ficzkó arcza teli van humorral; úgy látszik mintha lopta volna ezt a két szárnyast, szeretne elillanni, de nem lehet, oda van erősítve a talapzathoz. A köznép a csintalan kis gyermekeket szokta vele ijeszteni.

Különben a megnöttek számára is van itt valami ijesztő. A Pegniczfolyócskán, mely a várost két részre osztja, van egy széles köhid, melyet a város lakói szeretnek ponte rialto-nak nevezni. Ezzel egy arányban valamivel feljebb, hogy a hasonlat teljes legyen, egy másik szenyves kis hidacska áll, melynek neve — di sospiri. A sóhajok hidja Nürnbergben, mely a tanácsháztól a hóhérlakba vezet. Ehez közel, a tanácsház földalatti helyiségeiben van a kinzókamra. Nem igen szeretek ilyenekben gyönyörködni, s midőn néhány év előtt Velenczében az ólomföde-

lek penészes s hajmeresztő börtöneit megnéztem, erősen föltettem magamban, hogy az embergyűlölet eme sötét fészkeit többé meg nem nézem soha. Négyyszer voltam Regensburgban s mindig elkerültem a kinzókamrák szemléletét. Most valamely sajátos kíváncsiság üzött, hogy megnézzem.

Megnéztem s látásomnak haszna volt. Vezetőm zörgetésére a szomszéd házból előjőve egy vaskos uri ember, kit épen villásreggelijében zavartunk. Egyik kezében kancsó sört tartott, a másikban egy csomó kulcsot. Megnyitá egy pinczealakú üregnek jól megvasalt ajtaját, s azután utánunk újra bezárta. Pokoli sötétség vett körül. A mutogató meggyújtott egy szál gyertyát, s előbb sziverősítésül jót huzott a kancsóból, azután megindult. Mintegy tizennégy földalatti termen vezetett keresztül, melyekbe egy tekervényes hosszú folyosóból nyilik az ajtó. A termek számozvák s mindenikben más más kinzó eszközök vannak. A folyosó tetején, az áttört falon csapóajtók alkalmazvák. Ezen bocsáták alá a bölcs és szelid birák az elítélteket s csak az illető teremnek numerusát kiáltották alá, s a lent várakozó hóhérlegények tudták mely kinzás mondatott ki az elítélt fejére. Az egyes kinzó eszközöknek cifránál cifrább nevek vannak, mint: a sz ó s z é k , k o s z o r ú , n á s z á g y s a t. Ez utóbbiakban az emberbe szorult ördög remekelt. A „sz ó s z é k“ lábszárait zúzta szét az elítéltnek, minden csontot darabonként törve el; a „k o s z o r ú“ fejre illesztett vaskarikából állott, melyet addig srófoltak, míg az agy megrepedt; a „n á s z á g y“ szögekkel kivert teknő, ebben hentergették az elítéltet. Az utolsó teremben van a „v a s s z ü z“ melynek megnyitott kebléből száz élesre köszörült gyilok villámlik elő, — alatta csapóajtó, mely egy csatornával ellátott mély üregbe vezet. Az utolsó előtti teremben van egy codexnagyságú régi könyv. Ebben láthatók az egyes kinzószerék ábrákkal illusztrálva, valamint néhány elítéltnek arczképe is. Ezek között

van egy, ha nem csalódom, orvosé, kit állítólag minden terem-
ben megkinoztak s csak az utolsóban halt meg. Mérgezésről
volt vádolva s tíz év múltán kiderült, hogy ártatlan volt. Fi-
gyelemmel tekintém meg arczát; szép, szelid és nemes vonásai
voltak. Ezek szolgáltak vesztére.

Irtózat fogott el e helyen. Hány ártatlan embernek hulló
vére tapadt e falakra, hány kínos nyögés, jajszó s kétségbesés
hangzott el e sötét ivék alatt. Főnt tán mosolygott a nap, az
emberek jártak keltek, örültek az életnek, s alig néhány öllel
lábaik alatt a legiszonyúbb kinok közt vergődtek testvéreik.
Ha fejedelem lennék, szétdúlatnám az emberi gazság s végső
sülyedés eme borzasztó nyomait, mint a szabadságra ébredt
francia nemzet szétdulá a Bastillet. Ily hely iránt nincs ke-
gyelet; e hely nem az emberiség történelméé, hanem a vad-
állatokéé. Ki fogja megőrizni akarni a szennyet? E hely ké-
pes örökre misanthroppá tenni a legszelidebb embert.

Saját faja iránt csak az ember nem ismer kiméletet; száza-
dok óta üldözi, gyűlöli s veszti egymást, a testvérvér édességét
csak ember ismeri, mely előtt az utolsó vadállat angyali magas-
latra emelkedik. Durva csalódás azt hinni, hogy babona, szel-
lemi sötétség s fanatizmus hozta létre emez az emberiséget
meggyalázó helyeket; az emberek örök időktől fogva palás-
tul használták a hitet, vallást, szentségeket, a törvényt, ördö-
gi gonoszságuk, istentelen politikájuk leplezésére. Elvért meg-
haltak többen, jogért elvérzett akárhány, igazságért még több,
de az emberi kegyetlenség miatt valamennyi. Sokat lehetne
itt mondani. A haladó kor a humanismust tüzte zászlajára s a
másik szélsőségbe esett. Most már atyailag gondoskodik, hogy
a legelvetemültcbb gonosztevőnek meg legyen a rendes napi
étkezése, sétája, fűtött szobája, – a becsületes embereket pedig
meg hagyja halni – éhen.

Midőn kijöttem e szomorú helyekről, derék mutogatóm
ujra szájához illeszté sörös kancsóját s valódi bajor bravour-

ral kiürité azt. Ilyen embereknek nem árt semmi. A legirtóztatóbb dolgokat oly hideg műértelemmel magyarázta, mint mikor valaki villanyfolyamról értekezik. Ez érzéketlen cynismus bántott.. Szinte jól érzettem magamat, midőn ismét a napvilágra, a friss levegőre értem. Az élet mégis szép, s e szomorú szemléletnek azon haszna volt rám, hogy életkedvem újra visszatért. Physikai bajomat már nem érzem. Tagjaim visszanyerték rugékonyságukat s most kaczagtam az orvos aggodalmain, s ha rémülettel gondoltam azon eshetőségre, hogy vissza kell fordulnom s abba hagynom egész rajnai kirándulásomat, most kedélyem is visszanyerte üdeségét s utam reménye megnyugtatótt. Igaz ugyan, hogy tudós orvosom erősen lelkemre kötötte, miszerint minden nevezendő italtól, vizet kivéve őrizkedjem, mindazonáltal mint a halál révéről visszatérnek megengedém magamnak a jó bajor sör ártatlan s mérsékelt élvezetét. Dél elmúlt s én Nürnberg egyik jobb szállodájába siettem ebédelni.

II.

Une curiosité téméraire mérite d'être
confondue.

Fénélon.

teremben kevés vendég volt. A társas ebédre lehetett kilátásom, mely két óraker kezdődött. A kijelölt időre többen jelentek meg, de pusztán férfiak. Az asztal elejét ugylátszik abonált urak foglalták el. Közvetlen utánok én következém. Velem szemközt egy megnyerő arcú fiatal ember ült, szép szőke hajjal, szelid kék szemekkel. Tömött kis bajuszát negédesen felcsapta; néha, szünet közben szeméit a plafondra mereszté s mélyen gondolkozni látszott. Ez az ember író, gondolám magamban, hanem a nemesebb fajból, mert szerény és hallgatag. A asztalfőnél már élénken folyt a társalgás, midőn egész váratlanul vis á vis-m hozzám fordul.

„Ön idegen ugybár?“

„Valóban az vagyok!“

„Régóta van már itt, ha szabad kérdenem?“

„Tegnap jöttem Bécsből.“

„Ah Bécsből, — tehát látta a kiállítást.“

„Kilenczszer látogattam meg.“

„Ah ez derék! Én is oda készülök szerény reporteri minőségben.“

„No én is mint olyan voltam ott.“

„Ennek örülök. Eszerint ön író.“

„Amint vesszük. Nem keresetem, de mulatságom és szórakozásom e pálya. Foglalkozom vele ha időm engedi, s okosabbat nem tehetek.“

„Ej — mondá nevetve — oly kicsinylő véleménye van e pályáról?“

„Épenséggel nem, hanem bizonyos értelemben a nemesebb sport egyikének tartom, mint a vadászatot.“

„Hogyan?“

„Aristokraták és urak szeretnek vadászni; teszik szórakozásból s mulatságból, hogy teljék az idő. Az erdészek, körvadászok pedig vadásznak kötelességből, hogy legyen miből élniök. Ilyen az én írói működésem.“

„Akkor szégyenlem magamat, – mondá a gúny finom árnyalatával, – mert én nem vagyok aristokrata az irodalomban, hanem körvadász. Revierem a Sp. Z. ujság.“

„Bocsánat, nem erre reflectáltam. Ily viszonyok között el kell ismernem, hogy ön mester, míg én inas vagyok.“

A fiatal ember erősen szabadkozott.

„Mindenesetre – folytatám – a teremtő művészet magasabb alkotásait azon okokból ítéljük meg, melyek miatt létrejöttek. Guido Reni, ki azért élt hogy dolgozzék, csak oly nagy előtem, mint Angelo Mihály, ki azért dolgozott hogy éljen. És viszont. Ön íróasztala előtt kétségtelenül nagyobb, mint én a cathedrán. Szabadabban mozog, tere tágasabb. Azután Németország közönsége sokkal hálásabb, mint a miénk.“

„Ki tudja, tán nem mindenütt. Ön erről könnyen meggyőződhetik. Szabad-e ön ma estére? Ha igen, fogadja el meghívásomat. Egy szűkebb körbe fogom önt elvezetni.“

„Szives örömet.“

Még tovább folytattuk beszélgetéseinket különféle tárgyakról, melyek központját a világtárlat képezé, s melyről nem győztem eléggé felvilágosításokat, utmutatásokat adni. Az idő gyorsan elmúlt. Fiatal író barátom megnézte óráját, megszorítá kezemet s megigérve, hogy esti nyolcz órakor a café Norisban felkeres, eltávozott.

E rövid ismeretség kellemesen hatott rám. Régóta vágytam külföldi kóborlásaim alatt bensőbben megismerni amaz elemeket, melyek a nemzetek észjárásának, társadalmi

s politikai üzelmeinek, szellemi állapotának kifejezői. A haladó kor óriási hatalommá növelte ezen elemet s annak létrészei vajmi gyakran egy nemzet szellemi nagyságának, vagy uralgó közvéleményének alkotói. A sajtó képviselői mai nap potentátok. Mindig méltó tárgy a megfigyelésre.

Nürnberg nem irodalmi központ, bár egy időben a nagy német nemzet irodalmi hősei, midőn a költészet s vele együtt a nyelv műveléséről volt szó, egy rendet alapítottak itt, melynek mai nap csak neve és árnya maradt fön, de amely az akkori viszonyok között áldásosan hatott a közművelődésre.

A mesterdalnokok intézvényében volt valami magasztosan regényes, mely azt mint egy szellemi lovagrendet tünteté elő, melynek tagjai dicsőbb, maradandóbb emlékű tornajátékokat tartának, mint a czimeres lovagok. Nem testi erő és ügyesség, hanem a fenkölt phantasia s költői alkotás, nem dárda és kelevéz, hanem a lant szerepelt e tornákon. Nem kelle lovagnak lennie a bajvivó hősnek, hanem dalnoknak. A sz. Katalinról nevezett templom volt egykoron gyűlhelyük. A nagyobb tornákon Nürnberg szine java megjelent s meghallgatá versenyző dalnokait. A középén állt a mesterszék; ezen ült a versenyző dalnok s költeményét lant kísérete mellett, vagy egyszerűen szavalva adta elő. E helyen irigylendőbb babér termett, mint az olympiai s isthmusi játékokon. E mesterdalnokok közül egynek, Németország koszorús költőjének, Hans Sachsnak nevét megőrizte a történelem, műveit a kegyelet. Nem mondhatom el minő érzéssel álltam meg egy igénytelen kinézésű ház előtt az ugynevezett Mausfalleben. Egy fatábla s azon egy elmosódott arczkép hirdeti, hogy e házban lakott Hans Sachs. A tizenhatodik század eme nagy dalnoka egyszerű czipész volt. A középkori, dicső magaslapon állt polgári elem egyik eszményi alakja, ki ép úgy szerette prózai mesterségét, mint lantját. Költeményeinek száma felülmulja a nyolcz ezret. Nunnenbeck mesterdalnok és takács volt első mestere. Ifjabb-

kori műveit a léleknek szüzi tisztaságá, a későbbieket forró s mély vallásosság jellemzik. Tiszta humor, nemzetét jellemző mély ironia, s naiv szeszély tükrözik elő minden művéből. Nagy kort élt, nyolczvankét éves korában halt meg, de élte utolsó pillanatáig folytatta mesterségét; czipőt varrt és költött. A későbbi kor száraz rimelőnek declarálta, míg nem a nagy Goethe egész nemzete színe előtt a jelen században elismerésével újra megkoszorúzta.

Itt élt tehát Nürnberg Anakreonja, kinek műveit egyrészt sárban, porban tapodták, másrészt aranykönyvbe irták be; e rozzant falak között teremtett költői szelleme; itt küzde a tisztaság aggastyán élte végnapjaiban nyomorral; ah mert a jóllét akkor sem termelt oly hamar, mint a borostyán. Mily örömet láttam volna dolgokat, melyek mint ereklyék ráemlékeztettek, — de ezeknek itt semmi nyoma. Az utczára nyiló kicsiny boltban, hol egykoron oly szorgalmasan dolgozott, hüvelyt készítve a legprózaibb emberi tagnak, most egy hentes van. Felakgatott sonkák, czifra kolbászkoszorúk, s egy acsarkodó füstölt malaczfő, ominose megkoszorúzva, hirdetik e hely egykori hírét.

A legkegyetlenebb contrast.

Valjon elfeledte e különben hirneves fiait annyira tisztelő város, mit monda Kotzebue — „Wer Dank mit Belohnung verwechseln kann, hat nur die letztere verdient.“

Kevés város volt a műzsáknak anyira kedvence mint Nürnberg. Dicsteljes multjához oly sok fényes név van kapcsolva. Nem önmagának, az egész művelt világnak adott nagy embereket. Dürer Albertet s tanítványait Schaufelint, Kulmbachot, Altdorfert, továbbá Vischert, Kraft Ádámot, Stoss Vitust mai nap a világ fejedelmeknek tekinti a művészetek honában. E nagy szellemek tették nágygyá Nürnberget s anyai közül az egyetlen Dürer tudta kivívni magának honfitársai kegyeletét. Háza, hol élt s remekeit teremté, most is úgy áll,

mint életében. Eldugott sötét helyen, közel a városfalhoz áll egy háromemeletes ódon szögletű ház, nagy négyszögű ablakkal. A kapu fölött egy izléstelen medaillonban van Dürer arcképe. A sötét tornáczból csavargós lépcső vezet az egyes szobákba. E termek sokat megőriztek régi jellegükből, bár a pótlások s javítások nyomait viselik. Végig mentem lakszobáin s midőn elvégre az atelierébe értem, csodás érzélem fogott el. Egy templomba nem léphettem volna nagyobb kegyelettel. Azt hívém, hogy a néma falakról az ő nagy szelleme köszönt; képzelmem lelki szemeim elé varázslá szép nemes arczát, körülárnyékolva hatalmas hajtengerével; mély tűzű szemeit, melyekből dicső teremtő lelke, s mély bánatának sugarai lövellének felém. A nagy Dürer szerencsétlen volt. Sokrates sorsát osztá. Itt hallatszottak el a veszekedő Xantippe mérges szavai, melyek villámai vajmigyakran akkor hullottak a művész fejére, midőn madonnát s angyalokat festett.

„Légy csöndes! — szóla gyakran a kinozott mester perlekedő nevéhez, — jőjj hozzám, jőjj ölembe; mosolyogj rám szép szemekkel, mint tevéd utoljára, az oltár előtt. Arczodban lássam az eszményt, melyet lelkem alkotott.“

Hiába. Dürer soha sem találta föl nevében az ideált, mely lelke előtt állt. S tán épen azon körülmény, hogy a lehető legrútabbat, a veszekedő aszszonyt látá oly gyakran maga előtt, emelte föl képzelmet a legeszményibb széphez, melyben csak kettő Raphael és Murillo áll vele egy rangon, az angyalokat szépségben felülmuló madonnákhoz. Németország gögje, büszkesége senkinek sem panaszkodhatott. Nemes barátja Pirkheimer Willibáld, egy módját találta a szenvedő művész sorsa javításának. Az utazást.

De Dürer szegény volt; volt hire, dicsősége és Olaszország nagy művészei epedő fájdalommal hallák a nürnbergi festész nevét említetni, de kincseit csak művészetében bírta. Pirkheimer azon jó barátok közé tartozott, kik nemcsak szí-

vüket, de szükség esetében erszényüket is készek megnyitni. De hir, barátság, tisztelet, a szenvedő lelkek emez egyetlen gyógyírára nem segíthetett Düreren. Jele, hogy a mély sebnak mély ágya volt.

Amit a sors meg nem adhatott, azt a történelem nyújtá. Az utókor bámulatát a művésznek, megvetését néjének.

A második etage világos s barátságos szobáiban van egy kis gyűjtemény, mely a nagy mesterre emlékeztet. Világhírű karczműveiből több, festményeiből néhány, az is jelentéktelen. Dürer műveiből keveset bír saját szülővárosa. A müncheni képtárban van legjobban képviselve.

Aki látta Dürer lakházát, tegye meg az áldozatot, s menjen ki a sz. Jánosról nevezett sirkertbe, hol drága hamvai nyugosznak. Ha a Dürer szobortól a Kraft Ádám által faragott remek staczióképek előtt elhaladva, az ugyanazon mester által készített nagyszerű kálváriadomb mellé érkezünk, néhány lépésnyire szemünkbe ötlük a sirkert ajtaja, cziprusfáktól beárnyékoltan. Egy lépés az örök nyugalom e szentelt helyén elégséges, hogy az áhitat fájdalommal vegyült érzelmét keltse föl bennünk. A sírok nem olyanok mint nálunk, hanem ölnyi hosszú fekvő kövek, bevonva érczczel. A sír fejénél kiálló táblán olvasható az elhúnyt neve. Ott nyugszik a nagy művész a 649. szám alatt, nem messze tőle Stoss Vitus, Hans Sachs és Vischer. Dürer sirján e szavak olvashatók: *Me. Al. Dv. Quicquid Alberti Dvreri Mortale Fuit Sub Hoc Conditur, Tumulo. Emigravit VIII. Idus Aprilis. M. D. XXVIII.* (Ami Dürer Albrechtben halandó vala, e sír rejti magában. Meghalt april 8 án 1528-ban, — és Dürer ismert monogrammjá.) Az érczczel bevont sirtakarón a magyarországi Ajtóssy család czimere, melyből Dürer származott.

Leborultam a sír mellé s imádkoztam. Nagy emberek porainak szemlélete nem egyedül az örök mulandóság fájdal-

mas gondolatát kelti föl, hanem egyuttal az örök élet eszméjét. Kiemelkedni a mindennapiságból sokféleképen lehet; a hir azonban különbözik a dicsőségtől. „Grosse Herzen, dem Weltmeere gleich, erfrieren nie“ — mondja Börne. Az élet fáklója kialszik, mert sorsa ez; de a valódi nagyság soha sem enyészik el. Az utókor hálás emlékében, néma csodálatában van az egyetlen jutalom, s a mely népben e kegyelet él, abban egy nemes ér lüktet; hiszen

Csak törpe kor felejteth ősz nagyságot,

Csak elfajult kor hősz elődöket

A lelkes eljár ősei sirlakához

S gyújt régi fénynél új szövétneket.

Dürer sirjának szemlélete magam sem tudtam megfejtteni miért, kedélyemre nyomasztólag hatott. Csöndes keservett erőt lelkemen. Leültem egy köre s elmélkedtem.

Fölöttem sütött a nap, körültem életfriss zöld vala minden, a fákon madarkák énekeltek, s lábaim alatt alig hat lábnyira a világ egyik legnagyobb emberének hamvai porlanak.

Ez hát az emberélet sorsa.

Küzdünk és szenvedünk s im az egyetlen biztos jutalom, a sirnak csöndes álma. Hány édes remény, keserű csalódás, megszakadt szív, örült vágy, bálványzott nagyság, porbadólt dicsőség van itt eltemetve! A hátam mögött levő kápolna harangja megszólal; látom távolabb, mint kísérek egy új vendéget nyugalma helyére. Szegény lehetett, mert alig kíséri valaki, vagy tán gazdag, de nem volt senkije; tán árva, kik most tesznek először édes anyja, a föld kebelére. Halom a pap szomorú énekét, a zajt mint hullanak a rideg göröngyök a koporsóra. Mily hamar készen vannak. Oh a sirt hamarabb lehet eltakarni, mint a sebet. A test már rég elrohadt, de az emlékezet fájdalma még midig él.

Meghatottan hagytam el a kiszenvet keblek szomorú

nyughelyét. Visszatértem a városba, hol a sürgő forgó életjelei némileg kiráztak kábultságomból. Éreztem, hogy szükségem van szórakozásra s valóban örültem fiatal ismerősöm ajánlatának. A café Norisban kezembe vettem a lapokat s azon tapasztalatot tettem, hogy a kedély betegségnek nincs jobb gyógyszere mint az, amit a napi sajtó az ártatlan közönségnek feltálal. Kiválóan a német provinczialis lapok alkalmasak erre. Nem helyezem magamat valamely piedestálra, de nem tagadhatom, hogy vannak hirlapok, melyekben csak az „annonceokat“ szoktam olvasni. A felső német faj egész naivitása ki van ezekben fejezve.

A lap legnagyobb részét ilyszerű dolgok foglalják el. X. asszonyosság forró köszönetét fejezi ki X. doktórnak, ki őt gyomorgörcseitől két hét alatt megmentette; Y. delfinő eltévedt ülebecskéjét kurentáltatja s ötven forintot ígér annak, ki valahol elcsipi a kis szökevényt; A. becsületes szappanyos ökölnyi betűkkel hirdeti a világnak, hogy neje egy ép egészséges fiuval örvendezteté meg, kinek majd neve léssen Kelemen; B. temetésre invitál; C. adósát kergeti; D. menyegzőre hí; E. találkozást kér; F. kocsisnak kínálkozik. G. a legszebb években levő özvegy fiatal házastársat keres. H. papagáját árulja; így egész a végtelenig. Az ember bámul a tartalmon és stylen. Mai világban minden tanult ember kezébe veszi a hirlapot, de mind más czélből; az egyik neki rohan a politikának, a második csak a feuilletont keresi, a harmadik csak a napi híreket s telegrammokat falja, a börsianer a cursust; én az a n n o n c e o k a t. Mért? Mert azok a társadalmi élet és morál leghivebb, legigazabb statisztikáját szolgáltatják.

Jó ideig kelle várnom fiatal barátom megérkeztére, ki is midőn megpillantott, nem győzé mentegezni magát. Igen udvarias ember volt. Csakhamar felkerekedtünk s a Sebáld templom irányában egy ódonszerű ház előtt álltunk meg. A házból egy

öreges úr jöve ki, akit az én ifju emberem rögtön megszólított.

„Van itt valaki pastor ur!”

„Vannak, kevesen!” — válaszolá amaz.

„És önhöz ma nem lesz szerencsénk?”

„Alig hiszem.”

„Egy vendéget hoztam, ki a bécsi világkiállításról jött.”

Az idegen rám tekinté, könnyen meghajtá magát.

„Végtelen sajnálom!”

„Tehát adieu pastor ur! Jöjjön ön! — szóla hozzám, — ma tán kevesen leszünk, de az mit sem tesz.”

Egy sötét folyosón menénk végig; a végén kényelmes épcsők voltak. Felsiettünk a második emeletbe, ifju barátom megnyitá egy ajtót, hol valamely inasféle egyéniség átvette kalapomat s botomat, azután beléptünk a terembe.

A terem közepén egy gömbölyü asztal állott, telve lapokkal, körülte néhány vendég. Barátom üdvözölte ismerőseit s s karon fogva egy másik mellékterembe vezetett, melynek félhomályában alig vevém ki az ott levők alakjait. A kopott pamlagokon s karszékeken néhány uri ember heverészett, szivarozott beszélgetésbe merülve.

„Jó estét Nickl!” — hangzék jobbra balra.

Barátom sietett bemutatni.

„Egy magyarországi tanár!” — ugymond.

Egy öszbeborult száraz kis ember, Göthére emlékeztető nagy fejjel, simára borotvált arczczal, szemüveg nélkül, föl-kelt e szókra, kezét adott.

„Foglaljon helyet! — mondá barátságosan, — s ha szokott szivarozni gyujtson rá!”

Helyet foglaltam és kényelembe helyezém magam.

A társalgás a lehető legfesztelenebb volt. Az öreg urat a magyar tanügy érdekelte, mert épen iskolatanácsos volt, a többieket a kiállítás. Szóltam mindkettőről. Az idő mult végtelen

gyorsan. Egy magas barna uri ember, kit társai redactor czimmel neveztek, mintegy új tárgyat akarván adni a társalgásnak, odavetőleg mondá:

„Nos uraim! Hát mit mondanak a Les intimes-hez. E tegnapi darabban valóban remekeltek színészeink.“

„Lelkesítette őket a mű, — vága közbe egy szemüveges egyéniség, beesett sovány arczczal, hosszú lesimitott hajjal, kinek minden mozdulatából kiritt, hogy kritikus, — már amint objective lehet venni a dolgot.“

„Természetes, mert nagyon az életből van véve — folytatá egy csinosan öltözött fiatal ember, — különösen a negyedik felvónás.“

„No ez ellen épen nekem van kifogásom“ — mondám.

„Hogyan? Ismeri ön a darabot?“

„Nem láttam, de olvastam, többször és figyelemmel, bár hazám szinpadjain egy időben kassadarab volt. Az emberek futottak a színházba, ha azt adták.“

„Itt is úgy volt. Holnap újra adják,“ — mondá fiatal barátom.

„No majd megfogják únni.“

„Talán pikánsnak találja?“ kérdé a kritikus.

„Nincs szerencsém tudni, mit ért ön uram e szó alatt; de ha az igazat meg kell vallanom, én egyszerűen immoralisnak tartom, mint Sardou legtöbb művét.“

A redaktor ur gúnyosan mosolygott.

„Ön nem hord ugyan szemüveget, tanár úr, — de e művet, mely oly igaz, hű, jellemei oly lélektanilag igazak, epizódjai oly elragadó, nagyon klerikális szemüvegen olvasta.“

„Az meglehet, — mondám — én legalább elvnek tartom, hogy a társadalmi bűnöket bizonyos fokig takarnunk kell; mindenben, de kiválóan ebben gyűlölöm a meztelenséget.“

„Nem hallotta ön, hogy az igazság nem tűr magán leplet? — szolt a kritikus, a régi görögök nagyban hibáztak, hogy a

justitiát földve eszményíték. Ha a valót elferdítjük, többet árunk, mintha az elferdítettet valónak mutatjuk be. Ez a költő kiváltsága s nem morálistáé.“

„Ez igen helyes lenne, – válaszolám szerényen, – ha a költő maga nem lenne az első moralistája a társadalomnak. Én legalább azt hiszem, hogy annak kellene lennie.“

„Szószék és lant, phantasia és tömjénfüst“, – szólott előbbi gúnynyal a redaktor.

„Valóban úgy van. A költőnek több tere van mint a papnak; az belopja magát szívbe, ennek sokáig kell ott ácsorogni, könyörögni míg bejuthat.“

„Igaz, igaz – kiálta lelkesülten ifju barátom. A költőt az igazság vezérli, a pap vezeti az igazságot, a hova akarja.“

„Isten mentsen, ezt nem akartam mondani.“

„De úgy van. Vagy nem látja-e, hányszor leplezi le az alkotó emberi szellem az igazságot, midőn a költői geniusznak hódol, s hányszor takarja el azt a pap, midőn szónokolnia kell.“

„Erre példát nem tudok.“

„Im nézze, – szólott a redaktor ur, – Sardou eme drámájában megmutatja, hogy ki az embernek jó barátja; a szegény Caussade-t csak Tholosan orvos szereti igazán, akiben egy csöppet sem hisz, hanem hisz barátiban, kik lopják, csalják, szomorítják ahol érik. Egy való az életből, melyet a költő az igazság hatása alatt fest. Nem fél kimutatni a legrutabbat, hogy szebbé tegye a szépet. A barátság nemes érzelem; mily idealis szépségben van ez bemutatva Tholosan alakjában.“

„Azt hiszi ön?“

„Meg vagyok győződve.“

„Ám lássa, hogy téved; Tholosan a minden felül, neje s barátjaitól megcsalt Caussade leányának kezére vágyik. Tehát spekulál. Aki pedig spekulál, az nem barát.“

„Minő fogalmát határozza meg ön eszerint a barátságnak?“
szólt az öreg ur.

„Azon erénynek tartom, mely oly ritkán születik, mint a lángész.“

Az öreg úr mosolygott; a redaktor ur fölkelt s fityűrészve az ablakhoz lépett; a kritikus ásitott, — a fiatal ember társam füléhez hajolt s sűgött neki valamit.

„Engedjék meg uraim! — szóltam alányomott hangon, hogy itt önöknek saját igénytelen életemből elmondjak valamit. Aligha lesz szerencsém önöket egyhamar viszontláthatni. Fűszerezze rövid emlékezetes ismeretségünket őszinteségem. Nem a rajongó ifju korban, midőn az ember mint futó inda bármely támaszt átkarol s azt hiszi ez az kivel a terhes életet befutandja, hanem már az érett férfikorban, midőn a tapasztalások s szenvedések iskoláját megizleltem volt, egy férfit tanultam ismerni. Sorsom egybe kötött vele. Ritka nap volt, hogy barátjának ne szőlitott volna, hogy kezemet ne szoritná. Együtt sétáltunk, együtt ettünk, úgyszólván csak az éj választa el. És én szerettem ezen embert. hittem, hogy ő is szeret engem. Megnyilt előttem bizalmam imolája, hová tán senkit sem hagytam oly mélyre hatolni. Soha meg nem bántottam, türtem hibáit. Védelmeztem mindenűtt, de ezt soha sem tudta meg. Örvendtem szerencséjén, áldoztam neki időmből, egészségemből. És ezen ember volt halálos ellenem. Cseppenként adta a mérget, mely megőlte bennem a hitet az emberek iránt; felhányta állásomat, de oly finoman, hogy csak én érthetém; megfosztott attól, ami nélkül az élet csőndes örület. Botlásaimat, bizalmam aranykeretébe foglalt kavicsokat, meghordta mindenűtt. Bűneim egy ember bűnei voltak; tévedtem én is mint más, — de a szent, az igaz, a jó iránt szívem nem szűnt meg dobogni soha. E Brutustőr dőféseit érzém mindennap. Ez életem tragikumuma. Ne higyjék azonban, hogy mint a szerencsétlen Rousseau, hiába jártam az életben s nem találtam lényt, ki megértett volna. Most lássanak egy másikat. Néhány év előtt vesztém el egyetlen igazi barátomat. Ez iga-

zán nemesen, önfeláldozólag szeretett. Eltúrte szeszélyeimet, sértő szavaimra néma maradt, s ha egy jó szót intéztem hozzá, magán kívül volt örömében. Ha szomorú voltam, ő is szomorodott, ha vidám, ő is örült. Ha sétára meghittam, repesett az örömtől; ha neheztettem rá, oda jött hozzám, félve és alázatosan s kezemet csókolá. Mikor beteg voltam ott virasztott ágyamnál, őrizett lázas álmaimban, nem engede hozzám közelíteni senkit. Oh nagyon szeretett. Ime uraim! az első, egy ember, a másik pedig egy kutya volt. És most mondják meg uraim! igaztalanul ítéltem-e, midőn az önző emberi szívet alig tartottam képesnek ezen érzésekre?“

Az öreg úr, ki figyelmesen hallgatott, fölkel és megszorítá kezemet. Ifju barátom s a többiek nem értettek meg.

„Ön pessimista uram! – szolt a tanácsos úr, — s fájdalmas benne az, hogy ily korán.“

Menteni akartam magamat, de e pillanatban egy ismerős vékony hang hallatszék hátam mögött.

„Ön itt van, ön él még, nem vitte el az . . .“ — szolt jovialisan.

Megfordulok s reggeli aggódó orvosomat pillantám meg. Mindnyájan nevtünk. A kis orvos elbeszélte állapotomat reggel s bámulatát fejezte ki a magyar természet fölött. Azután vacsorához ültünk. Az orvos urat minden darabossága mellett megszerettem, csak azt apprehendáltam tőle, hogy nem egyszer azt mondta: „Die Ungarn haben eine Kautschuk-Natur.“ Az est vidáman folyt le; és én egy kellemes emlékekkel gazdagodtam.

III.

Man sieht nur dann recht, wenn man mit ruhiger Besonnenheit sieht.

Ehrenberg.

mult mindig szebb mint a jelen, mert az idők folyama leszedi arról a próza salakjait s csak költészetét őrizi meg; míg a jelen mint réal tűnik föl előttünk, mely erőszakos kézzel a prózaisághoz köt, addig a multban az ideál ragyog, melyet a visszaemlékezés varázsfényben mutat be. A jelen a való világa, a mult a hálás phantaziáé. Innét van, hogy minden valamire való költői lélek mindig szerette a multat, mert abban szabadon mozoghatott s teremtő erejét függetlenül használhatta. Nagy események a jelenben elnyomják a kedélyt, önkénytelenül magukkal ragadnak, még az öntudatra sem hagynak időt, problémákat képeznek; de midőn már a multnak átadvák, nemcsak megfejtett problémák gyanánt állnak előttünk, hanem a teremtő erőnek forrást nyujtanak, magukra öltik a költészet varázsát, s levonják a leplet ama tanulságokról, melyeket magukban rejtenek.

Nem tudom más is úgy érez e mint én, ki ha egy mohos követ látok, melyből a mult fénye, dicsősége szól hozzám, egy ősi elhagyott várat, nagy ősök saszéskét, melyet immár letűnt dicsteljes napjai után képzelmem megnépesít merész harczvágó lovagokkal, szelid, női erényekben tündöklő várúrnőkkel, régi nemes szokások jelenségeivel, vagy egy ódon s szerepét lejátszott város sötét utczáin járok s eszembe jut annak egykori hire, s dicsősége, — szivem elszorul a jelenen, míg képzelmem egy mystikus világba ragad, melynek varázsa bár meszsze hátam mögött van, de az évek századain át hozzám megérzik. „Die Beschäftigung mit der Vergangenheit mondja Hum-

boldt, das Zurückgehen in dieselbe, hat einen überaus grossen Reiz“. Ily gondolatok foglaltak el, midőn a nürnbergi vár udvarában a Kunigunda császárnő által ültetett nyolczszáz éves hársfának árnyaiban ültem. E fa még most is életerős, friss, egyetlen korhadt ága sincs; oly üde mint akkor volt midőn a gyöngye szűz keze elülteté. Egy lenyuló ága dús lombzatával arczomat érinté, a gyöngye szellőre elkezdének a levelek suttogni, mintha az annyit szenvedt szerencsétlen császárnő bús sorsát panaszták volna el. Láttam lelkemben a női hűség és erény e magasztos példányát megtört szívvvel a frankfurti tanács előtt állani, midőn gyanakvó férje őt kebléről letépve, elválasztatását sürgeté a rendektől azon okból, mert a kölcsönösen tett fogadalmat megszegé. A szent életű nőnek Istenen kívül nem volt más védője. Ártatlanságát bebizonyítandó késznek nyilatkozik a tűzpróbát kiállani. Az összes rendek, a császár s püspökök jelenlétében födetlen lábbal végig mene az izzó szántóvasakon s a mindenható Isten kegyelméből ép és sértetlen maradt. II. Henrik zokogva borult neje lábaihoz, könyeivel áztatá azokat; s ama pillanat óta a két szent életét semmi sem zavarta meg. Láttam e fejedelmi hölgyet a kaufungeni zárdatemplom oltára elé császári fényben megérkezni; amint ott egyenkint leraká királyi jelvényeit s egy köny nem jöve szemébe, midőn az apáczaöltöny felvétele előtt szép haja lemetszeték. Ott élt azután a szent fejedelemnö alázat s egyszerűségben s megérdemlé hogy a kegyeletteljes utókor *négykoszorús szűznek* nevezze el; szent és szűz volt volt ugyanis mint leány, hitves, özvegy és apácza. Ime a természet is érezteti amaz áldást, mely e szent hölgy kezéhez vala kapcsolva, E tisztos vén hársfa több mint nyolczszáz év viharait látta maga fölött elvonulni, tehát az ujjászült emberiség történelmének majdnem felét, de azért oly erős s virágzó, mintha a végtelen időkre számítana. Idők, elemek s barbár emberi kéz megkimélték mint egy csodáját a vegetatív életnek. Ha a hagyomány valódi alappal bír, úgy e fa tagadhat.

lanul a legöregebb élő lények egyike a művelt világ-részben.

A nürnbergi vár egy rendetlen épületcsoport. Látszik, hogy minden század toldott foldott rajta. A komorsötét pogánytorony, a még barátságtalanabb külsejű ötszögletű torony bizonyos bizarr külsőt adnak a várnak, mely azonban alólról tekintve festői alakba olvad össze. A nürnbergi vár, noha legújabb része is több mint négyszáz esztendő, egészen lakható állapotban van; csak külső falai meztelenek. Azokon meglátszik az idő keze. Multja csekély; fejedelmek csak utóbbi restaurációja óta használják szorosabb értelemben; a régi időkben csak a császári vagy birodalmi várnagynak nem ritkán a környékbeli falvak zsarnokának szolgált lakásul. A fejedelmek inkább az alatt fekvő városban tartózkodtak. 1356-ban az aranybullát is a Grundherr-házban irták alá. A fény a városhoz vala kapcsolva, melynek egyes patriciusai néha nagyobb hatalmi körrel birtak, mint a várban lakó császári helyettes. II. Miksa bajor király a vár termeit saját maga számára stylszerüleg földiszítteté s mintegy húsz éve birja mostani alakját. A nürnbergi várgrófság már a XIII században előfordul, de a XV-ben már megszűnik; ekkor ugyanis IV. Frigyes nürnbergi várgróf brandenburgi választóvá emeltetvén, azt ezen új méltóságába olvasztá. E szerint a régi nürnbergi várgrófok alapítói a mai porosz királyi háznak.

Jó ideig kellett várnom, míg a várnagy előjött. Fényes társaságot vezetete körül s addig minden csöngetés daczára be nem bocsátott, míg azzal nem végzett. A bajor népnél többször tapasztaltam ezt az élelmességet. A néző publikumra rázárják az ajtót, el nem osonhat egy sem fizetés nélkül; mert mikor a járdaltnak vége van, maga az emberséges mutogató egyenként bocsátja ki vendégeit s felváltva nyujtogatja kezét a tiszteletdíj után. Itt is úgy van. Amint a társaság eltávozott, élem lépett s udvariasan inte hogy lépjek be. Eléggé korhadt

lépcsőkön mentünk föl egy nyílt csarnokba, melyből az ajtók a királyi lakosztályba vezettek. A termek most egészen elvannak hagyatva, úgy tünnek föl mint a félárva gyermek, kire mostoha visel gondot. Fejedelmi fénynyel nem találkozunk itt teljes csoportban, vagy egészben, hanem csak egyes nyomokban. A nagy elfogadó teremben néhány csinos festmény látható a nürnbergi iskola hőseitől, Kulmbach, Schaufelin, Altdorfer s Wohlgemuthtól; sőt van egy Cranachtól is. A terem sötétes s a gyér világ mellett az egyes műdarabok alig szemlélhetők meg. Néhány lépésnyire innét az ugynevezett császári kápolnába jutunk, mely a pogány toronyban van alkalmazva. Alatta szintén van egy kápolna a cselédség számára. E furcsa építésmód, a hely szűke miatt a kápolnákat egymás tetejére építeni, a németországi építészeti műveknél többször előfordul. A császári kápolnában van Stoss Vitusnak e halhatatlan műfaragónak tán legszebb műve, a fareliefekben készült híres *rózsafüzér*. A sz. Sebáld sirállványát Vischertől, a sz. Lőrincz templomban levő szentségházacsakát Kraft Ádám-tól, s e rózsafüzért Stoss Vitustól, e három művet tartom Nürnberg legnagyobb kincsének. Az utóbbtól van még több relief tábla; mindannyi műremek. Az izlésteljes de jelenben teljesen elhanyagolt kápolna szentélyét négy salinói márvány oszlop ékesíti. Ezek közül egyik vasgyűrűvel van átfoglalva. Megkérdelem vezetőmet ennek jelentőségéről s ő rögtön következő protestáns izü legendával válaszolt:

— Azon időben uram, midőn a papok és ördög között nyílt szövetség volt, mely nem tekintetett államellenesnek, történt hogy ezen fekete árnyherczeg kiválló vonzalmat érzett a várkáplán úr irányában. E vonzalom oly tiszta, oly platonikus volt, amennyire csak egy ily sötét lovagtól kitelhetett. Ő lelkét szerette a káplán urnak. Nem halljuk e maig e kifejezést: „nem őt magát, szép lelkét szeretem!“ Azt hiszem e kifejezés az ördögtől vette eredetét. Már nem tudom elfogadta

e a káplán ur a barna gavallér udvarlásait, hanem hogy azt a magasztalt szép lelket maga is szerette, annyit gyanithatok. Ily platonikus állapotban természetesen még az ördög is elveszti az esztét. Innét magyarázható meg, hogy miután könyörgések, fenyegetések, hizelgések által meg nem ejtheté, kész volt saját szellemi erejét is behozni a játékba. A káplán ur megrettenve vevé észre egy alkalommal hogy a kápolna ivezete repedezik. Az imádó rögtön felajánlá szolgálatát, késznek nyilatkozván Lombardia legszebb márványából négy oszlopot kifaragni, onnét elhozni s ide felállítani. Jutalmat nem kívánt egyebet, mint amibe annyira beleszeretett, a káplán ur lelkét. A káplán ur azonban nem hiában volt bolognai diák, kifogott rajta. — „Jól van — ugymond — kész vagyok neked engedni, de egy föltétel alatt, s ez az, hogy mind a négy oszlopot felállítod addig míg én egy kis misét elmondok!“ A szerelmes lovag ur elgondolkozott a fogadáson; meghányta fejében, mennyi időbe kerül oda s vissza; vasuton nem mehetett, mert akkor még nem volt. Miután mindent jól kiszámított felcsapott az alkura s a fogadás megtörtént. A káplán ur megkezdé a misét; az evangelium után szörnyüködve veszi észre, hogy az egyik oszlop finom felhözött salinói márványból faragva, már ott áll. Sietnie kellett. Sanctus-kor már a második is ott pompázott. Ezentul egész az Ur testének vételeig nem jöve be az ördög, hanem ott várakozék künt az ajtóban a harmadik oszloppal. Alig hogy megtörtént az áldozás, a harmadik oszlop is elhelyezteték. Most már csak egy hiányzott. A sátán úr minden erejét összeszedte, de midőn a negyedik oszloppal megérkezék, ép akkor mondta ki a ministráns a Deo gratias-t. A misének vége volt. Akkor azután dühében oda dobta az utolsó oszlopot, úgy hogy menten ketté törött s elkotródott másutt szerencsét próbálni. Azért van e negyedik oszlop megabroncsolva. A szép lelkü káplán urnak becses ábrázatja pedig itt látható a kar ivezete alatt köből kifaragva.

Mosolyognom kellett e komikus történeten. A középkor gazdag ilyenekben, s fölötte szereti megadni az alvilági arslánnak is az ő szerepét. A mai világ nevet ha a sz. írásban említett ördögösökről hall beszélni és scepticismusának ad kifejezést, midőn azt mondja: – Mégis csak furcsa dolog, hogy mai nap nincsenek eféle ördögtől megszállott emberek! – Dehogy nincsenek. Genfben templomot is emeltek maguknak; páholyaikat ott találjuk Bostonban úgy mint Kalotaszegen, Párisban és Piripócsan. Nehány év előtt nagyszerű népünnepet rendeztek Párisban. Hirdeti létüket a ledöntött Vendomeoszlop. Első prófétájuk pedig ott székel Berlinben; ő az, kibe az írás említette hétördög szorult, a kevélység, ravaszság, hitetlenség, erőszak, jogtapodás, perfidia és a vérszomj. Ez az ember az egyetlen a világtörténelemben, aki ki merte mondani, hogy a művelt civilizált világ megvetése neki legnagyobb büszkesége.

A királyi dolgozó terem ablakaiból nagyszerű kilátás nyílik a városra. Nürnberg száztizenkilencz tornyával, hegyes csucsokba végződő házainak ezreivel, karsú magas, füstös kéményeinek megszámlálhatlan sokaságával úgy tűnik elő mint egy rémletes hegyszakadék, melynek szikláit gigászi kezek dobálták szét ide oda. A felszálló füst és gőz életet sejtet e sötét tömkeleg méhében; mintha földalatti manók, vagy elkárhozott lelkek dolgoznának ott nagy buzgalommal. Ha azonban alászállunk, a vidám, sürgő élet mosolygó képével találkozunk, hol minden lépten nyomon ipar, jólét s életkedv köszönt. A város a magaslatból tekintve a régi Nürnberg, az ő történelem nagy drámáinak egyik szintere; ha pedig belépünk a házak sorai közé, egy kedélyes nénike, ki az idő okozta ránczokat s rombolásokat a modern izlés s divat találányaival tudja palástolni. Tökéletesen hasonlít azon emberekhez, kik a kor-nak megadott tiszteletet mindenkor szívesen odaadják egy ifjúkori csábos mosolyért, melyből szeretet villog elő. Az ember neveltséges lesz, ha bizonyos koron túl mást is kíván mint

tiszteletet. Én például tisztelettel hajlom meg ez ódon város előtt, mert öreg; Turint vagy Drezdát azonban szeretem azért, mert fiatal.

Egy kellemes rövid séta a nürnbergi várból a Pellerféle ház mellett vezet el. A velencei nobilik s patriciusok fényes palotáinak maradandónak hitt benyomását ez egyetlen palotaszzerű ház szemlélete egészen elmosá bennem. Mily finom izlés, mily elegancia, mily fejedelmi fény tudatával birt a középkori dúsgazdag polgári elem, annak ez épület fényes tanúsága. Már kívülről meglep colossális homlokzatával; egymástetejére rakott, számban mindinkább fogyó s művészi faragványú ablakaival, kiüllő rondellás karzataival, bizarrul oda bgyesztett tornyocskáival. De a valódi elragadtatás csak akkor érezhető, ha turista az udvarba lép. Ha volt valaki a velencei dogepalota udvarában és visszaemlékszik annak nagyszerű lépcsőzetére, az fogalommal birand a nürnbergi fényszerető polgárok házépítési módjáról. A tágas udvarban a roppant magasra felnyúlt oldalszárnyak miatt sajátszerű félhomály borong. Gyönyörűen faragott nyílt csarnokok vannak itt, egymás fölött mindinkább kisebb arányban. Az idők keze a vakolatlan terméskövet zöldsárga mohszerű patinával vonta be, mely az egész épületnek bizonyos regényes mystikus színt kölcsönöz. Mindaz, mit valaha a német regényekből a gazdag multat illetőleg olvastam, lelkem előtt lebegett. E viszhangos csarnokokban egykoron pezsgő élet honolt; a királyi fényben ragyogó termekben a becsületes ipar és kereskedelem dicső aristokratiája székel. A családi élet ideáljának, nagy jellemek s ősi tiszta érényeknek bölcsőjét képezte e ház egykoron. Ha e falak szólan tudnának hány nagy lélek erős küzdelmeit, hány epedő szivbús regéjét mondanák el. S im most a realis durva kor pietástalanul használja föl a multak dicső ereklýjét modern céljaira. A festőileg szép udvaron szertesztét, rendetlenül málhák, tonának, hordók hevernek oly impertinens sajtszagot terjesztve,

mintha minden ajtó, ablak turóval lett volna bekenve. Orromat kelle befognom, hogy szemeim s általuk lelkem éledeletét zavartalan átérezhessem. A mai világ sokszor hasonló a fecskéhez; sárból csinál magának fészket ott, hol az ember teremtő ereje remeket alkotott.

Tíz óra volt délelőtt midőn lépteimet az egykori karthauzi zárda felé intézém. Ez annyi viszontagságon keresztül ment épületben van az újabb időkben europai hirre emelkedett germán muzeum elhelyezve.

A méltóságteljes épület a XIV. századból veszi eredetét, amikor is a néma barátok zárdája volt. A tizenötödik század első felében, amint mondják, a wittenbergi exbarát tanai e csöndes zárda falai közé is belopóztak. A néma barátoknak kedvük kerekedék megnyitni szájukat. Azt pedig már az irás mondja, hogy a szájban sok rossz van. A meglazult fegyelem, a kor uralgó eszméi lassanként kiüríték a zárdát. A hatalmas épület ott állott, mint egy rajtól elhagyott mélikas, melyre mohóvággyal rohantak a rakonczátlan darazsak. Sokáig állott úgy. Egy élelmes fejedelem jónak látta istárlóvá változtatni. A „memento mori“ helyett most lónyerítés halatszék a szentelt falak közt. Utána jött egy másik nem kevesebb hajlammal a nemes sport iránt; ez kihozatta onnét a lovakat s szénaraktárnak alkalmazá. A csöndes szemlélődés életének szentelt helye így állott profanálva a legujabb korig, amikor is Nürnberg egyik lelkes fia báró Aufsess szenvedélyes régiséggyűjtő, egy germán nemzeti muzeum megalapítását pengetvén miután az a német szövetség által elfogadtott, az immár félig rommá lett zárdát jelölé ki helyiségül. Husz év óta itt van összegyűjtve mindaz, mi a nagy német nemzet dicső multját közelről érinti. Most legalább méltóbb használatnak örvend.

A zárda udvarán némely ó germán ásatmányi emlékköveken kívül néhány egészen modern ágyú látható. Van köztük

több az utolsó francia-porosz háború idejéből; mint hadi zsákmány jutott a bajorok kezeibe. Ott van egy golyószóró is, a modern emberszeretet s civilisatio palladiuma. A bömbölő szörnyetegek nyugodtan ásítognak ott az árnyékban s várják a pillanatot, mikor ismét előszólitatnak. A keresztfolyosók telve vannak régi siremlékek lenyomataival; sőt egy eredeti, görög felirattal a harmadik századból. Az egyes czellák áttörvék s kapcsolatban egymással külön kis termeket képeznek. A régiségbuvárnak minden irányban oly tág tér nyílik a studiumra, hogy nem napokat de heteket tölthetne itt haszonnal. Régi műmaradványok, fegyverek, öltözetek, edények, butorok, remekmivű kályhák a XV. és XVI. századból, építészeti műemlékek egész serege van itt felhalhalmozva. Igen érdekes készletek vannak Strassburg legutóbbi bombáztatásának idejéből. A nyolczadik csarnokban van egy kis gyűjtemény a középkori kinzó s vallató eszközökből. Ezek azért nevezetesek; mert valódiak s egykoron használtattak is. Két fahengeren, (ugynevezett spēkelt nyúl) még most is láthatók a rászarádtt sötét vér nyomai; bélyegsütő vasak, vasálarczok, az állkapczára alkalmazott lakatok s a t. Egy szögletben van a XV. századból eredt hóhérpallós, arany fogantyúval, simalapján a hóhérművészet nevezetesebb műveleteivel. Nincs oly genialis felirata mint a salzburgi 1600-ból eredő hóhérbárdnak; ezen ugyanis ó német irással a következő szavak láthatók: „A ki valamit talál, mielőtt elveszett volna, valamit vásárol, mielőtt eladták volna, az meghal mielőtt beteg lett volna.“

A templom helyisége kiválóan a német szobrászat s faragványok emlékeit foglalja magában. Itt látható Kaulbach egyik nagyobb freskója ama jelenetet ábrázolva, midőn III. Otto császár nagy Károly sirját megnyitattja. Úgy látszik a mester ifjabb kori műve, mert nincs sok rajta Kaulbach különben is erősebb a rajz és fogamzatban, mint a színezésben. A hildesheimi s augsburgi dómok gyönyörű bronzművű kapui-

nak lenyomatai érdekes darabok. Különösen ez utóbbi merőben bibliai s mythologai jeleneteivel kitünő. A színezett faszobrok, régi szárnyoltárok faragványai csak szaktudóst érdekelhetnek. A colossalis Krisztusfő azonban kitünő művészre mutat.

Legérdekesebb azonban az elefántcsont-faragványok sorozata, szorosán történelmi s kifejlődési rendben a második századtól egész a tizenhetedikig. E valódi műdarabokon a kevésbé szakértő is nemes gyönyörrel legeltetheti szemeit. A többi termekben régi kéziratok, a betűírás s miniaturfestészet fölötté érdekes maradványai láthatók. A fa- és rézmetszvény gyűjteményben Düreren s legkitünőbb tanítványain kívül még Lucas van Leyden és Martin Schongauer is képviselve van. Ez utóbbinak legértékesebb metszvényei láthatók itt. A karczművészet legnagyobb hőségnek Rembrandtnak híres „Hundertgulden“-blatja, melynek egy tiszta és sértetlen példányáért nem régiben Londonban egy árverésen 13,000 forintot adtak, e gyűjtemény legnagyobb kincsét képezi. E két terem oly műremekeket foglal magában, melyek összes ára, ha vásárlapiaczra jönnének, könnyen megütné a félmilliót. Sokan csodálkozni fognak ezen, pedig valóban úgy van. Midőn néhány év előtt Lipszében a Weigelféle gyűjteményt elárverezték, melyben a nyomdászat első jelenségei, xylographiák, régi fametszvények, kopott kártyák szerepeltek, a Britisch Muzeum xylograph művekért közel húsz ezer tallért adott ki. Öt darab régi kártya hárem ezer forinton kelt el. Van olyan, ki ezt mániának, a szelidebb örültség egy nemének tartja; minő joggal és alapon az már más kérdés. Olyan dolog ez, melyről nem műértőt soha sem lehet capacitálni; mert azon fensőbb gyönyör fokára, melyet egy szenvedélyes műbuvár érez valamely ritkaság megszerzésénél, laicus ember nem fog emelkedni soha. Igaz, hogy a tisztán régiség csak relativ becsről nyújthat fogalmat, ámde az érte adott pénz is csak viszonyos

értékkel bír. Nem is minden embernek való mulatság. A műgyűjtő olyan mint az ingyencz; csak ritka s drága fogásokban gyönyörködhetik; tulfinom izlése oda vezet, hogy e gyönyörért minden áldozatra kész; valóságos kétéltű, mert a vegetatív életen kívül egy másikat is él s ez tulajdonképeni eleme; ebben domborulnak ki epedő vágyai, reményei, minden öröme és vigasztalása.

V. Károly császár legboldogabb volt, ha Tiziánt dolgozni látá, s nem tartá megaláztatásnak e nagy művész apró dolgokban inaskint szolgálni. VIII. Henrik tizenkét katolikus nemes halálítéletét volt aláírandó, midőn bejelenték, hogy Holbein megérkezék; örömeben mindannyinak megkegyelmezett. X. Leo fontos diplomatiái tanácskozmányban elnökölt, midőn egy kamarás fülébe sugá, hogy Raphael elhozta az ígért vázlatot. Rögtön ott hagyta a gyűlést minden fontosságával s kedvencz művésze elé sietett. Borghese miséket mondatott saját titkos inteniójáért. A jámbor barátok naponként imádkoztak s igen jó hasznát vették a herczeg titkos szándékának. Az alamizsna azonban egyszerre megszűnt. — Jól imádkoztatok — mondá nekik az öreg principe nevetve, — *a képet megszereztem.* A híres gyűjtő Lajos, bajor király, midőn egy Ruysdael festményért alkuban állott, hetekig kedvetlen volt. — E képernt odaadnám egész — ministeriumomat! — mondá tréfás baraggal. Morny herczeg haldoklott, midőn hírül hozták neki, hogy egy kicsiny Murilló képet öt évi alkudozás után elvégre átengedtek. Ez örömhír uj életre hozta. Még napokig élt, holott az orvosok halála óráját is előre meghatározták. Egy felsőmagyarországi nagyobb városban maig is él egy gazdag öreg ur; rendesen mogorva, szótlan s szeszélyes mint minden agglegény. Ez ember csak a művészetnek él; azzal lépett házasságra. Ha azonban látják őt az utcán mintegy kicserélve vidám kedélylyel futkosni, minden jövő menővel szóba állani, mosolygó dicsőült arczezal, villogó szemekkel,

gyönyörtől áradó beszéddel, akkor már mindenki tudja, hogy az öreg ur pompás gyűjteménye valamely új darabbal szaporodott. A szenvedélyes műbarátok soha sem lehetnek rossz emberek; mindig van egy ajtó, melyen át szívükhöz lehet férni; egy varázskulcs, melylyel lelkük rejtett kincstárát meg lehet nyitni. A valódi szép iránti vágy mintegy kristályizálódik lelkükben, színjászó prizmáján keresztül a kedély nemessége, az érzés magasztossága is előtűnik. Azért ha ez mania, mindenestre költői s emelkedett kedély maníája, melyet ép az emel ki teljes fényében, hogy kevesen értik meg.

A képtár aránylag a többi gyűjteményekhez, szegény. Az alsó rajnai, az ó kölni s nürnbergi iskola néhány kis becsű példányai képezik az egészet. Wohlgemuthtól, Dürer mestertől néhány jobb mű. A képtár legnagyobb kincsét Dürer Albert egyik legszebb műve képezi, Holzschuher Jeromos nürnbergi patricius arcsképe. Ezen a nagy mester utánozhatlan lágy és olvadó színezése, gyöngéd ecsetvezetése egész fényében szemlélhető. Mindeddig a család házában volt; csak az újabb időkben állították föl a muzeumban. A sz. Móriczról nevezett kápolnába, a tulajdonképeni királyi képtárba inkább beillenék.

Még egy impossans épület vonja magára a figyelmet Nürnbergben s ez a városház. Gyönyörű olasz stílusban épült, hármastörzses oszlopokkal ékitett kapuzattal, melyek fölött nevezetesebb nürnbergi családok czimerei díszlenek. Az ódon épület sajátosságos benyomást teszen a szemlélőre. A sötét, nedves s kissé elhanyagolt előudvarból kényelmes lépcsőzet vezet föl az ugynevezett nagy terembe, mely első pillanatban sajátos faboltozatával a páduai palazzo della Raggionere emlékeztet. E díszterem a múlt időkben sok nevezetes jelenetnek színhelye volt. Itt gyűltek egybe Nürnberg atyái, midőn a város s nép, sőt nem ritkán az egész német nemzet sorsa fölött határoztak. Itt irták alá az ominosus vallásbékét, mely csak a papíron maradt. E teremben voltak összegyűlve a megfélemlített polgárok

midőn a hős Tilly a várost ostrom alá akarta venni; itt haláluk amaz az egész várost sarkaiban megrázó borzasztó robbanást, melyben őket a szabadság örömiadala üdvözlé.

Egy ulmi katona Tilly hadseregében a protestansoktól megvesztegetve, ép midőn az ostrom ideje kitüzetett, a tábor egész löporkészletét a levegőbe röpité. Az ősz Tilly elkeseredetten kiálta föl: „Látom már, nincs mit várnom többé a szerencsétől“, – s abba hagyta az ostromot. A huszonkét csatában győztes s közlegényből lett hadvezér e szégyent s szerencsétlenséget kevéssel élte túl. Itt üdvözlé az északi oroszán Gusztáv Adolf a hozzá hiven ragaszkodó város polgárait, hűségüket a német lovagok elkobzott birtokaival jutalmazván. E nevezetes teremnek csak falai maradtak meg; butorzatát, kivéve a két fából faragott s szép mivű csillárt, a rohamos idők keze emészté föl. De e falakról a művészet egyik legnagyobb kincse üdvözl, Dürer freskófestményei.

Dürer általában festményekben sem fölötte gazdag, freskóműve pedig csak ez egyetlen van. Elképzeltető tehát ama kegyelet, melyet a nagy mester geniejének teljes méltatására ébredt jelen kor e mű iránt tanúsít. Pirckheimer Willibáld lelkesítette művész barátját e mű elkészítésére, miután Holzschuher építész által a tanácsház ki lön építve. Az egész mű Miksa császár diadalmenetét ábrázolja; a látható alakok mind Dürer korabeli nürnbergi patriciusok arczképei, egészen Dürer által készítve. A diszleteket tanítványai készítették. E műremeket azonban nemcsak az idő, hanem egy barbár kéz nagyon megcsonkítá. Csak a romlott műizlés és megfogyatkozott pietás engedhette meg, hogy a mult század végén egy emberseges mázoló rá tegye e remekre hivatlan kezeit s azt újból átfestvén, tönkre tegye. Sorsa tehát majdnem ugyanaz, mint a Syxtus kápolnába levő „utolsó ítélet.“ Világraszóló nagy elmék alkotásain kontár kezek pocskolnak s midőn azt hiszik,

hogy az idők örlő fogait tördelik ki, ép akkor segítenek annak – emészteni.

Dürer remekén kívül a falazat kisebb s összeszorított helyein allegorikus festvények láthatók elmés aláírásokkal ellátva. Egyik különösen megragadta figyelmemet annálisinkább, mert egy közelemben álló szemüveges okos ember egész tűzzel magyarázta annak értelmét. A kép egy törvényszéki jelenetet ábrázol. A bíró közepén ül s tisztességes számárfülekkel ékeskedik. Nem hiszem, hogy a gonosz piktor valamely korabeli bölcös bíróra reflectált volna, vagy azon mély törvényismeretre, melyet symbolice a kérdésszerű alakban kifejezett, mert hála legyen a politikai gondviselésnek, nemcsak Nürnbergnek van azon kiváltsága, hogy szamarakat lásson a zöld asztalnál; hanem valószínűbb, hogy pusztán a korlátolt emberi elme elhamarkodott ítéletét akarta érthetőleg nevetségessé tenni. Szemüveges szomszédom, valószínűleg a classica litteratura professora valamely tiz rőf hosszú németherczagségi residentiában, Midásról szólott s szájtató hallgatónak Ovid e pajkos meséjét egészen elmondá, hogy ugyanis szerencsétlen kritikájáért miként megszámfüleztetett, hogyan rejtegette csacsisága bozontos jelvényeit, hogyan súgta be szolgája egy kis gödröcskébe a félelmes titkot, hogyan nőtt azután e gödörből nád az ominosus fülekkel s a t. szóval beillett volna egy cathedrara. Pedig a jámbor művésznek aligha volt eszében Midás barátunk tragikumát megörökíteni, miután az elég közönséges esemény mai nap is. Megmutatja ezt az elitelendő háta megett álló kíséret ugymint „*a hamis vád*“, „*irigység*“, „*gyanu*“. S leghátul az „*igazság*“ symbolikus alakja, továbbá az elmés felirat: „*Ein Richter soll kein Urtheil geben, er soll die Sach erforschen eben*“. Miből az a tanulság, hogy Ovid bizonyára nem ismerte még a szemüveget, különben Midás urat azzal büntette volna meg tudományos kritikájáért.

A colossalis épület többi részeit a kerületi s városi tör-

vényszék foglalja el. A fensőbb kisebb termekben szintén van egy gyűjtemény Vischer érczműveiből s Dürer metszvényeiből. Az előbbinek híres vasrácozata, a kovácsművészet e csodált remeke, mely a nagy termet két részre osztá, már régen elpusztult. A francia háboruk alkalmával a város közprédául esett. A drága műkincsek szárnyra keltek, s az osztrák katonák elvittek mindent, ami elvihető volt. A durva harczos neki esett a középkori hatalmas művészet ez örök becsü remekének, darabokra zúzta s törmelékjeit megönté golyóbisnak. Most már csak emléekben él.

Még egy pillantás e csodás városon keresztül s ez emlékezet tábláján az utolsó betü kész. Midőn a szép nyári estén a csöndes város viszhangos utczáin járkáltam, még egyszer föl-tünt lelkem előtt annak eseménygazdag multja, virágzó jele-ne, ama csodás varázs, melyet Róma után egyedül gyakorolt rám.

Nürnberg nem tartozik azon városok közé, melyet elég-séges egyszer meglátogatnunk; sajátságos hatásánál fogva, melyet minden költői kedélyü emberre gyakorol, benyomása nemcsak kellemes, hanem állandó. Mintegy vágyat költ az emberben a mielőbbi viszontlátásra; innét van, hogy ritka turista mulasztja el az alkalmat, ha közelébe jut, ismét meglátogatni. Berlin, München, Drezda kaczer modern úrhölgyek, kiknek kötelességből tesz az ember vizített; Augsburg, Regensburg sat. csúnya ránczos vén szüzek kiket az utas meglátogat, mert fél a nyelvüktől; Linz, Grácz kiszolgált invalidusok, az ember szivesen beköszönt náluk egy szóra, hanem azután siet tovább, — de Nürnberg egy szerető, kedves nagynéni, a régi szépség örök nyomaival lelkén és arczatán, kihez önkéntelen a szeretet s ragaszkodás egy nemével viseltetünk, kit ünnep felkeresünk, ki életének gazdag tapasztalataival folytonos tanulmányra nyújt alkalmat, ki társalgásának bájával mindig leköt, elvárá-

zol. A modern kor gyermeke, ha a valódi nagy és szép iránt melegen verő szívvvel bír, s átérzi ama pietást, melylyel nem egyedül a kornak, de a tisztos korral egybekapcsolt érdemnek tartozunk, mindig szeretni fogja Nürnberget.

IV.

Der Schlaf ist eine ehrliche, heilige Sache, die alles Unehrlliche und Unheilige an den Tag bringt. Wer im Schlafe schön ist, der hat ein reines Gemüth.

Fr. Horn.

Az indóház étkező- s várótermei telve vannak hemzsegő néppel. Szaladozó pinczések taszigálják az embert ide oda; rekedt hangú hordárok kiabálnak egymásra veszedelmes nagyságú málhákat czepeelve hátukon. A buffetnél tarka öltözetű hölgyek és ladyk erősítik magukat az útra holmi finom vanília szeszszel, s tömik a nyalánkságot az ugynevezett ridiculbe; ahol a missek vannak, ott természetesen uracsok sem hiányozhatnak, de már masszívabb étkek után nyúlva s szórva az élczet s szivarfüstöt jobbra balra. A siketítő zajt ujon jött utasok nevelik, kipirult, neki hevült arczezal, ama komikus ijedelem kifejezésével, hátha már későn jöttek. Van kapkodás. kérdezetés, meg van ez az, nem vezett el valami, hol van a plaid, esernyő, kalaptok, pinczetok. Itt van. Meg van. No hála Istennek. Amott egy hórihorgas életunt angol járkál bizarr öltözetben, fumigálni látszik az egész társaságot mig egy becsületes wüzburgi hentes neki esik s olvadó dialectusával feneketlen historiába kezd; a John Bull nyugodtan végig hallgatja — „englisch spoken“ — ugymond s komolyan tovább sétál. Itt egy becsületes családapa négy felnőtt leánynyal bajlódik, mindeniknek kezében van annyi csomag, amennyi csak elfér; türelmetlenül várják az indulás idejét. A tarka népcsoportban ujságáruló suhanczok járnak fel s alá s kínálják az unaloműző napi sajtó termékeit. A mozdonyvezető csengettyűje hallatszik,

a tömeg mint megbolygatott hangyafészek rohan az ajtók felé; van csókolózás, ölelkezés, kézszorítás, bucsuzás minden oldalon. Tisztességes öklelések s taszigálások s a konduktor félórai martyromsága után minden utas helyre vergődik, — a csöngetyű újra szól; a mozdony egyet füttyent s a vonat megindul. Az utasnép föllélekzik s belép az élvezet első stadiumába.

Egy indóház az ugynevezett csomóponton mindig termékeny tanyája a népek s nemzetek tanulmányozásának. Mintegy óriási caleidoskopban a képek minden perczen változnak s szemlélő ember figyelme a leplezetlen modorban sokat meglát, mit a saloni vagy társaséletben ritkán találna föl. Az egyéni ember egyes jellemvonásait ama körülmények domborítják ki, melyek közé jut. A társalgásban még a legműveltebb sőt legőszintébb ember is bizonyos fokig álarczot hord, csak midőn magára van hagyva vagy-nem gyanítja hogy fürkésző pillantásoknak van kitéve, akkor mutatja ki leghivebben jellemzőkésait, hajlamait. Hozzáférhetlen, titkolódzó, kiismerhetlen jellemeket akkor kell meglesnünk, midőn az állati test az álom karjaiban szendereg. Bertrand tábornok gyakorta látta Napoleont aludni s nem egyszer mondá, hogy az alvó arcán nem látta soha a büszke, parancsoló, világhódító caesárt, hanem a szelid, jószívű Bonapartet, Josephine férjét s Jenő atyját. Ha az álom ily választóviz hatással bír, hogy a hamisat az arczról leolvasztja s csak a valódit hagyja érintetlen, akkor az utazás eme hatásban mindjárt utána következik. Sok embert igen közéről meg lehet ismerni akkor, ha utazik.

A vagonban szemközt velem egy elegánsan öltözött ifjú ember ült. Szelid mosolygó szemei voltak, melyekből jóllét, vidám kedély s elégedettség sugárzott elő. Alighogy a vonat megindult, egy könyvet vön elő, szorgalmasan olvasott. Koronként mosolyra húzta szája szélét, sőt néhányszor halk kaczajba tört ki. Ugy látszék nagyon mulattatta az olvasmány. Egy pillantást veték a könyvre. Jean Paul volt, e művelt, finom

genialis kiadása a nevető bölcsészeknek. Jean Paulnak humorát kevés ember érti meg, még kevesebb ismeri eléggé. Mindenesetre tiszteletteljes fényben tünteté föl előttem ismeretlenemet azon körülmény, hogy egy ily mester műveiben élvezet talál. Szíves örömet kezdtem volna egy kis beszélgetést, de be kelle látnom hogy egy Jean Paul helyét nem tudnám pótolni. Figyelmem tehát arczán öszpontosult, melynek vonásai-ból, változó kifejezéseiből azon sorok értelmét törekvém kiolvasni, melyek szemei előtt lebegtek. Önkéntelen keresztül vitt mind ama situatiókon, melyekbe őt az olvasott sorok vezették.

Az út egyhangú és unalmas volt. Hátam megett két angol ült s elég hangosan fecsegett a maga sajátos nyelvén. Isten bocsássa meg bűnömet, de ha angolul hallok beszélni, gyomorgörcsöt kapok. A legcsúnyább német nyelv tagadhatlanul az angol s mégis a legműveltebb nyelvek egyike, melynek bántó dissonantiáját csak Schackespeare, Milton vagy Byron fönséges eszméi tudják feledtetni. Jonathan Swift maga elismeré, hogy aki nem tud elég hiven krákogni, huákolni, prüsszögve köpködni, az soha sem fog jól s tisztán angolul beszélni. Azért igaza volt az elmés Saphirnak, midőn azt mondta: „Inkább hallok két gallicziai lengyel zsidót veszekedni, mint egy angol parlamenti beszédet.“ Pedig e dallamtalan rút nyelven adattak a művelt nagy világnak az emberi alkotó szellem legnagyobb eszméi. Az angol nyelv valóságos Wagner Richárd zenéje.

Ily zenét hallani két óra hosszan keresztül s fájdalom nem érteni belőle egy szót sem, csak valamivel rosszabb mint a pattagoniai nemzeti brúgónak bélszavará bűgásain bolondulni. Ez utóbbiról azt mondják, hogy európai ember hosszas hallatára vitustánczot kap. Közép Afrikában Darwin embereit fogják meg vele. A jámbor benszülött vasárnap, ha nincs dolga, fegyver helyett hóna alá csapja hangszerét, kilopózik az

erdőbe, s akkora czinczogást csap, hogy a mázsás orángutángot lecsalja a birfánfa tetejéről; az aztán ott hagyja dióját, mogyoróját s megy bolopdul a hang után be a faluba. Nem tudom, volt e erről tudomásuk angol touristáimnak, de nagyon éreztem magamban a kedvet, — előlük megszaladni. Lehunytam szemeimet, hogy elaludjam, de azt vettem észre, hogy ez bölcsődálnak is roszt. Midőn ismét fölvetém szemeimet, pillantásaim a szemközt ülő érdekes idegen arczára esének. A könyv kiesett kezéből.

Elfeledtem kutatni, valjon az angol nyelv vagy Jean Paul okozta e ezen hatást. Amiről előbb szólottam, előttem állt, — egy alvó embernek arcza. Nem a mosolygó arcz volt többé, melynek tiszta tükrén az elégteltség derengő fénye ömlék szét. Kimondhatlan fájdalom tükrözék elő a szabályos vonásokból; a néma ajk mintha hangos panaszt hirdetett volna, oly fájdalomosan szorula össze. Bánat és keserv volt e mozdulatlan táblára írva. Mintha a lezárt szempillák alól rejtett köny, egy titkos fájdalom égető nedve szivárgott volna elő. Oh ez arcz a lélek tükre volt, egy szenvedő, küzdő léleké, mely éber állapotban oly gondosan eltakart mindent, s most az öntudatlan álomban kiültek az arczra az elhazudt, eltagadt érzelmek s mintegy lenyomatban visszaadták a lélek fájdalmát.

Sokáig és részvétellel néztem rá; tünődtem e roppant ellentétben s azon csodás hatáson, melyet a lélek a testen s viszont a test a szellemen gyakorol. Egy gyöngye lábérintésre fölébredt. Az álomból ébredő ember arcza readesen valami komikus kifejezéssel bir. Az átmenet gyors. Az ébredő az első pillanatokban még az álom hatásait érezi s nem tud elég gyorsan a jelenlétebe átlépni. Fiatal emberemnél e változási functió elég gyorsan ment végbe. Mintha szégyelte volna gyöngeségét. Arczára ismét mosoly ült; szemei ragyogtak, mint a felhőből kibukkanó csillag. Könyvét kereste.

Lehajoltam s udvariasan átnyujtám.

„Ön jóízűen szunnyadt uram!”

„Valóban, a hőség roppant nagy.”

„Csodálom, hogy e folytonos fecsegés nem zavarta.”

„A monoton hang a legjobb altató.”

„Talán éjjel is utazott?”

„Három napja már, hogy a vagonban ülök.”

„Terringettét! Ez nagy áldozat, nem tudom miért tenném meg.”

Utitársam itt elhallgatott, egy pillanatra futó felhő vonult át arczán, majd nevetve válaszolt:

„Pedig valószínű, hogy még tovább is fog tartani.”

„Ne ijeszgessen, — mondám tréfásan — hiszen ez még szokásnak is sok. Ön igen gyöngédtelen maga iránt.”

„Az ügy, melyben járok, hozza magával.”

„No már én még diplomatiában sem tenném meg e fáradságot; ha népek sorsa függne gyorsaságomtól, mégis meghálnék valahol. Kereskedelmi, üzleti dologban némi hasznot mindig odavetnék a kényelemért.”

„Ügyem sem üzleti, sem diplomatiái, hanem teljesen magán természetű.”

Erre természetesen hallgatnom kellett. Valamint nem szenvedem, hogy mások faggassanak kilétem vagy céljaim felől, úgy nem teszem mások irányában sem. Beszédünk tárgya tehát megváltozott. Minek írnam le itt. Ha értekezést akarok tartani, más helyet s időt keresek arra.

Beszélgetésünk folyamában azonban nem tudtam feledni előbbi lélektani tapasztalataimat. Önkénytelenül az előbbi tárgyra vittem beszédem fonalát. Épen a bambergi indóházba futánk be, midőn utitársam megvallá, minő szomorú ügyben utazik. Elszökött nejét kereste.

Imé! Tagadja valaki a pszichologia tanait. Az ember elrejti az életben örömét s bánatát; de ha fényes vagy nyomorú fekhelye szólani tudna, elmondaná a kinzó álmak történeteit,

az öntudatlan sóhajok indokát, vajmi gyakran keresztényibb érzéssel, gyöngébb, emberiebb itélettel szölanának embertársainkról, kiknek becsületét hányszor becsüljük kevesebbre egy eldobott szivarvégnél.

Alighogy Bambergbe megérkezém, lépteimet a Regnitz s a Lajos csatorna hidjain át a méltóságos külsejü dóm felé intéztem. Négyes tornyával már messziről szembe ötlük. E nagyszerü imaház a XII-ik századból veszi eredetét, s a tiszta román stylről alapos fogalmat nyujt. A templomban csakhamar hozám szegődött egy valódi olasz készséggel bíró cicerone, minden felhívás nélkül magyarázván a nevezetességeket. A hajó közepén áll Henrik császárnak s neje Kunigundának sarkophagja márványból kifaragva s részben emlékeztet a bécsi kapuczinusok templomában lévő Ferencz és Mária Therézia sirboltjára. A szent életü hitvespár alakja a sirbolt tetején nyugszik. A sarkophag oldalain igen csinos reliefekben egyes részletek láthatók a két szent életéből, többi közt az ártatlan császárnő tűzpróbája is. A mellékhajóban látható sz. István magyar király lovagszobra. Hogyan került ide, arról a krónika hallgat. Valószínűbbnek tartom a másik versiót, mely szerint hohentaufi Konrád szobra lenne. Itt nyugszik II. Kelemen római pápa is szép márvány emlék alatt. Ő volt az első pápa a németek közül.

Midőn a Sutriban tartott zsinat után III. Henrik császár 1046-ban Rómába indult, hogy nejével Ágnessel magát a római sz. birodalom császárává koronáztassa, VI. Gergely már nem élt. A császár az összegyült conclave előtt kinyilatkozta, hogy a viszonyok, az egyház desolált állapota megkívánják, miszerint egy minden tekintetben jeles férfiú üljön szent Péter székére. — „Válasszátok — ugymond — a bambergi püspököt, Meinsdorf Swidgért.“ Az összegyült atyák hajlottak a jó tanácsra s megválaszták. A pápa s a császár koronázása egy napon 1046-ban történt. Fájdalom, hogy ezen VII. Gergely dicső

korát előkészítő nagy egyházfejedelem csak egy évig ült a pápai trónon. Megható azon levél, melyet élte végén Bamberg városához intézett. Hamvait X. Leó hozatá át Bambergbe. A templom többi része tele van érdekes régiségekkel, a püspökök s a káptalanok ércz-empléktábláival; van köztük néhány Vischertől is.

Bamberg a közép s az ujkor elején nagy szerepet játszott a történelemben. Mint régi hűbéri egyházi birtok, nagyhatalmu egyházfejedelmeivel, kik között a nagy német birodalom fényes aristocratiáját látjuk képviselve, nem ritkán keserű surlódásokra adott okot a nép és souverenei között. A város minden fényét s jelentőségét a pompakedvelő püspököknek köszönheté; közülük nem egynek neve arany betűkkel van beírva a város évkönyveiben. A Schönborn grófok, egy Lothár, Frigyes Károly mint bambergi herczeg-püspökök, továbbá Frankenstein s Seinsheim grófok ugyanazon méltóságban nagyszerű alapítványaik, közcélra tett áldozataik által Bambergét Frankonia legvirágzóbb városává emelték.

A reformatio megcsonkítá a püspökök jogkörét s az utána következő harmincz éves háború alatt az egykoron virágzó város pusztulásnak indult. A lünevillei béke világiasította e fejedelemséget s azt a bajor pfalzba olvasztá be. Azóta csöndes, melancholikus várossá lett, melynek lakói boldogok ha világ nem tud róluk semmit.

Mindazonáltal a hires babenbergi grófok ősi fészke most is érdekes pont Európában. Nem képezi utópiáját a turistáknak, de ha egyik másik betéved, nem bánja meg. Tisztes ódon házaival, egyszerű romlatlan jellemű népével ama sajtáságos benyomást gyakorolja a szemlélőre, melynek üdesége örökké megmarad. Vén leánya a történelem múzsájának, mely immár nem törődik vele. Ott áll a tarka házcsoportok közepette egy diszes uj residentia, a Schönborn Lothár püspök által emelt fényes épület csöndes termei s szobáival. Egészen alkalmas ar-

ra, hogy egy kiskorú nemzet által trónjáról elüzött királynak nyughelyét képezze. E század elején az ujkor caesárjának főhadiszállását képezé. Innét üzent hadat Napoleon a porosz királynak. Keleti részén a falon egy vörös kereszt látható. A fölötte álló balconról veté le magát 1815. jun. 1-én Berthier tábornok, Napoleon hű bajnoktársra, midőn az utcán a Franciaország felé nyomuló orosz had csapatait elvonulni látta. Jó katoná de következetlen jellem volt. Hős bajtársát hűtlenül elhagyva XVIII. Lajos karjaiba veté magát. A száz napi uralkodás alatt mindkét küzdő fél megveté. Berthier a wagrami hős, Neuchâtel hercege megőrült. Még egyszer jött vissza tiszta elmélete, midőn az idegen hadak hazájára törendők ablakai alatt elvonultak. Mint hős élt s mint gyáva halt meg. Napoleon nagy tábornokai közül bizonyára Berthier sorsa a legtragikusabb.

A dóm és residentia között még maig fön áll a régi babenbergi grófok ősi laka, csakhogy nagyon elhanyagolt állapotban A fenmaradt termek közt mutatnak egyet, mely 1208-ban rémes jelenetnek színhelye volt. Otto császár, e néven negyedik, kit a történelem „büszke“ czimvel ruházott fel, kénytelen volt uralkodása kezdetén koronáját megosztani sváb Fülöppel, kit a hohenstaufiak nagyobb része, ellenében a császári trónra emelt. Wittelsbach Otto, Fülöpnek határozott híve volt; ő segíté a trónra s jutalmul nem kívánt mást, mint leánya kezét. Fülöp császár azonban alig érte el a trónt, a szenvedélyes és vad Wittelsbachtól megtagadta leánya kezét sőt egy lengyel hercegnek is, kinek udvarában az elutasított kérő háztűznézni járt, figyelmeztető levelet irt, hogy őrizkedjék leányát e dühös s vérszomjas embernek adni. E levél Wittelsbach Ottónak kezébe jutott. A császárnak hálátlansága elkese-rité szivét. Rögton elhagyta a lengyel herceg udvarát s Bambergbe sített, a hol akkor sváb Fülöp császár udvarával tartózkodott. A császárhoz bejutván azt éppen a bambergi püspökkel sakkozva találta. — „Te irtad ezt? kérdé dühtől re-

kedt hangon a császártól, előmutatva a levelet. A császár némán inte fejével. A következő pillanatban kint volt a kard a hüvelyből, s a császár egy halálos csapással a fején, a földre rogyott. Másnapra rá meg is halt. A császárgyilkos megmenekült, de vára Wittelsbach leromboltatott, javai elkoboztattak. A futamodót Pappenheim érte utól a Dunánál, s vitézi párbajban elejté.

Bamberg a hohenstaufok alatt érte el legnagyobb jelentőségét. A császárok sokszor s huzamosan tartózkodtak falai között. Mint püspöki városban a gögös patriciusi elem nem fejlődheték ki, azért itt otthoniabban érezték magokat. Van egy régi közmondás: „Ha Nürnberg az enyém volna Bambergben enném meg.“ Ez eléggé illusztrálja a várost, mely sajátos nyugalomával a csöndes kedélyü, zajtkerülő embereknek most is eldoradóját képezi. Számptalan kisebb templomai közül még a sz. Mihályról nevezett, egykoron benczezárdával összekapcsolva, emelendő ki. Az apátság épületének felső részében egy kisebb u. n. városi képtár látható, középszerű becsü művekkel. A sz. Mártonról nevezett templom mellett elterülő díszes kollegium könyvtára azonban remek metszvényeket bir Dürertől s tanítványaitól.

Bamberg a turistának egy kis kirándulási hely; pihenőke, ha Frankfurtba menendő nem akarja az unalmas utat egyszerűre megtenni. Még marad néhány óra Würzburgra is, ha az éjt Frankfurtban akarjuk tölteni. Bambergen túl megnyílik az utas szeme előtt a regényes Majnavölgy, távolban a frank Schwájz. Aschaffenburgban örömet időztem volna, egyrészt hogy becses műdarabokkal ékeskedő képtárát s 20 000 darabnál több lapból álló metszvénygyűjteményét, másrészt, hogy a Lajos király által emelt Pompejanumot megszemlélhessem; a vágy azonban, mielőbb a Rajnához jutni, oly erős vala bennem, hogy több érdekes pontot áldozatul kelle hoznom.

V.

Le présent appartient à tout, tant que nous sommes ;
Aux savans le passé, l'avenir aux grands hommes.

Egy ledőlt szobor, összezuzott korona, ketté törött kard mindenkor nyomasztó látvány. Szemlélni a nagyot törpe-ségében, az eszményt a prózában, a lelkesülés kihamvadt üszkeit, a dicsőség fáklyáját tövig kiégve, valjon kit gyönyörködtetne? A mult minden perczcel egy lépést tesz tőlünk s helyet enged az emlékezetnek. Magával viszi reményeinket, hogy tért hagyjon a csalódásnak. Váltakozva folynak le az élet napjai csak az események láncolata képez kapcsot a mult s jelen, a remény és csalódás, a fény és árny között. Minden szivdobbánás a múlté. S mégis amily fájdalmas a mult, ép oly szép és tanulságos. Az antiquariúsusok sokkal nagyobb emberismerők, mint a jelen tanulmányozói. A mult könyve olvasható betűkkel van írva, a jelené hieroglyphekben, melyeket csak a mult fejt meg. Az elmúlt idők tanítanak meg szeretni és gyűlölni, csodálni és itélni, hódolatra és ítéletre. A halál a legjobb kritikus. A történelem szülőanyja az igazságtételnek. Eszmék, melyek egykoron az egész művelt világot boldogíták, elkopnak, szárazak, mindennapiak lesznek ; csak a pápaság eszméje győz már XIX. századon át ; amiért az emberiség századok előtt lelkesült, most gyűlöli ; amiből élt, arra most halált szavaz. Unalom a legnagyobb potentát a világon, mert ez megöli azt is, ami szent. Minél műveltebb, tanultabb, felvilágosodottabb lesz az emberiség, annál inkább fogja szeretni a változatosságot. Ujdonság bir koronával és babérral, amint tetszik.

Nemcsak az egész társadalom, az egyes ember, hanem az eszmék sietnek élni. Rohanunk mindenben, s hogy óriási küzdelmeink percznyi élete oly hosszúnak látszik, annak oka nem más, mint hogy minden egyes nyilvánulata tevékenységünknek a mult kritikája alá van vetve.

Ezen gondolatok foglaltak el, midőn a frankfurti ősrégi tanácsház termében a régi német császárok korrendi sorozatban felállított arczképeit szemlélém. Hol van most a világraszóló nagy németrómai császárok hatalma? A történelem megőrizte Konradin, az utolsó hohenstaufi nevét, de hol van a szakavatott történész, aki névleg ismerné azt, ki őt kivégezé. A világ keresi és megtalálja a nagyban a kicsinyt. Sáli Konrádtól kezdve egész II. Ferenczig itt láthatók a császárok méltóságos alakjai. Sajátszerű játéka a véletlennek hogy az annyira zaklatott II. Ferencz épen betöltte az utolsó helyet a terem falazatán; ugyanő a császári czimet is letette s vele a nagy római császárok dicsteljes sora bezáródik. Ott van hosszú rőt szakállával Barbarossa Frigyes, kemény tekintetét mintha egy arszlánszivű Richárdra meresztené. V. Károly, e nagy tüneményszerű jelenség a történelemben, a fejedelmek valódi mintaképe, a nyájjas, szelid, igazságos, lovagias, és hívő, szelemdús sovány arczával, szép kék szemeivel annyi érzéssel tekint alá. Több helyütt láttam ismert arczvonásait, de a historia igazolta jellemét sehol találtam oly hiven visszatükrözve mint ezen. A többiekből is mind jóság, szelidség s fejedelmi méltóság tűnik elő. I. Miksa arczán a bánat s fájdalom kinyomata ül, mintha érezné a fájdalmat dugába dőlt nemes tervei fölött, míg II. Rudolf most is a csillagokat keresi, mintha Prágában volna, s valamely óriási telescoppal czélozná az eget; a jámbor fejedelem tudvalevőleg jobban ismerte az ég boltját, mint saját birodalmát. Mellette a daliás Mátyáson már meglátszik, hogy volt annyi esze, miszerint a csillagokat egyebütt keresse. Ott van I. Ferencz, e ritka szép férfi, ki megérdemlé egyéb tu-

lajdonaiért is, hogy a legszebb asszony férje legyen ; végül II. Ferencz az utolsó római császár, komikus hosszú arczával, pöf-fedt ajkaival, de annyi szeretetet lövellő szép, lelkes szemei-vel. Mind nagy szerepet játszott személyek arczképei, melyek minden egyesénél a történelem hosszú fonala vonul végig lelki szemek előtt, — kik minden nagy hatalmuk mellett immár a mult ítéletének átadvák.

Egy elegánsan öltözött ifju aranyhajú lányka volt veze-tőnk. Talán leánya annak, ki egy harmincz év előtt ott utazott magyar írótkörülvezete. Ezt kelle hinnem ; mert amit genia-lis leírásában az illetőről elmonda, azt mind megtaláltam benne. Oly gyöngéd figyelemmel, gyermeteg naivitással szóla egyik másik császárról, s a történelemben oly alapos készült-séggel birt, hogy mindnyájunkat bámulatra ragadott. Talán e hivatal anyáról leányra marad. Különös lelkesültséggel szólott az idealis szépségű I. Ferenczről, ki mintha értette volna hi-zelgő szavait, udvariasan mosolyga rá.

A leányka szemérmesen lesüté szemeit, midőn a társa-ság egyik nőtagja, egy sovány magas myladi Csaszlauból e szavakra fakadt :

„Valóban gyönyörű egy ember !“

Jó hogy a palócz menyecske mondását hozzá nem tette, amit ez Barkóczy primásról mondott. Vettem észre minő fél-tékenyen tekint az arczképre csinos vezetőnk, — s midőn már a termet elhagyandók valánk, mint vete rá még egy búcsú-mosolyt.

Ez ugynevezett Römerben történtek a császárválasztá-sok. Miután a hét választófejedelem a személyben megegye-zék, következett az új császár ünnepélyes elfogadása. Saját-szerű, mennyi fény, méltóság volt azon időben a császár sze-mélyében egyesítve. A pápa után majdnem egész Europa ura lévén négyszer koronáztatott meg ; Milánóban, vagy Monzában a vaskoronával olasz királynak, Arlesben Burgundia királyá-

nak, Rómában a szent birodalom császáranak s végül Aachenben, utóbb Frankfurtban német császárnak. E négyes koronázás azonban csak V. Károly császárig tartott. Azontul csak a császári koronázás divatozott. Nagy Károly iránti tiszteletből, ki tudvalevőleg Aachent az összes német birodalom első városává emelte, megtörtént néha, hogy a másutt koronázott császárt Aachenben újra megkoronázták. E fönséges és lélekemelő ünnepélyeket Goethe az ő önéletírásában mesterileg írja le. Miután Aachenből és Nürnbergből a császári jelvények megérkeztek u. m. a korona, jogar, az ország almája s sz. Móricz kardja, a választók annak rendje szerint egyenként adták azokat az új császár kezeibe. A koronát a mainzi érsek tette fejére.

A tanácsház előtti ugynevezett Römer téren tartattak a nagyszerű népünnepélyek. Az új császár népének jó napot engedett ama nagy napon, midőn nagy Károly koronája homlokát érinté; míg a császár, a választók, a főnemesek bent a colossalis teremben mulattak, künt a széles téren a tarka hullámzó néptömeg vigadott. A csapra vert hordók tetején felvágott nyelvű szónokok orditoztak. Vidámság, jókedv, tréfa fűszerezték a mulatságokat. A házak bensejében minden család ünnepet ült; lázas jókedvben volt az egész város. És ez napokon át tartott így, míg nem a háromszáz ágyúlövés jelenté, hogy a vigalomnak vége van; a császár s a fejedelmek távoznak.

A terem egyik ablakából kitekinték a térre. Talán ugyanazon helyen álltam, honnét egykoron a világra szóló hatalom képviselője, vagy valamely választó tekinté a vigadó, mulatozó népet. Szemeim előtt tisztos kofasereg terült szét, nagy bőbitás szalmakalappal a fejen, rikácsoló hangon vitt discursusba merülve hadirendben felállított zöldséges asztalok és gyümölcsös kosarak közepett. A veszekedő kofák közt egyegy alkudozó termetes konyhafejedelemlő, bámész suhancz,

álmos rendőr s utczai iparlovag tűnék föl. Ime minő contrast! Leszen e idő, mely a jelen durva materialismusát a költészet nybusában fogja egykoron felmutathatni? E helyet a történelem múzsája szentelte meg, e hely egy nagy eszmét képviselt, most mindez eszébe sem jut senkinek. A mogorva, komoly idő, mintha érezné e pietástalanságot romboló kedvvel dül a historiai emlékeken. Ott áll a nagyszerű dóm, melyben a császárokat koronázták, mely nem egy műremeket birt felmutatni, égnek meredező meztelen vörhenyes füstös falaival, csonkatornyáival, most egy szomorú rom. Nehány év előtt egészen leégett. A haragos idő a legvadabb elemet hívta segítségül a rombolásra. Mintha tudnák, hogy e templom nem fog többé koronázást látni, az utódok pedig nem érdemlik meg fenmaradását. Építhetnek újat, de a dicső mult szép varázsát, a nagy események emlékeit vissza nem hozhatják. E templommal a világtörténelem egyik legérdekesebb színhelye mosódott el.

Frankfurt nem őrizte meg egyetemes kinyomatát úgy, mint Nürnberg, Augsburg vagy Regensburg. A Römer, s Saalhof (Pfalz) melynek egy része még a karolingek korából ered, s a körülte elterülő sötét magas házcsoport a *mult*, a zsidóutcza és környéke a *jelen*, a pompás Zeil és mainzi utcza a *jövő* Frankfurtja. Tagadhatlan, hogy e czifra keverékből csak a két első érdekes. Utamban legkevésbé éreztem magamat jól itt. Az egész város fenekestül fel volt forgatva; minden harmadik utczában köveztek. Láb- és nyaktörések veszedelmei között nem igen kellemes dolog sétálni. Azon reményemben tehát hogy hogy a késő délutánt a Zeilen sétálva töltendem el, teljesen csalódtam. A hosszú út telve volt felhalmozott gránit kövekkel, kisebb nagyobb árkokkal, kalapáló, lármázó néppel, mintha az egész várost darabonkint akarnák szétszedni. A szűkebb utcákban egy-egy szemközt jövő társzekér ugy a falhoz szorita, hogy formalis basreliefet kelle képeznem. Csak nagy nehezen

tudtam bámulatos acrobatai bravourok közepette a historiai nevezetességü „Zsidóutczába“ betévedni.

E maga nemében annyira bizarr és sajátságos emberfaj ősi fészket egész természetességében feltüntető utcza nem ok nélkül képezte Frankfurt egyik nevezetességét. A keskeny utczában, két sorban rémletes magas házak emelkednek az égbe. Mintha ezer és ezer madárkalitkát raktak volna egymás tetejébe, megtömvén az üres részeket sárral, vályoggal. Van olyan ház, mely csak valamivel szélesebb egy arasznál. Egyik szennyesebb mint a másik. Valóságos kártyavár, melyből ha egyet kiveszünk, halomra dől az egész. Az ablakokból piszkos rongyok lógnak alá, lent pedig, miután a kapu alja bolt is egyúttal, minden kigondolható szemét pompázik. Ez a zsidvásár non plus ultrája. Az utcza hemzseg a néptől. Látunk itt arcokat, melyek a babyloni fogságra emlékeztetnek, a valódi zsidó typus egész meztelenségében csak itt található; a római ghetto semmi ehez képest. A sürgő forgó, csereberélő s Istentől elrugaszkodott kétségbeejtő jargonban ordító, nevető, czivakodó, vitatkozó tömegben el elvegyül egy-egy jámbor turista, nem tudva szemét, orrát, vagy fülét fogja-e be. A ki ez ősvilág ázalagoktól, soha sehol nem látott csodaszörnyektől, szakállas infusoriáktól lakott kloákába téved, annak mind az öt érzéke kinpadra van húzva. S e nép itt él, tenyész, szaporodik e piszokban. E hely a szenny ideálja. Gyomortekerő búz minden felé, melyhez képest a jóféle kapadohány ámbrailat. Mig lassan végig mentem az utcán, elszittam egy szivart. Ez az egyetlen mód, legalább szagló szervünket, e minden embernél legkényesebb s finyás érzéket assecurálni.

A zsidóutczá tán a legpiszkosabb pontja Európának, mint Broeck városa Hollandiában a legtisztább; ebbe a városkába még a fejedelemnek sem szabad belépni, mielőtt saruit le nem veté; semmiféle állatot nem tűrnek, még madarat sem; annyira bolondulnak a tisztaság után; mig itt, ha az ember egy-

szer végig megy, akár gőzfürdőt vegyen. Minden undorító volta mellett elég bizarr és furcsa arra, hogy ne sajnáljuk, miszerint újabb időkben már egészen összeolvadt s egyik fele teljesen lerontatott.

S mégis e pizsoktengerben két gyöngy látott világot. Az egyik alkotó nagy szellemével, a másik óriási kincseivel ragyogott. Az első *Börne Lajos* e nagy bölcsészhumoristája a világnak, kinek eszméi, fogamzatai a világ bámulatát kelték föl; kinek szellemgazdagsága, tulcsapongó hatalmas satyrikus ereje korában inkább gyűlöletet mint elismerést s bámulatot aratott. Börnéről mondta Gervinus, hogy bölcsészeti kathekismusának alapeszméje: „gonosznak lenni, hogy a gonoszok jó véleménynyel legyenek rólunk.“ Uj Luthernek nevezte őt, ki a német politikai világot reformálni akarja. De ezt könnyű elmondani oly emberről, ki korának, nemzetének, honfitártársainak gyarlóságait, ép úgy mint Heine, maró, gyilkoló gúnnyal tette nevetségessé. Hogy a valódi érdemről mint gondolkozott Börne, arról meggyőz Jean Paul fölött 1825-ben decz. 2-án a városi museum termében mondott nagyszerű emlékbeszéde.

„Egy csillag futott le az égről — így kezdé szavait, — s a század lehunyja azemeit, mielőtt hasonlót látna; mert messze utrament el a világító genius és csak késő unokák fogják örömrivalgva üdvözölni azt, kitől most atyáik könyezve bucsuzának. Egy korona hullott le egy király fejéről! Egy kard tört ketté egy hadvezér kezében; és egy nagy pap húnyt el. Valóban megsirathatjuk azt, ki mindent pótolta, kit nem pótolhat senki . . . . Ilyen volt Jean Paul. Kérdeitek, hol született, hol élt, hol nyugodnak hamvai? Az égből jött ő, a földön lakott, és sziveinkben van eltemetve! A szellem eltávozott, de alkotása megmaradt.“

Csak egy megfoghatlan Börnénél, hogy Goethet, nagy honfitársát oly véghetlen igaztalansággal lerántá; de Goethében csak az embert gyűlölte s tán ez volt oka későbbi

népszerűtlenségének. Természetes, hogy itt bölcsészeti elveinek, ingadozó moráljának bírálatába nem lehet bocsátkozni; ott más hangon szólanánk, de midőn hatalmas szelleméről, s humoráról emlékezünk, ha mint író tekintjük, lehetetlen tőle a hódolatot megtagadni. Börne világistenlő volt. A szabadságon kívül mitsem szeretett; amit ő Byronról mondott, azt róla is el lehetne mondani, hogy, tüskével rakta körül szívét, nehogy minden barom hozzá térjen. Börne és Heinében sok rokon vonás van; sorsuk is majdnem egy; mindkettő azért hagyta el hazáját, mert végtelen szerette; s mindkettő távol a hazától azon nép keblében tért örök álmra, mely szellemét inkább felfogá. Ha Heine és Börne francziának születik, még egyszer oly nagygyá lesz.

A másik gyöngy, mely e sártengerben látott világot egy simplex zsidó, ki megmutatta miben áll a teremtés titka; semmiből valamit csinálni. A mult század közepe felé az egyik szutykos ház első emeleti nyomorult szobájában egy síró gyermek üdvözlé ezt a goromba anyagi világot, kinek szülei nyomorú házaló zsidók valának. A gyermek felnőtt a nyomor és piszokban, mint annyi más. Szegény sorsa vezette a jámbor szülőket azon gondolatra, hogy a gyerekből valamely tisztességes rabinust faragjanak. Alig mult a gyermek tiz éves, a szülék megtértek Ábrahám kebelébe. Jó volt nekik ott. Hanem a szegény gyerek oly magán állott az életben, mint a dércsipte dió a fán. Sokat kelle hányódnia, mig annyira vihette, hogy a hatalmas Zebaoth segítségével abban a piszkos utczában egy kis boltot nyithatott régi pénzekkel kereskedvén. Ezt az embert látták Frankfurtban urak és szegények, műbarátok és diákok, kopott thalyt kabátjában, mélázó szemével, tisztességes szakkálával, hitsorsosai mintájára nyomorogva, megvetve, leköpve a bolt ajtajában állani, alkudozni, a zsinagógában imádkozni, kereskedni, ahogy emberséges zsidóhoz illik. Évek multán hire járt, hogy az öreg Amschli gazdag ember. Ki tudhatta? Senki

sem olvasta pénzét. Hogyan kereste, soha sem tudta meg a világ. Mikor már fiai megnöttek, mert fiai s leányai jó számmal voltak, — hiszen mi öröme volt akkoron a szegény zsidónak, mint a család örömei, — maga elé hívá őket, mint egykoron Jákob az istenfélő patriárka s így szól hozzájok :

— Te fiam Anselm ! vagy a legöregebb ; te lész családunk feje mint Juda az ő testvéreinek. Neked tartoznak engedelmeskedni mindnyájan. Amit te akarsz, az szent. Aki veled szakít, legyen átkozott. Szeretnetek kell egymást egy zsidó önfeláldozó szeretetével. Te itt maradsz ! Neked hagyom végrendeletemben Frankfurtot. Itt fogsz élni, itt fogsz gazdálkodni s ha a többi mind elbukik, te élni s virulni fogsz, mert zsidó és kereskedő maradsz. Te Salamon ! neked hagyom Berlint. Te okos vagy, s tulajársz a poroszok eszén. Te Náthán ! ismerem hideg véredet, tied London. Neked hagyom a lordokat. Te Jakab ! mindig piperkőcz s szájas voltál ; családunkban papagály szerepet vittél, neked hagyom a szép Franciaországot, a világváros Párist, boldogulj ott. És végül te mogorva, sötét képű, villogó szemű Károly ! kinek szeme csak akkor szelid, ha rám néz, téged a Jehova is Olaszországnak szánt ; neked hagyom Nápolyt. Izsák jóslélke száll meg ; *addig lesztek a világ urai, mig zsidók maradtok.*“

E szegény zsidó, ki fiaihoz e szavakat intézte volt a *Rothschild* ház törzsatyja.

Azon nyomorult piszkos házból került elő e fejedelem, ki őt birodalmat hagyott fainak. A történelem bizonyítja, hogy soha gyermekek atyjuk akaratát hivebben nem teljesíték, mint az öreg *Rothschild* gyermekei, de soha senkin az atyai áldás egész malasztjában nem teljesült mint e hatalmas családban. Azóta ha politika, hadviselés, pénzkrisis előfordult, a koronás fejedelmek, a hatalmas parlamentek, orkáni hatásu politikai szónokok mellett mindenütt ott található e név : *Rothschild*. Tudok egy esetet, midőn az öreg

Rothschildnét egy finom diplomata gúnyosan megszólítja, hogy lesz e a megkezdendő harczból valami; az öreg zsidóasszony egész alázattal így felelt:

„Semmi esetre uram! Megmondtam fiamnak, hogy egy batkát se hitelezzen. És ő hallgat rám, mert szeret.“

S a diplomata ur elpárolgott.

Száz éve még nincs, hogy e család a művelt világot pénzével uralja, s egyetlen talizmánja abban van, hogy zsidó testestül lelkestül. Egyetlen hatalom a világon, melyet semmiféle politikai fordulat sem buktathat meg. Trónok összedőlnek, nemzetek elbuknak, királyok elüzetnek; ez a család össze nem dől, el nem bukik, el nem üzetetik. Neve milliárdokat ér. Saul, Dávid, Áchábtól csak annyiban különbözik, hogy azok a zsidók királyai voltak, ő a királyok zsidója. Irtóztató vagyona mellett azonban mindig számító, takarékos; rangja mellett mindig zsidó. Rendesen beszámol a család cheffjének, ki Frankfurtban lakik, — s így az év végén, midőn a biláncéot megcsinálják, evidentiában tartják a család vagyoni állapotját. A pénz ismert csélcsap udvarló, roppantul szereti a társaságot, rendesen oda megy, ahol sokan vannak. Elegánsabb societet pedig nem találhat mint az udvarias Rothschild családot. Jól tudja, hogy ott nem adnak tul rajta könnyedén, szívesen marasztják, lefülelik, alig eresztik el. Elég legyen mondani, hogy e család jelenben annyival bir, hogyha kedve kerekednék kirakhatná egész Angliát tallérokka, s ami fenmarad, azon még könnyen megvehetné egész Helvetiát.

A kedélyes ebéd után, melynél egy ominosus német családdal kötöttem ismeretséget, megindultunk közösen Goethe szülőházát s gyermekkori lakhelyét megnézni. Kegyeletteljes emberek megőrizék a Hirschgrabenben lévő házat, berendezvén azt egészen úgy, mint az a nagy német költő gyermek- és ifjukurában létezett. Nem mondhatom el minő érzések fogtak el, midőn e saajtszerű ódon butorzatu szobákon keresztül lép-

delék. Itt élte át költészetben gazdag gyermekkorát azon nagy szellem, melyet a világ eléggé soha sem méltányoland. Mintha láttam volna őt, a szikrázó szellemű gyermeket hön szeretett nővérevel Klopstock Messiását felváltva szavalni, mig tisztos atyját a városi borbély beretválá. Lelkem előtt elvonult magasztos arca, fülemben csengett lelkesült tüzes szavallata, melynek halatára a megijedt Figaró a jámbor tanácsnok urat végig önté szappanlével. Mintha láttam volna, mint veri hátához a szel lemdús gyermeknek haragba jött apja a szegény Klopstockot, kit soha sem szenvedhetett. Itt élte ő gyermekkora irigylendő szép korszakát lelkes anyja körében; itt keletkeztek első vágyai, reményei, boldog álmai az első szerelemnek. Egy nagy szellemnek bölcsője ez, melyet benső áhitattal szemlél a költői lélek. A dajkaregék sötét rémei itt vitték mélyre tekintő figyelmét Mephistó rémes alakjára, hol később az elvesztett Gretchen után siránkozzék és Werther emésztő kinjait átérezé. Akkoron még senki sem hitte volna, hogy az ősrégi Frankfurt nem egyedül historiai multjára, hanem e lelkes, nagyszellemű gyermekre is büszke leend, mint ki falai közt látta meg az életet, — s szülővárosa hírét ezer császári koronázásnál magasbra fogja emelni; nem hitte volna, hogy azon nagyfejű fiúnak, kit apja minden társaságban pirongatott, szobrot fog emelni.

„Lássá — mondám a velem jött család fejéhez — mennyire csalódnak azok, kik a csirában itélik el a hajtást; hányszor történik, hogy már a bölcsőben szunnyadó lángelme túlmagaslik azon, kitől életét nyeré.“

A család fő jelentőségteljesen pillanta kamasz fiára, egy körülbelül tizenötéves szálas suhanczra, ki nagy bután tekinté mindenre.

„Valjon lesz e belőled is egy Goethe?“ — kérdé együgyüen.

Az ugyan aligha, hanem götte igen, — gondolám magamban midőn birsalma alakú ábrázatján végig tekinték.

Észrevevém ugyanis, hogy az öreg úr meglehetősen hízelt véleménynyel birt szeretett fiáról; míg neje és leányára alig ügyelt, addig nevének s valószínűleg jó hírű gyáranak örökösére mindig bizonyos benső büszkeséggel tekintte. Igen derék ember s tán ügyes gyárnok lehetett, de meglehetősen együgyű volt. Midőn Goethe szülőházát elhagytuk, az anya, leánya és az apa büszkesége előre indultak, az öreg ur és én néhány lépésnyire követtük őket.

„Gondolja uram — szolt az apa némi önérzettel, — ez a gyerek már verseket ír.“

„Hm! Ne mondja, az szép.“

„Pedig még nincs tizenhatesztendős.“

„Teringettét! Az még szebb.“

„De papa mit fecsegsz te mindent össze!“ — szolt némi boszankodással a kisasszony visszafordulva.

„Nos miért? Ez az ur itt professor, méltányolni képes Adolft. Nos ugy-e fiam?“

„Ühüm!“

„Mondom önnek; — folytatá egy kissé hátramaraadva, — már többször rajtakaptam, midőn magában szavalt. Azt mondják mindenki így kezdte.“

„Maglehet.“

„Azután szereti a holdvilágot.“

„Mi a manót!“

„Azám! Ilyenkor nagyon sápadt és merengő.“

„Meghiszem azt. Tán holdkóros?“

„Nem hiszem; nem vettem észre. Hanem ilyen alkalommal mindig írni szokott. Rajtakaptam, hogy verseket ír.“

Unni kezdtem a dolgot.

„Uram engedjen meg egy kérdést. Jó étvágya van Adolft urnak?“

„Hatalmas.“

„Azután jól alszik?“

„Hortyogni is szokott.“

„Azután szereti a mozgást?“

„Oh nagyon szeret billiárdozni, tekézni, lovagolni.“

„Mit szeret olvasni?“

„No abban az egyben nem igen fárasztja magát.“

„Tud zenélni?“

„Hegedűn játszik.“

„Sokszor?“

„Ha ráparancsolok.“

„Nohát uram, ha azt mondanám önnek, mit akarna ön inkább fiából, valamely holdvilágfaló zugpoétát vagy egy derék munkás kereskedőt, melyiket óhajtaná?“

„Mindenesetre az utóbbit.“

„No már ugy örömet hirdethetek önnek; Adolf urból soha sem lesz poéta. Ne is nevelje annak.“

„De uram! a hajlamot, hivatást lehetetlen előlni!“

„Lehet. Tegyen úgy mint Katalin czárnő a politikai forrongókkal. Elfogatta őket, bezáratta s két hónapon át furcsa gyógyszerrel, ipecacuána, s rhicinussal traktálta. Mindnyájan kigyógyultak hóbortjaikból.“

Az öreg urnak nagyon tetszett e ripost; egészen elfeledte Adolf urat s kezdte magasztalni — Katalin czárnőt.

Vannak apák a kiket soha sem lehet azon gondolatra elvezetni, hogy fiuk egyszerű tehetség. Lehetetlen megbarátkozniok azon eszmével, hogy az isteni gondviselés, midőn az ész, itéletet, emlétet, e drága kincseket kiosztá, drágalátos magzatkájukat nagyon olcsó szerrel bocsátá el. Különösen áll ez a hirtelen zöld ágra jutott, hamar gazdaggá lett vagyonaristocriatiánál, s nem egy tökepezés számmal csatázó erszénybáró azt hiszi, hogy tökfilkő fia, mivel apja gazdag, miniszternek született. A genie a legkisebb kiadásban is mindig többet ér, mint a pénz,

rang s egyebek. A nagy Schiller fia nem vihette tovább erdőmesterségnél; Buffon ki lángelméjével a természet legbensőbb titkait fedezte föl, egy nyomorult czikkelyt adott a világnak, — fiában; Lafontaine fia buta volt. A középső Mendelsohnnak apja és fia lángész volt, ő pedig egyszerű üzér. A szellemet nem lehet úgy áthagyományozni, mint a rangot. A generációban a lelki tehetség is fogy; ritka lángésznek volt még nagyobb lángész fia. A természet is pihen. Gyakran nyomorú fának dicső gyümölcse van, s ez gyakori, — de a dicső gyümölcs ritkán hoz hasonlót létre.

Képzelteti édes olvasóm a szellemi gyönyört, midőn egész Frankfurtot, sőt egy napot a Rajnán e tisztos bornirt család körében kelle átélnem. Akinek kenyeré a tanítás, az unja a társaságot, hol e szerep vár rá; én legalább jobb szeretem azokat, kik körében lelkeim nemesebb élvezet nyer s tanulnom lehet. Nem szabadulhattam tőlük. Tatár vigye el azt a forró tiszteletet, mely megöli kedvemet. Velük néztem meg a képtárt, vagyis a Stüdelféle muzeumot, hol magam sem tudtam mi módon, fönségesen vittem a cicerone szerepet. Midőn Lessing Huss János-féle festményét bámultuk, ez impertinens jó művet, úgy neki estem e sánta elméjü reformatornak, hogy erősen hívém, miszerint minden reputatióm tönkre lesz téve. Nem használt semmit. Kétségbeesésemben azt indítványozám, hogy az állatkertet nézzük meg. Arra is készek voltak. Azután nem mertem indítványozni semmit, mert beláttam, hogy itt csak: „in fuga salus“.

Mit mondjam el a csodálkozó, álmélkodó, töprengő kifejezéseket, melyek a tisztos társaság tagjainak ajkiról a majomsereg láttára ellebbenének. Adolf ur bolondult a majmok után; a kisasszony a papagályokat kedvelte, az asszonyság a furcsa alakú tyúkokat; az öreg ur a medvéket. Mindenik megkapta a maga részét. Nekem nem maradt más csak a — rhinoceros. Ez senkinek sem tetszett. Soha négy lábú állat nem hal-

lott tőlem több magasztalást. A magát unó ember nemcsak udvariatlan, hanem veszedelmes is. Kerüljétek az ilyen embert. Hiába mondtam; annál jobban belém csimpszakodtak.

Szándékom volt Bethmann Ariadneumát megtekinteni. A társaság velem jött. Egy két fogatú vitt oda. Reméltem, hogy a hölgyek itt elmaradnak; mert bár e szobron nincs sok szémsértő, mégis egy kissé genant dolog mások előtt bámulni annak szobrászi tökélyeit. Meg kellett tennem ezen áldozatot is. De csöndes műélvezetemet teljesen pocsékká tette e körülmény. Amint kijöttünk, bucsút vettem tőlük s Sachsenhausenig meg sem állottam.

A Majna tulpartján fekszik Frankfurt e külvárosa. Egy ódon, de gyönyörű mivű hid vezet oda. Már messziről feltűnik a németrend palotája, mely sokkal izletesebb mint a nürnbergi. Ezen városrész lakói, ha nem csalódom a régi vad százok egyenes utódai, kikkel nagy Károlynak annyi baja volt. Most is egy külön kasztot képeznek és sajátos szójárást követnek. A nép hasonlít a faragatlan drágakőhöz; durva, de becsületes.

Az estelit egy közönséges ivóházban vevém magamhoz s csak azt az egyet sajnálom, hogy különös nyelvüket alig érthetém. Az ó germán jellem egész teljében képviselve van e népben, egyenesség s szárazság, kedélyesség és szívósság, mely utóbbi oly nagy, hogy bár a német birodalom hajdani első városa alig néhány lépésnyire esik tőle, azzal ha csak lehet nem érintkezik. Hálásabb körülmények között méltó tárgy lenne a tanulmányozásra.

Frankfurt csak muló benyomást tesz az utazóra. Ami lekötné, az multjában van, s jelene kevésbé őrizte meg annak nyomait. Ódon házai közepett fényes modern palotái visszatetsző benyomást tesznek a szemlélőre. Érdeke csak nagy fiainak amaz emlékezetes műveiben áll, melyek a város falain tulterjedének. Egykoron Hamburg, Lübeck és Bremával szabad

független státust képezett; most lejátszott szerepe után iparkodik magát modernizálni, pótolandó elmaradását. Lehet is belőle bármi nagy, kereskedő gyűhely, de a régi császárváros, bár azt őstörténelmi szereplésével százszorosan több joggal megérdemli, mint Bécs, — az ugyan már nem lesz sohasem.

VI.

Frailty, thy name is — woman.
Schakespeare.

Ötöt borongós dél volt, midőn Mainzba, a régi hatalmas érseki városba megérkeztem. Kocsim a Rajna partján lévő szállodák egyike előtt állapodék meg. A ház ura sokat jelentő pillantást vete rám, midőn beléptem. Sovány vendégnek tekintett s panaszkodjék a sorsnak, hogy nem csalatkozott. Egy kicsiny de csinos emeleti szobába vezetete föl, melynek ablakai a Rajnára nyiltak.

Egy tekintetet veték ki a vidékre s elkedvetlenedtem. Szomorú idő volt. Az napon át Mainzban s vidékén folyton esett; az eget komor, nehéz felhők fődtek, s az egyébkor oly élénk Rajnapart vidám üditő sétányaival egészen kiholtak, üresnek látszék. Az ember is olyan mint a lepke; a verőfényes szép napon a himes rét hemzseg e tarka repkedő, virgoncz lényektől, de ha beborul, elbúvik mindenik s nem látatja magát, félti hamvas szárnyait. A delnök, uracsok, járdataposók, iparlovagok, kalaptélrevágó dandyk, a nappali, alkonyati lepék tarka serege mindenféle csoportból összeválogatva máskor egész járdalatot képeznek a gyönyörűen kiépített parton, most e borongós, pocsékos időben legföllebb egyptár hordár, matróz, hajótiszt s málhás szekér nyujt unalmas látványt.

Nem tudom, minden ember úgy érez e bizonyos situációkban, mint én, ki ha rossz idő van s szobámba vagyok szorítva, véghetlen levertség fog erőt lelkemen. Mintha ama

nehéz fellegek, melyek a láthatárt elborítják, kedélyemre nehezednének; a hangtalan, néma és élettelen természet a halál gondolatát hozza közel hozzám. A mi valaha bántott, a mult keserveinek emléke, erőszakosan elnyomott könyvek, leküzdött fájdalmak mind lassan-lassan előjönnek mint egy eltakart sírból, melynek néma, sötét éjét a náthás természet jelképezi. Megbénul a kedély s az agy képtelen foglalkozni.

Csak ilyen időben képes a continensen lakó az angolt megérteni, unalmát, szeszélyeit, hóbortjait, bizarr bohóságait igazolni. Az angolnak ritkán süt a nap; mindig ilyen időjárása van. Innét kedélye mogorva, elzárkózott, magányt szerető. De a magány a nagy eszmék termékeny szülőanyja; míg a közép európai, ha épen ily angol hajlamokkal bír, siet magán segíteni, ahogy tud. Pipa, könyv, kártya, társalgás s ki tudná elmondani minő mindenféle eszközökhöz nyúl, hogy a halvány szörnyü rémet, az unalmat elűzze. Nem tagadom, én is ez eszközöket kísértém meg. De máskor gondülő pipám füstje lenge szárnyain az ábrándok költészetdús honába emelt; most itt hagyott a sáros prózában. Elővettem Mainz történetét, hogy annak gazdag multja üzze el kedélyem kinzóit, de a Hattók, Villigisek, Frauenlobok legendaszerű alakjai nyomtalan mosódtak el elmémben; kiraktam a grande patientet háromszor, egyszer sem jött ki. Akkor azután komolyan megapprehendáltam az időre s föltettem magamban, ha kénköves eső esik is, kimegyek sétálni.

Egy idegen, soha nem látott, de érdekét szívünkben megőrizett várost lucskos, esős időben megtekinteni csak valamivel kevesebb, mint midőn valamely ünnepelt úrhölgynél először vizittelvén, azt a csatakos konyhatoilletteben találjuk. Az ember elfeled minden bókot; nem tudja gratuláljon-e e szerencsés véletlennek, vagy pedig szidja azt. Az elemek emez udvariatlanságát többszörös kóborlásaim alatt először érzém Mainzban. Igaz, hogy sohasem láttam még várost ily impertinens negligében, de azért meg kell bocsátanom neki, mert nem jelentém

be előre látogatásomat. Pocsékos utakon kelle áthatolnom, mig-nem a véletlen boszúságaimért kárpótolandó a nagyszerű dóm piaczára vezetete; ott azután egy magas ház barátságos födele alatt megállapodtam.

E nagyszerű épület a tizedik századból veszi eredetét. Vörhenyes falazata az eseménygazdag multról szól. Égbe nyuló egyik hatalmas tornya jelentőleg hirdeti azon nagy szerepet, melyet alkotója egykoron játszott a történelemben. Sajátos egy épület. Minden stylből van benne valami; minden kor hozzá tett valamit, hogy egy mozaikban a multak uralgó izlését felmutassa. Két tornya közül az egyik merészen nyul föl az égbe, míg a másik a keleti oldalon tömpe búbos fejével mintegy daczosan tekint büszke öcscsére.

Egy francia író e két toronyról frappans hasonlatot mondott. Két pápai tiarához hasonlítja. A nagy, magas torony a nyugati oldalon VIII. Bonifác ragyogó hármaskoronája, mely a pápák viláгурalmát hirdeti, a másik a keleti oldalon VII. Gergely egyszerű, semmitmondó fővege, melyet e szigorú, hajthatlan nagy jellem, a tizenegyedik század óriása, éveken át problémája a történészeknek, viselt akkoron, midőn a pápai hatalmat megalapította. E két torony összehasonlítva a pápaság történelmét jelképezi. A történész e meglepő összehasonlítás tudatában elmélkedve állhat meg az imposszáns épüle előtt; fürkészheti az okokat, miként történhetett, hogy ez egyszerű tiara hármaskoronává lőn, — az isteni gondviselés azonban számításából ki nem hagyhatja. Ez akarta, hogy a tövis koronából a lelki hatalom hármaskoronája váljék s megmutatta, hogy az egyház dicsteljes napjai az összes művelt világ legfényesebb korszakaival fűződnek egybe. A mindinkább előtérbe emelkedő durva erő ellenében szükség volt egy szellemi hatalomra, hol az akkoron még hódolatot ismerő társadalom segélyt és ótalmat talált.

De miként már Zoroaster álmodá, a szellem és anyag-

nak harczra kelle kelnie. Az erőszak megtámadá a jogot; s míg az erőszak mindig támad, a jog legföljebb csak védheti magát. E harcz régi, most vivja döntő ütközetét. Barna felhő boritá el szemeim elöl a pápaság e symbolikus jelvényét, mintha jelezné ama sötét fellegeket, melyek szomorú napjainkban az emberi, társadalmi jogok, az igazság, erkölcs egyetlen védőjét körülövezik. Lelkem elszorult szemléleténél. De im, váratlanul egy eltévedt napsugár, egy „*lumen de coelo*“ *) közbe ront a nehézkes felhőnek s az darabokra szakad. A sajátos torony merész vonásaiban tisztán áll szemeim előtt. Mintha a jövő képét mutatná a minderható Isten gyarló szemeimnek. A napsugár megaranyozza annak falait; tetőzete ragyogni kezd, bűvös fényvilágban magaslik ki nemes alakja, egy nagy eszme győzelmét hirdetve a jövőben. Nem mondhatom el, minő érzelmek tölték be szívemet. Egy mély fohász szállt el ajkaimról. Legyenek bár megszámlálva napjaim, — csak megérjem azt, mi most egy tűnő képben lelkem elé tárult, az egyház győzelmét.

Az idő kiderült. Mintegy megifjulva lépteimet a régi székesegyház felé intézém. Nem kelle sokáig várakoznom, mert a dóm ajtaja előtt már egy kis társaság volt egybegyűlve s csak a megnyitásra várakoztak. Beléptünk a néma, hallgatag szentegyház belsejébe. A dómnak két karja van, melyeket egy közös hajó tart össze. A sanctuariumot Ketteler, a mostani mainzi püspök saját költségén javittatá; ennélfogva alig juthatánk közelébe; különben az egyház többi része sokkal érdekesebb dolgokat tartalmaz. A hajdan oly nagy szerepre hivatott érsekek siremlékei bőséges tanulmánytárgyat szolgáltatnak maig is. Ezeknek végtelen sora nyilik a templom hajójában s az oldalkápolnáknakban. Sajátszerű faragványok ezek. A középkori faragó művészet gazdag költészetével kivive. Pietástalan, el-

---

*) A következő pápát jellemző, Malachias apáttól megjósolt jelige.

fogult kedély a rideg papi hatalom apotheosisát olvasná ki belőlük, pedig mindannyian egy elv képviselői, a jogé, mit századok tisztos meggyőződése fűzött állásukhoz. Igénytelen köszobroknak látszanak ezen emlékek, pedig belőlük a mult dicsősége és igazsága szól. A hideg, merev köszemeikkel rám meredező érsekek emléksobrai eszembe juttatták, hogy jövendő idő, midőn e hallgató kövek életet nyernek, s az elv, melyet az életben képviseltek, győzni fog. A mai vallástalan világ úgy tekint ezen emlékeket, mint a régi feudális korszak szomorú maradványait, melyekből megtanulja gyűlölni, irigyelni az egyházat azon hatalomért, melyet az emberiség, s a társadalom javára gyakorolt. De én ismét azt hiszem, jönni fog egy kor, melyben a késő unoka csókjaival iparkodandik életet lehelni e néma kövekbe, melyeknek jelképzői életükben a társadalmi rendet, jólélet biztosíták.

A mainzi érsek jog és hatalomban majdnem egyenesen a pápa után következék. Ő koronázta meg a császárt s a hét választó-fejedelem elseje volt. S e szigorú, hatalmas nagy fejedelmek gyakran az egyszerű nép fiai voltak; eszük, tudományuk, életük szentségével jutottak el a legmagasb polczra. De ép azért, mivel a népből származtak, valódi atyjai lőnek annak. Több püspöki városban a gazdag s tulkapó polgári elem, kiváltképen a középkor végén s az ujkor elején folytonos viszálykodásban állott nem a püspökkel, de a földbirtokossal; a polgári osztálytól nyomott nép püspökénél, ki ura és pásztor is volt egyuttal, keresett és talált is menedéket. De Mainzban ez ritkán fordult elő; tán azért, mert az akkori aristocrazia kényes szülőttei nem könnyen jutottak az érseki székbe. Sz. Bonifác mainzi érsek egyszerű szegény ember volt, de atya és apostola népének. Willigis egy kereseknek fia volt, s Mainz legszebb szabadalmait, jogait ennek köszöni. Egy Aspelt, Burckhegg neveit a város kegyelettel őrizi. Most már nem történeti személy a mainzi érsek; az érsekség megszűnt

s vele együtt a fényes előjog. Mostanában csak püspöke van az egykoron oly hatalmas érseki városnak, kinek elég a gondja miképen éljen meg szerény káptalanával. S ha egyuttal nem lenne egy Ketteler, nevét is alig ismernők.

A keresztfolyosóban számtalan régi siremlékek között látható Frauenlobnak helyreállított sirköve. Meisseni Henrik a tizennegyedik század első mesterdalnokai közé tartozott. A szent Szűzhöz irt emelkedett szellemű dalaiért „Frauenlob“-nak neveztették el. Vannak, kik benne a földi szerelem dalnokát magasztalják s innét magyarázzák azon végtelen lelkesülést, melyet a kor hölgyei iránta mutattak. Midőn dalamos ajka elnémult, szive nem vert többé s lelke egy jobb világba költözék, Mainz hölgyei saját gyöngé vállaikon vitték ki feledhetlen kedves dalnokukat az örök nyugalom helyére. A sziv betege, az ábrándok honát szerető kedély mai napig is eljár a költő sírjához, ki ötszáz év előtt oly szépen megénekelte azt régi régi dolgot, mely mindig új marad; megkoszoruzza azt, s fájó szive a kegyelet e nemes tényében üdülést talál. Hosszabb ideig álltam meg ez emlék előtt. Most is két koszoru volt rajta; egy immortelle azon frissen, és egy rózsából font félig hervadtan. Talán az egyik egy boldog, a másik egy boldogtalan adománya.

Mainzban született Guttenberg is a nyomda feltalálója. A dómtól nem messzire lévő téren áll diszes emlékszobra 1837-ben emelve a mainzi polgárok által. A sajtó, ki ne tudná, századokkal toltá előre az emberiséget s az idők folyamában egy óriási hatalommá nőtte ki magát; Isten után első erő e világon, mely enyészhetlenné tevé az emberi szellem alkotását. Erény és bűn együtt. Ez tette nagygyá az emberiséget, de ez ölte meg egyuttal a társadalmat. Piramisokat emel, és templomokat rombol szét; teremt és pusztít, életet és halált osztogat. A sajtó adta az emberiségnek a szabadság tiszta fogalmát, midőn nagy elmék conceptióit széjjel hinté a vilá-

gon, de a sajtó szülte a forradalmat is. Guttenberg ép úgy állhatna trónuson, koronával fején, mint a vérpadon a pallossal feje fölött. Ő egyszerre adott az emberiségnek áldást és átkot. A szobor igen szép mű. A gondolkodó arczon mély töprengés van kifejezve. Az érczajkak mintha azt suttognák: „Jól tettem-e vagy rosszul?”

Egy kis séta a Drusus toronyhoz, s tekervényes lépcsőkön föl annak karzattal ellátott tetejére, igen hálás szórakozás. Onnét a magasból, hol egykoron füttyülő bombák középett étkezék az ujkor caesárja holtra rémült tábornokaival, nagyszerű kilátás nyílik a hatalmas erődítményeken túl elterülő gyönyörű vidékre. A méltóságos Rajnán túl, a hiddal összekapcsolt Castell, egy hadi szempontból a Rajna mentét uralgó erőség, messze távolban Wiesbaden a pénzbetegék fürdője, melynek minden szállodája az „Arany pióczához“ van czimezve, honnét rendszeren betegebben jönnek haza az emberek mint midőn odamentek; hol a chicagói tőzsér is megtanul egy magyar nótát, azt hogy „Jaj de hunczut a . . .“ stb. virágzó falvak gyönyörű panorámája, a szaladozó mozdonyok mint kacsakaringós kigyók a föld porában, — közvetlen lábaink alatt Mainz sötét gomolyba olvadt házainak ezreivel régi a rómaiak idejéből maradt pöffedt, vaskos tornyaival, a háztengerből kiemelkedő nagyszerű dómjával, a város mellett elterülő gyönyörűen üde ültetvényeivel valóban nagyszerű képet nyujtanak. Egy szép tájéket esős idő után kell megnéznünk, hogy azt egész pompájában élvezhessük. Az ember gyakran igaztalan az anyatermészet iránt. Imé, én is elég tiszteletlenül szóltam bevezető soraimban az udvariatlan eső miatt, s ha az nem lett volna, e gyönyörű; feledhetlen benyomású kép szemléletétől megfosztatom. Azért hocsánatot kéreki „Man hat allerdings Stimmungen, aber wehe dem, den die Stimmungen haben“ — mondja Feuchtersleben.“

Mainznak többi nevezetességeit Rajnáról leendő vissza-

jövelem alkalmával szándékozám megtekinteni. A Rajnán rendszeresen két személyszállító hajó áll a kéjutazók rendelkezésére. Az első hét órakor reggel indul s minden állomáson kiköt. A második kilencz órakor és csak Koblenz és Bonnt érinti Kölnig. Az első olcsóbb, de elég kényelmes és épen gyakori kikötéseivel érdekes. A második, mely Koblenzen túl az elsőt utoléri, az elegáns világ számára való. Ára majdnem felével több mint az elsőnek. Veszekedett gazdagságú lordok, dúsgazdag amerikai kóficzgyárosok, parafinfőzők, braziliai retektermesztő nábobok, unalmas, ásító missek és mistressek, kényes franczia, belga, burkus és bojár aristocraták használják ezt, kiknek illatos, fanyalgó, szellemölő társaságában kárba vész minden élvezet. Az elsőt azonban kedélyes apák, anyák, eleven, pezsgő vérű fiaik, leányaikkal, tudós professorok, művészek, emancipált utazó hölgyek, diákok, piktorok, szélkergető turisták foglalják el. Választanom kellett.

Nem sokáig haboztam. Minden körben lehet tanulni, még a legalsóban is; ama magas köröket megleshetem másutt, — ezek tarka vegyülékét ritkán fogom egy ily kicsiny területre, mint a hajó fődözete, összeszorítva találni Ezt választottam.

VII.

„Es gibt denkende Menschen, die es machen, wie die Nachtigallen, wenn zu viel Lärm um sie her ist, so schweigen sie still.“

Kotzebue.

hajó megtelt utasokkal. Már hét óra előtt nagy sürgés forgás volt észrevehető a kikötő körül. Tarka népcsoport tolt a hajó födézetére. Minden arczon a nyugtalanság, sietség kinyomata volt látható. A padok, székek megteltek. Látszóvak, utikönyvek napfényre kerültek. A letelepedett utas első dolga reggelit parancsolni, hogy azután teljesen gondtalan állapotban élvezhesse a rajnai utat. A pinczerek nem győznek szolgálni.

A német kávéét iszik obligát vajas kenyérrel, a francia csokoládét, az amerikai hideg peccsenyét és arakot hozzá, az angol théát hússzeletkéekkel, az éjszaki német vagy hollandi lágy tojást és sajtot. Mindez készen várja az utazókat. A Rajnán közlekedő hajók konyhái minden nemzet gastronomikus igényeinek megfelelnek. Itt semmire sem mondják azt, — hogy nincs.

A csengetyű hármat jelez. A gőzgép szintén megkapta a maga reggelijét. Elkezd nagy lomhán, mint az álmából felriasztott hyppopotamus, megindulni. A kapitány kilép kajutájából egy gyakorlott pillantással megvizsgálja a turisták seregét, kiszemeli magának a javát, melylyel majd később társalogni fog; azután egy udvarias főhajtással üdvözli a parnton maradtakat, a félálomban szunnyadó Mainz városát, egyet int s a hajó nyilsebességgel csuszamlik tova a világ

legszebb folyóján, a történelem s költészet múzsájának örökké csillogó ezüst övén, a fejedelmi Rajnán.

A tapasztalatlanabb s aristocratikus hajlamokkal bíró turista ott marad a vászonnal fődött első hely hűségében; a non-chalance barátai, a negligét szerető mindkét nembeli utasnép azonban felkap egy gazdátlan széket, s miután megreggelizett, siet az egészen fődetlen második helyre, letelepedik valamely alkalmas helyen, hol utban nincs, előveszi a rajnai út két főkellékét, egy pompás látcsövet s az uti könyvet, kinyitja szemeit és kezd — élvezni.

Ily helyen s körülmények közt mi természetesebb, hogy egyes kis cercelek alakulnak. Néha a hálás véletlen a legmegfőbb s rokon elemeket hozza együvé. Mintha a Rajna tündéri nemtője működne közre, hogy varázskezeivel a kebleket egy napi utra a gyönyörteljes visszaemlékezés aranyszálaival egybe fűzze s a Rajnán töltött napot örökké emlékezetessé, feledhetlenné tegye. Nem mondhatom el, minő hálával tartozom Rajna nemtőjének, ki abeli udvariatlan tréfáját, hogy két évvel ezelőtt Schaffhausennél infamiter nyakon öntött, most az által tette jóvá, hogy egész életemben legérdekesebb társaságba vezetett s e napot nekem valóban feledhetlenné tette.

Hatan voltunk együtt egy kis kört képezve, mely még Biebrich előtt teljesen, minden hosszadalmas igazolások nélkül megalakult. Master Hughues becsületes papirgyáros Bostonból; egy szemüveges fiatal művész Münchenből; egy exaltált kedélyű s költői hajlamokkal dúsan megtömött Blue stockings valamely felsőnémetországi kis nagyvárosból, ennek unokahuga, egy alig tizennégyéves, véghetlenül kedves, művelt s olvasott leányka; azután a szerencsétlen Adolf ur és én. A szereplők száma tehát elégséges lett volna egy ötfelvónásos rémdrámára. Hála Istennek, ez egy kedves vigjáték

volt. A többiek, ugymint Adolf ur családja, a járó kelő matrozok, pinczerek képezték a statistákat.

Mindjában körben, a hajó orra felé fordulva apró kis székeken ülénk, kivéve a mastert. Az végig feküdt egy terjedelmes, puha málhán, valóságos amerikai kényelembe helyezve magát; térdeit felhúzta orráig, ami elég tisztességes positió egy papirgyárostól nők körében; finom cigarettet szoritott fogai közé s mint emberséges amerikaihoz illik, ritkán szólt közbe, de mindig a helyén. Az apró csöngetyűk között ő képezte az öreg harangot.

Már mélyen el valánk merülve beszélgetéseinkben, midőn Biebrichen túl a negyven tavaszt látott Blue stockings, kinek mély tűzü pillantásai felváltva majd a vidék majd a csinos szőke festőművész szellemdús arczán pihentek meg, emez indítványnyal fordult hozzám:

— Uram! Mint említé, nem először teszi ön ez utat a Rajnán. Ismeri annak vidékeit megható legendáival, mondáival. Tegye meg ön nekünk a szivességet; legyen ön vezetünk e tündérkertben, melynek édesbájos képeit az ön műérzéke tagadhatlanul jobban fogja ecsetelhetni, mint mi, kik e tekintetben nem vagyunk a múzsák választottai.

A művész szabadkozott, mentegetőzött, mivel azután azt nyerte, hogy mindnyájan rajta estünk. Még a master is.

— Engedjen ön a közkivátnak.

— Legyen tehát! szólt a művész szerényen meghajtván magát; — ha ugyan csekély ismereteim elégségesek lesznek az önök igényeit kielégíteni. Mindazonáltal a megtisztelő indítványhoz még egy pótindítványt vagyok bátor csatolni s pedig föltételképen. Osszuk meg a szerepeket. A legszebb szín is bántó, a legszebb hang is unalmas, ha mindig ugyanaz. Váltuk föl egymást. Én megtartom a bevezetést, s ha rám kerül a sor, folytatni fogom szerepemet.

— Legyen! válaszolt a delnő; itt a kis hugom meglehető-

sen otthonos a történelemben ; mi elfogadjuk s hisszük, folytatá hozzám s Adolf urhoz fordulva, önök is részt vesznek.

– Oh kész örömmel asszonyom ! viszonzám, míg Adolf ur elkeзде oldalogni.

– És ön uram ? szólt a művész a masterhez fordulva, kinek ez az eszme nagyon tetszeni látszék.

– Én leszek a publikum, én majd tapsolni fogok.

– Nem uram ! semmi tetszésnyilatkozat ! szabadkozzék a Blue stockings, – ez vetélkedést szülne és rontaná az illusiót.

– Akkor hát hallgatni fogom önöket.

– Az nem megy uram ! mondám én nevetve, – ön minden előnyt élvezni akar s áldozni semmit. Ön ugyis páholyban ül, folytatám némi ironiával excentrikus helyzetére akarván őt figyelmeztetni, – nekünk csak zártszék jutott.

A master szétfűtta a szivarfüstöt, összecsatogtatá állkapczáit, elkaczagta magát.

– Goddam ! Én majd az intervallumokat fogom betölteni. Többet nem tehetek.

A szövetség tehát meg volt kötve. A művész ur megtörölte szemüvegét, felcsiptette orrára és egy sokat mondó pillantás után megkezdé beszédét.

– A mi a hindunak a szent folyam Ganges, az nekünk németeknek a Rajna. Életere a legműveltebb világrésznek, melyet a természet és költészet választott kedvenczének. Klasszikus föld, melyen minden lépés egy lapot képez a történelemben. A régi, dicső lovagkorszak legszebb emlékei e folyam körében rakodtak le ; a muló századok dicsfénynyel övezték körül, s habár napjainkban a történelem s költészet cserben hagyni látszott is, im nézzenek körül, a ragyogó természetnek még most is édes gyermeke, mely minden bájt reá ruházott, hogy szépségét örökké tegye. A rajnai vidék Európa angolkertje, melyben az anyatermészet nagyszerű al-

kötésait a számító emberi ipar s törekvés meg nem zavarja melyben a kettő csodásan egybeolvad. Ha az istenek és fönkelt leányaik a muzsák öröktől fogva kedvenczhelyükké választák Rajna vidékét, ugy az emberi kéz munkájával megszentelte azt. Minden szellemi és anyagi hatalom kezet fogott, hogy széppé, nagygyá, dicsővé tegye. Nekünk nem kell e szentelt vidék lángzó borát innunk, Rajna neve elégséges hogy minden igaz germán szívet lelkesültségbe hozzon. Nem kell tulzott költői hajlamokkal birnunk, hogy a szeretetet, melyet földünk e főséges pontja lehel, meg ne érezzük. Engedjék bevezetésemet Tieck szavaival befejeznem. „Wer kann sein Herz so sehr versteinern, dass es nicht einen kleinen Theil dieser allgemeinen Liebe in sich aufnehme?“

— Azon rom ott, melyet Biebrichen tul elhagyunk, az első szélütött óriás utunkon. Mosbach, balra átellenben a másik parton Mombach. Urai a tizedik században itt tartózkodó császárok gyakori vendégei valának. A császári várban Biburkban szoktak volt összejönni. A várurak szerettek koczkázni, gyakran ha tűzbe jöttek, rátevék egy koczkára a várat minden benne levővel. Elnyerték egymástól. Az érdekes benne az, hogy egy hétnél tovább egyik sem bírta a másik birtokát. A nyertes lovag urrá tette magát az elnyert várban, míg a vesztes féllal ujjab játékba nem bocsátkozott, Akkor rendesen elveszíté s a jogaiba visszakerült gazda a vesztes félt kidobta az ajtón. Ez itt Schierstein; látják önök amott hátul ama sötét romot. Alig látszik elő a sűrűségből. E sötét hely egy szomorú mondával bir. Frauenstein vár ura annyira szerette nejét, hogy átkot monda rá, a legnagyobbat mit nőre mondani lehet; ha ujra férjhez menne, minden gyermeke élte virágjában haljon el. A vitéz lovag elment a harcza s kevéssel reá visszaérkezett hű apródja a gyászoló nőnek férje halálát hirdetvén. A szegény asszony ifju volt s szép. A szomszéd urak egymásra ostromolták. Az özvegy sokáig ellenállt a kívánat-

nak, míg Ingelheimben a tornajátékon jelen levén, az ott győztes lovagot a császár azzal jutalmazá, hogy a jelenlevő s még szabad hölgyek bármelyik közül választhat, a győztes vitéz hozzá fordulván lebocsátott sisakrostélyával, ott az egész udvar színe előtt kezét megkérte. Az özvegy elfelejté dícsámorában az átkot s a lovag ajánlatát elfogadta. — Most le a rostélylyal! kiáltának a lovagok. A győztes vitéz engedelmességek s a remény és félelem közt ingadozó várhölgy előtt nem állott senki más, mint férje. Örömsikoltással veté magát keblére. A próba mindenkinek tetszett; hanem azért az átok teljesült. A szép hölgy nem maradt bezárt kelyhű virág, de minden bimbaja fésülésének legszebb korában hullá le. Frauensteinben minden keresztelést temetés követett. Különben im itt vagyunk a Niederwalluf előtt. Hölgyeim! uraim! Itt kezdődik a Rheingau, Németország szőlőkertje.

Mindnyájan fölkelünk; a master csak fejét emelte föl, s unalmas bágyadsággal hordá körül tekintetét az istenáldotta gyönyörű vidéken. Adolf ur sietett a kisasszonynak napernyőjét tartani; a Blue stockings a művész ural magyarázta magának a vidéket.

Eltvillen, a rómaiak egykori alta villáján túl ismét helyet foglaltunk. Itt a Rajna balpartja érdekes. Festői romok tárulnak szemünk elé. Heidesheim, Wackerheimen túl előtűnik Nieder-Ingelheim, nagy Károly császár kedvencz tartózkodási helye. Minden pont hemzseg itt a középkori mondák s jámbor legendáktól.

— Tudja kisasszony e hely név eredetét? kérdém a mellettem ülő leánykát, ki nagy, lelkes szemével egészen belelélyedt a táj szemléletébe.

— Nem tudom, melyikre értem inkább, — szolt mosolyogva. 741-ben, ha jól emlékszem, a várkert hűségben gondolataiba merülve ült Bertha királynő, kis Pipin neje, midőn egy

angyal hirül hozá neki fiának nagy Károlynak születését; vagy tán onnét vette eredetét, midőn a nagy császár a longobárd királyt megsértvén, ez ellene összeesküvést készít, de egy angyal fölkelvén őt álmából, kézen fogá s a rengeteg egy barlangjába vezette, hol ellenceinek ármányairól értesült.

— Hiszi azt miss? vága közbe a master; én nőtelen vagyok és a jó szellemekben nem hiszek. Azt hiszem, az angyalok szerepe már lejárt.

— Ezt csak azon esetben mondhatja joggal, szól bizonyos magasztaltsággal s öntetszéssel a Blue stockings, — ha majd ön kezével megajándékoz valakit, akkor fogja tudni, vannak-e angyalok e földön vagy nincsenek.

A masternek tetszett e ripost.

— Jól van, ugymond, legközelebb kísérletet teszek.

— Talán csak nem a gretna-greeni kovács által, szoltam én nevetve. E téren nincs helye a kísérletnek. Lássá, ez angyaloktól látogatott hely azok szellemét tükrözi vissza. Mily feláldozás kelle ahhoz, hogy a bájos Emma, nagy Károly leánya saját szüzi vállain mentse meg szive választottját, nehogy a nagy hóban kedvesének lábnyomai ott voltát elárulják. Csak angyali jó szív eredményezhette, hogy az álmatlan császár ablakából látván leánya merész tettét, nem késett Eginhard lovag urat annak kezével boldoggá tenni. Vagy midőn az esküszegőleg háromszor fellázadt Tasziló bajor herceget az ingelheimi várban egybegyűlt rendek egyhangulag halálra ítélték, s a császár e szavakra fakadt: „A világot elveszem tőle, de az életet nem.“ S a kegyelmet nyert lázadó herceg szöröcsuhát öltött s sokáig élt békében s áldással. Azt kell tehát hinnem, hogy azon időben az emberek közelebb álltak Istenhez, mint most.

— Valóban, szól közbe a művész ur, csakhogy az éremnek másik oldala is van. Im e három gyönyörű fekvésű város, Oestrich, Hattenheim, Winkel, mely mint három egymást kézen

fogó testvér kerül el szemeink előtt, melyet a nagy Goethe az unalomig hosszúnak jellemzett, már nem mutat ily vigasztaló képet. Ott a a háttérben áll a gottesthali zárda. Egy sötét rom sötét emlékeivel. Egy angyalból lett ördög tragoediáját hirdeti. Rosalgunda szép volt mint a hasadó hajnal s tiszta mint a harmat a liliom szirmain. Kuno lovag pedig bátor, mérsz, daliás s csélcsap. A scharfensteini vár tövében gyakorta megjelent egy ifju lantos. Egyszerű fia a természetnek; egy pór, kit Rosalgunda epedő szemei, rózsás arcza, mesés hirü aranyhaja elbódítottak. A pórfiú szerette a várur leányát s az gyakorta hallá álmatlan éjeken ablakai alatt az édesbús dalt; s mit Kuno lovag rangja, fénye, hatalma, lovagi hire meg nem nyithatott, a hölgy szivét megnyitá a dal. Szerették egymást. De a büszke sasok ivadéka nem egyesülhetett a földön fészkelő pacsirtával. Kuno lovag megismeré vetélytársát. Rosalgunda egy éjen hiába várta az ismerős kedves éneket. Reggel ott találta ifját átütött szivvel ablaka alatt. Nem kérdezte gyilkosát; a lovag maga dicsekvék vele. Rosalgunda a gottesthali zárdába vonult. Nem vitt magával egyebet kioltthatlan boszuszomjnál. Az áhitat helyén nem imádkozott egyébért, minthogy a végzet kedvese gyilkosát kezeibe adja. Angyalból ördöggé lön. Egy napon visszhangzék az erdő a vadászok zajától. Rosalgunda elhagyta a zárda csöndes falait, megindula a rengetegbe. Valamely bünös gyönyör ösztöne vezette őt. A zaj csillapoadni látszék. A hölgy leült egy fa tövében s várt. Kevés idő mulva erős léptek robaja veré föl, Kuno lovag állt előtte. „Jöjj — ugymond a nő — meguntam ez életet, tied vagyok.“ A lovag gyönyöríttasan karolá át s s megindult, a merre vezeté. Hosszu kalandozás után a Rajnához értek. A hölgy megállt a meredek parton; vad dühhel ragadá meg a lovag kezét s magával rántá a folyamba. Azóta éjfelen gyakorta látják őt; hallják őt sirni, zokogni. Itt pedig Mittelheim előtt, tán épen ama helyen, hol ama gyermekek

játszhatnak, ugrott a Rajnába ezen század elején a szép Günderode Charlotta, kiről Armin Bettina e csodálatos jelensége a női szeszély, féktelen képzelet s természetimádásnak, e megfejthetetlen problema a világ előtt, az ő irataiban emlékszik.

— Hogyan? ön így itéli meg Bettinát? szólt közbe a Blue stockings nem kevés apprehensióval; — ez utolérhetetlen magasságig emelkedett költői kedély a legérdekesebb phenomenonon irodalmunkban. Bettina imádkozta a természetet s miért nem? nincsen e érzelme igazolva kiváltképen itt, midőn a Rajnán vagyunk?

— Csakhogy e tulfeszített rajongás csakhamar Goethe személyében összpontosult, — mondám én mosolyogva; a Briefwechsel egy örjögő lélek szerelmi dühének apotheosisa, melyet soha sem adnék nőnek kezébe, olvasni. Bettina az ünnepeztetett írónő, azon sajtós viszonyban fogva, melylyel Günderode kisasszonynyal állott, oka volt az utóbbi halálának. Szomorú tanulság volt arra, hogyan ölelkezik a legmagasb idealismus a legalsóbb realismussal oly kedélyben, mely Isten és természet előírta hivatásától eltér. A költészet vagy hivatás, vagy mesterség, vagy betegség. Aki az elsőből ír, az a teremtő emberi szellem egy magasabb erejének hódol; aki a másodikból, azt a körülmények vezetik, aki a harmadikból, az egy szelid vagy veszedelmes örült. Ez volt Bettina is.

A Blue stockings elfordítá arczát. Ugy látszék a kérdéses német írónő eszménye volt. Roszul esett neki a kemény kritika.

Még Geisenheim előtt feltűnik a távolban a világhírű bortermő Johannisberg. A háttérben a régi apátság romjaira épült nagyszerű kastély csakhamar előbukkan. Ez a legáldottabb helye a szőlődús Rheingaunak. Egy szőlőkert itt egy uradalmat ér. Az arany nedv, mely itt terem a széles világ első hatalmainak asztalára jut. Valamint ize úgy ára is fejedelmi. A Johannisberg névre a master is megmozdult s míg a művész ur a legendák költészetdús spharájából alászállva a vi-

lágíhíru bor prózai elemzésébe bocsátkozék, a tudományos színezetü értekezésnek végét veté egy valódi amerikai ízü adomával.

— Hallották önök, kezdé tréfásan, — Gundlingnek I. Fritz Villiam porosz király udvari bolondjának híret? No hát e jeles férü nemcsak colossalis ostobaságáról volt nevezetes, a mely érdeme miatt a király őt a berlini tudományos akademia elnökévé nevezte ki, hanem arról is, hogy annyira szerette a johannisbergert, hogy soha sem volt józan. A király, ki gyüölött mindent, mit tudósnak neveztek, midön bolondját egy szép napon megüté a guta, őt mint a tudós akademia elnökét koporsó helyett egy hordó johannisbergerbe bujtatá, s úgy temetteté el.

Az adoma legjobban tetszett Adolf urnak. Nem gyözött eleget kaczagni, ami által a master elismerését nagy mértékben kiérdemelte.

Rüdesheim mellett terül el a vadregényes Niederwald. A turisták itt vagy Bingennél rendesen kiszállnak, hogy a nap egy részét e nagyszerü táj szemléletének áldozzák. Öszvérek és szamarak mindig készen állanak az utasok számára. E hely legszebb pontja a közép Rajnának. Nagyszerü kilátás nyílik a vadászkastélyból az egész tájra. Alant a suttagó Rajna, a Brömser torony sötét mélézó alakja, szemközt a Nahe folyam torkolatánál Bingen, valamivel távolabb az egértorony s messze lent a hatalmas Rheinstein. E helynek számos természet és művészetalkotta nevezetessége van; az ehrenfelsi, és falkenburgi romok, Klopp vára, hol a szerencsétlen IV. Henriket saját nemzete fogva tartá, a legendák, mondák egész világát tárják elénk. Midön Rüdesheimet elhagyók kedves utársnönk megkezdé a Brömser torony bús regéjét.

— A tizenharmadik században történt, hogy Brömser Erhárd, rötszakállú Frigyes kegyencze, császári barátját a szent földre követé. A lovag öreg vala s egyetlen leánya Gi-

zella alig mult tiz éves, midőn atyja elhagyá. A háboru nem vezetete czélhoz s a nemes lovagok közül sokakat elejte a fegyver s a kítört betegség. Az ősz Brömser mindkettőtől megmenekült, hogy egy harmadik még gyászosabb sorsra jusson. Fogságba esett, melyből nem volt reménye szabadulhatni. Egy napon a szent Szűzhöz fohászokodék s fogadást tőn, hogy a legkedvesebbet amivel ez életben bir, leányát néki fogja feláldozni. Könyörgése meghallgattatott. Sok viszontagságokon keresztül menve látta ujra hazáját, annak lüktető szíverét, a szép Rajnát. Jöttének hire már megelőzte őt. Örömsikoltással borult keblére leánya, ki azóta hajadonná nőtt. A Brömser várban mindenki örült, csak a megtért ősz vitéz arcza volt szomorú. Eljöttek a szomszéd várak urai is, hogy együtt örvendezzenek sokat szenvedt bajtársuk megtértén. Köztiük volt a falckensteini vár ifju ura, Gizella jegyese. Az aggastyán bajnok szíve elszorult, midőn leányának tudtul adá, hogy egy magasabb lénynek jegyezte már el s e fogadásának köszönheti szabadulását. A szerencsétlen leány sirva karolta át atyját, bucsut vőn jegyesétől s a torony nyitott ablakán át a Rajnába ugrott. A rege azt tartja, hogy korállá változott.

Az egyszerű természetesség, melylyel a kedves leányka e megható legendát elbeszélé, a mesterkéltlen báj, mely egész előadásán előmlött, mindnyájunkat elragadott.

Bingent elhagyva az egértoronyhoz érénk, a kedves leányka pajkos mosolylyal fordult Adolf urhoz.

— Most már önön van a sor; im ép most jövünk Hattó tornyához. Beszélje el, mit tud róla.

Adolf ur zavarba jött, hebegni kezdett, s szörnyen fészkelődött a székén.

— Nos szaporán fiatal barátom! bátoritá őt a master.

Az urfi nagyot nyelt, szétnézett a levegőben, miután azonban mindenfelől biztató arczezal találkozék, nagy trémával bár, de annál prózaibban megkezdé beszédét.

— Ezer kétszáz — — azaz háromezreszáz . . .

— Hagyja ön a dátumokat, vága közbe a Blue stockings.

— Tehát akkor volt, — volt egy érsek Mainzban, akit úgy hittak, hogy Hattó. Első, azaz második, — már nem tudom melyik Lajos császárnak gyámja volt. Nagyon kegyetlen volt a szegények iránt. Ez benn van Annegarnban is. Aztán egyszer tiz parasztot elfogatott, mert megtudta, hogy lopják a buzáját. Aztán megégettette őket. Aztán azt mondta, hogy „halljátok mint czinczognak a buzalopó egerek.“ Aztán az elégettek hamujából valóságos egerek lettek, akik úgy elszaporodtak palotájában, hogy el kellett futnia előlük. De akárhova ment mindenüvé utána mentek. Aztán eszébe jutott, hogy van neki egy vára a Rajnán. Azért hát ide futott. Aztán az egerek utána usztak ide is. Az ám.

— Hát azután? nógatá a fiatal embert a kisasszony.

— Aztán itten, ezen toronyban megették.

Alig fejezte be Adolf ur genialis elbeszélését, midőn a Rheinstein elé érve a hajó orrában egy mozsarat sütének el. A váratlan, hatalmasan visszhangzó dördülésre Adolf ur lepottyant székéről s egyenesen a master tiszteletreméltó embonpointjére esék. Az hamarjában nem tudta, ágyúgolyó érte e, vagy a hajó lyukadt ki. A művész ur segített talpraállítani a rúgkapálózó fiatal embert. A master haragudott, mi pedig neveltünk.

— Önből ugyan vitéz katona lenne szólt morogva; a patvarba! ön lefekszik a lövés előtt.

Adolf ur szörnyen röstelte a dolgot; nem tudta bocsánatot kérjen e vagy engedelmet.

Csak a Blue stockings látszott pártján lenni, ki maga is csak most térvén magához ideges rémüléséből, komolyan kikelt az eféle meglepetések ellen. Egyáltalában elítélte ez eljárást, mindennemű s fajtájú lövések iránt határozott ellenszenvet érezvén. Miután azonban a hatalmas visszhang ér-

dekében elsütött mozsár szemükláltára újra megtölteték s kilátás volt egy legközelebbi explosióra, Adolf urnak kötelességévé tétetett a járókelő tűzmester hajósra felügyelni s ha né tán őt kanóczával gyanús posztióban látná arról a társaságot legottan tudósítani.

A mulatságos intermezzónak legközelebbi hatása az volt, hogy az elbeszélés fonala egy időre megszakadt. Véghetlen gyönyörrel legeltetem szemeimet ez istenáldotta nagyszerű tájon. Bingenből Koblenzig legszebb a Rajna. Mindkét partján szőlők, erdők váltakoznak, festői magaslataikon sötét romok, a régi hűbéri rendszer összeomlott maradványai. Hajdan hatalmas rablómadarak fészkei, kiknek körmeitől nem volt biztos a vagyon, élet és ártatlanság. Volt dolga egy habsburgi Rudolfnak míg a kényúri hatalom és zsarnokság ez erősen védett buvóhelyeit megtisztíthatá. Ott van Falkenburg, Heinburg, Sonneck, beljebb Fürstenberg, szemközt Nollingen. Bacharach már egészen szőlőkkel övezve, melyek terrassealakban egymás fölé emelvék mint majdnem mindenütt a Rajna mentében. Egy collossalis lépcsőzetet képeznek, a partoktól egész a hegyek csúcsáig; mintha egy nagy oltár lépcsőit képeznék. Tán innét nevezik Bachi árájának vagy a boristen oltárának. Rheinstein mellett a parton látható a régi sz. Kelemen kápolna, melyet egy rabló várur körmei közül kiszabadult szűz emelt; Stahleek közelében a szép Werner kápolna romjai láthatók. Caub előtt van benn a Rajnában, egy kiemelkedett sziklaalapra építve a Pfalz, a legfestőibb vár, széles vastag falakkal, duzzadt, gömbölyded oldaltornyokkal, melyek hegyében mint apró madárfészkek tűnnek föl a kiálló rondellák, apró tornyocskák, kúpos, bóbítás fejceskéekkel. A középkori bizar építésmód valódi mintája. A gyönyörű fekvésű vár alapjait a Rajna mossa. A realis kor szeretné föltüntetni azt, mint a középkori vámszedők bureauját; de az eszményit szerető lélek nem könnyen válik meg azon szép mondatól, mely e falakhoz tapadt.

Ide számüzte Konrád grót az ő leányát a szép Ágnest, ki atyja halálos ellenének nyújtá kezét s ott szülte meg szerelme gyümölcsét. Talán onnan keletkezett e monda, hogy a pfalzgrófnék lebetegedésüket rendesen e vár falai között várták be. A balparton csakhamar feltünik a középkorban mint birodalmi város szerepelt Oberwesel, nagyszerű s híres templomával. A táj itt leirhatlan szép. Kevéssel alább a hullámok által eltakart hét szikla, másként a kövé vált hétszűz. Alacsony víz-állás mellett mindahétnek csúcsa kiáll a vízből. A monda azt tartja, hogy szivtelenségök miatt kövé váltak. A méltóságos folyam erőszakos rohammal tör rajtok keresztül, suttogó habjai mintha átkot mondanának rájuk. Innét egy rövid kanyarodás után egy colossalis mintegy gigászi kezektől darabokra szakgatott s négyszáz láb magas sziklához érünk s ez a híres Loreley szikla, melyet sok német költő közt legszebben megénekelte Heine.

Itt lakott az aranyhajú tündér, elátkozott leánya Rajnának.

Midőn még az emberiség phantaziája ártatlan volt, bőrze, részvénytársulat, szélbali politika a holdban vagy valamely csavargó bolygócsillagban divatoztak s az emberek erényei s bűnei egyformán a napvilágot szerették, ama magasztos, idealis korban, midőn a jó és rossz szellemek még szerették e földet, egy varázshangú tündér választá e helyet magányul. Ha az éj leszállt s a hold szelid világa ragyogott, kiemelkedék a Rajna ezüst hullámaiból a bódító szépségű syrén, aranyhaját fésülve s szivetrontó dalt hallatva.

Szorongva hallák e dalt az ifjú halászok. Örömet halltak meg látásáért. Persze hogy ez most nem egyéb mint egy: „Märchen aus uralten Zeiten“ — de bája, varázsa megmaradt.

Most, hogy a Rajnát goromba dörgéssel végig haladó gőzhajók hasítják, partjain füstöt és tüzetokádó kerekcsigók futkároznak, szikláin impertinens kíváncsi turisták

mászkalnak, a jámbor syrén is elvándorolt. Valószínűleg beállott valahová Localsängerinnek. Az most jobban jövedelmez. A szikla csúcsa ha felülről jő az utas s feltekint, nagyon hasonlít Napoleonhoz. Ez sem volt rosszabb syrén az előbinél. Igaz ugyan hogy ágyuk énekével mulattatta a világot s együgyü halászok helyett fejedelmeket s népeket sülyesztett el, de legalább szereplését többen siratták meg, mint megénekelték.

A Loreleyszikla még a mastert is érdekelte. Fölkelt heverő helyzetéből s velünk együtt szemlélé a vidéket, miközben Adolf ur hivatalos készséggel egy újabb lövést jelentett. A lövés eldurrant minden baj nélkül. Nehány ideges delnő ugyan komolyan panaszkodék ez izetlenség ellen, de a többieknek tetszett. Adolf ur is kezdte benne örömét találni, s ragyogó arcczal beszélé, hogy Koblenzig még egy lövés fog tétetni. Majd megmondja mikor.

— Hanem akkor majd csak távoldad tessék maradni! szólt a master a buzgó fiatal emberhez.

St. Goaron túl ismét összeültünk. A nap erősen kezdé sütni. A hölgyek úgy mint a férfiak kifeszített ernyőiket kezeikben tarták, mi elég kellemetlen dolog, mikor az embernek jobbában utikönyve, baljában látcsöve van. A Blue stockings három syllogismusban mutatta ki panaszát e miatt, mivel azt nyerte, hogy a logikának engedő művész úr rögtön sietett őt a saját széles ernyőjével árnyékba helyezni. Magam is törtem a fejemet rajta, miképen lehetne itt segíteni. A master nevetett ez erőlködésen. Megsimitá néhányszor ritka verhenyes szakállát s gondolkozni látszott. Kevésre rá egyszer csak felugrik, valahonnét egy zsineget kerit elő, melyet széles ernyőjének csúcsára köte. Azután átveté a zsineget a hajót kettészelő rúdon, felhúzta a kifeszített ernyőt tetszés szerinti magasságra, azután megerősíté a fonalat kabátja gombjára s a hüvösben végig heveredett. Ezzel azt nyerte, hogy mind két keze

szabad volt. Lehetetlen volt a mosolytól megtartóztatni magunkat. Ez az amerikai mindent kitalál. A positió ugyan elég furcsa volt s nem egy utas nevetve tekintte az új kor e szabáritájára, de találmánya praktikus voltát senki sem tagadhatta.

A művész úr a sz. goari népszokást ismertette, mely szerint az először odatévedt utast minden protestatio daczára lefűlelték, a vámház kapujához kötözték mindaddig el nem bocsátván, míg magát a víz vagy borkeresztség útján meg nem váltá. Az első abban állt, hogy a vonakodó fejére öntenek egy hordó vizet; a másik hogy nagy Károly egészségére egy serleg bort ki kellett ürítenie. Választhatott, a melyik tetszik. Természetesen majdnem mindenki az utóbbit választá. No magam is azt tenném. Azután fejébe nyomtak egy koronát, nevét beirták e tréfás egyeslet jegyzőkönyvébe s csak miután a szegények számára megadóztatták, mehetett tovább Isten hírével. E szokás még a jelen század elején is divott. Mindez igen szépen meg van írva minden útikönyvben. A master nagyon sajnálta, hogy az eféle *nemes* szokások immár megszűntek, mert ugymond, akkoron okvetlen ki kellene néki e helyütt szállania.

— Én meg örülök neki, mondám, mert, így nem kell félnünk, hogy ön itt hagy bennünket.

A master e bókra megmutatta mind a harminczkét fogát, vagyis mosolygott, A figyelmet azzal vélte leginkább meghálálni, hogy egy ögyelgő pinczért elfogott s beafsteaket parancsolt, s melléje rüdesheimit. Hajónk Welmich mellett haladt el, melynek háta mögött regényes fényben tűnik föl a haragos Falkenstein Kuno lovag vára, Thurnberg másképen egérvár. Így nevezték el a katzenelbogeni grófok, miután saját várukat macskának hívták. A két várur nem szerette egymást. Az egyik az egér ügyességével, a másik macska ravaszságával birt. Ha az egérvár urai a macskavár falait átlukaszták,

hogy borteale pinczéiben garázdálkodhassanak, viszonzásul a macskaurak az egérvári vászonnépet csipdesték el, ahol lehe-
tett. E multság századokon át tartott. Hanem utóvégre mégis a macskák győztek, kipszittították az egereket. Most mind két vár szomorú rom; fölöttük leng az enyészet szelleme. Ehrenthalon felül két kiálló hegycsúcson látható az ugynevezett Brüderburg. Ennek szép mondáját ifjú utitársnőnk beszélé el.

— A régi lovagkorszakban Liebenstein és Sterrenberg várait két ikertestvér örökölte. Mindkettő annyira hasonlita egymáshoz, hogy szolgálók csak öltözeteikről voltak képesek megismerni. És a mi sajtászerű, örökös czivódásban éltek egymással. Az idősb hatalmába keríté az ifjabbat s egy toronyba zárata el. Mig távol volt, sikerült az ifjabbnak kiszabadulni, s hasonlóságánál fogva magát bátyja várában urrá tenni; az alatt bátyja ugyanazon szerepet játszá Sterrenbergben, melyet öcscse Liebensteinben. S ez így ment sokáig; a valódi gyűlölet csak akkor tört ki, midőn mindketten Diether gróf várában a szép Laurát megpillanták. Minden ravaszágot felhasználáltak egymás ellen; a várhölgy soha sem tudta melyiknek tön igéretet, mindkettő oly egyforma volt s Laura előtt soha sem árulá el magát. Egy alkalommal mindketten találkoztak; a szerepet tovább játszani nem lehetett. — Válaszsz közölünk! mondá az idősbik, — ha választásod öcsémre esik, — én lemondok róla. Szívében azonban egy sötét terv fogamzott meg ezen esetre; a vártövében állt csapatja; öcscse, ha ő lesz a boldogított, nem fogja látni többé Laurát. A hölgy pedig a cserét soha észre nem veendi. A ifjabb épen így gondolkozott. Nemcsak arcuk, szívük érzése, gondolataik, terveik mindig ugyanazok voltak. De a szép Laura nem tudott választani. — Úgy hát választunk mi! mondák s eltávoznak. A következő éjen megjelent a két testvér a kettős vár közt elterülő völgyben. Néma, csöndes éj volt, csak kardjaik csattogása hallatszott. Egyiknek vesznie kelle s mindkettő tudta ezt. Csak a végső elkeseredés

okozhatta, hogy a természet felébredő szavát elfojtva egymásra halálos csapásokat mérjenek. Mindkettő sebekkel borítottan dőlt el a puha pázsiton s mire a nap fölkel, a két testvér örök álomra hunyá szemeit. Azóta csöndes nesztelen éjeken, ha a hold süt s szelid fényét ráveti e bús romokra, gyakorta hallani a kardok csattogását, majd közelebb, majd távolabb, míg éjfélén tul lecsöndesül minden. Heine e mondát igen szépen megénekelte.

A masternak azalatt elhozták a beafsteaket. Leteríté térdeit az asztalkendővel, négyfelé szelte a kissé gazdaságos adagban kimért darabot; négyet nyelt, kettőt ivott, megtörülte száját s megvillásreggelizett. Soha sem láttam ügyesebb evőt.

A Blue stockings szerette volna apprehensióját mutatni, de mire eszébe jutott, a master már készen volt. Mindazonáltal nem késett a különböző nevelési módok felett egy dissertatiót tartani, melynek vége az volt, hogy a tudós Tholuckot citálta, aki szerint: „Aus der Kinderstube wird die Welt regiert“, – ami magyarul annyit teszen, hogy az emberfaragás már a bölcsőnél kezdődik.

Az ember kész massa a születés állapotában; azután jönnek a körülmények mint megannyi kőfaragók, – s dolgoznak rajta. Hogy művészek voltak e vagy pedig kontárok, azt a későbbi kor mutatja meg. Némely ember tuskó marad egész életén át. Beszéde végén azt sejteté, hogy ami őt illeti, rajta egy Phidiász remekelt.

A master sokkal inkább el volt foglalva becses énjének legbecsesebb részével, hogysesem a jeles értekezés finom gúnyát felfogta volna. Legtöbb ember ha eszik, meg van halva a társas életnek. Az evés szenvedélye a legközönségesebb a világon. Csak midőn az első sánczok bevéve vannak, s az étvágy, ez impertinens lázadó, lecsillapított, lesz az ember megint önmagáé. Ez meglátszott a derék-masteren is, mert ezentúl ki nem fogyott az élcelésből.

Amint Boppardot, már a rómaiak korszakában nevezetes

helyet elhagytuk, hosszú kanyargás után a Königsstuhlhoz érkezünk. Az egy nyolczszegű csonka tornyot képez mintegy húsz lábnyi magasságban, s kilencz oszlopon nyugszik. Síma tetején hét ülő hely van a hét választó fejedelem számára. Ezen terraseon gyültek össze a választók midőn az ország ügyeiről, békéről, háboruról, császárválasztásról volt szó. Oltár volt ez az Isten legszebb templomában, melyet az ő művészi keze alkotott, a fönséges természet leggyönyörűbb helyén. Ott a szabad ég alatt, senkitől csak Istentől látva s hallva hozták fontos határozataikat. Négy választónak, a három érsek és a pfalznak a szemközt fekvő parton összeszögeltek birtokai. Sok császárt e helyen választottak meg. Egykoron az egész Rajna völgye papok birtokában volt; innét a nevezet, hogy az alpesektől Németalföldig a rajnai völgy nem más, mint egy *pap-utcza*. Miksa császár sokat tréfált e fölött. A Königsstuhl hasonlít ami királydombunkhoz. A régi természetesen már jóval ezelőtt megsemmisült; e század elején már romjai is alig voltak láthatók; a mostanit néhány lelkes német hazafi állíttatá föl.

Mielőtt hajónk Koblenzet elérte volna, a Lahn folyammal szemközt álló Stolzenfels alá értünk. Az enyészettől megmentett s újra felépített rajnaparti várak között ez a legszebb. Méltán megérdemli nevét. Karcsú tornyaival büszkén magaslik az égbe. Gyönyörű mondája van. A szép Williswindát egy rabló lovag Stolzenfelsről bátyja távollétében elrabolja; a visszatért s boszut lihegő fivért egy holló vezeti a fogoly leány nyomára, a kit azután a rablóvár őrségének s urának lemészárlása után épen a végső pillanatban kiszabadít. A vár eredetileg a trieri választó birtoka volt s a tizenhetedik században a Rajna mentében dúló francia katonák által légberöpítettett. Frigyes Vilmost, e néven negyedik porosz királyt Koblenz városa ajándékozta meg e romokkal; a koronaherczeg újra fölépítteté s fejedelmi fénynyel berendezé. A koblenzieknek ked-

ves kirándulási helyül szolgál. A várfalokról imponans kilátás nyílik a Rajna-völgyre.

Stolzenfelsen túl csakhamar feltűnt előttünk a gyönyörű fekvésű Koblenz. A balparton lassan megszűnnek a szőlőkeretek, helyüket parkszerű ültetvények, elegáns villák, barátságos mezei lakok foglalják el. Minden oly üde, mosolygó s csábító. A természet a művészettel kezét fogott itt, hogy az idylli élet eszméjét egy szép képben az emberi szem elé állítsa. Az utasok itt nagy számmal szállnak ki. Sokan a Rajna vidékét csak Koblenzig utazzák be hajón; mert tagadhatlan, hogy ami azután következik, már hasonlíthatlanul csekélyebb érdekű.

Aki Mainztól Koblenzig végig nézte a Rajnát, az a világ legszebb, leggyönyörűbb vidékét látta. Az ember Koblenzig úgy érzi magát, mint kit a legfinomabb, a legizesebb étkekkel vendégeltek meg. A rajnai ut egy terített asztal. Koblenzen túl Bonnig csak csemegék szerepelnek, — onnét Kölnig már csak sajtot hordnak körül. Mi természetesebb, hogy a szerényebb asztalhoz szokott ember nem szereti az első fogások kellemes utóízét a későbbi kotyvasztékokkal elrontani; ha jól lakott, fölkel az asztaltól, azaz kiszáll Koblenznél.

Társaságunk itt föloszlott. A Blue stockings s kedves huga, a művész ur kiszállottak. Az elválás kedélyes és érzékeny volt. A félnappal mindnyájan meg valánk elégedve. A vesztességet leginkább látszott Adolf ur érezni, mert midőn hajónk újra megindult, lehorgasztá fejét mint egy bánatos ló. Én és Adolf ur családja Bonnig voltunk menendők; a master volt az egyetlen kitartó, az Kölnig s onnét Rotterdამig szándékozott a Rajnán menni. Nekem pedig célom az vala, hogy Bonnból egyenesen vasuton megyek Kölnbe. A sors azonban másképen intézkedett. Elkéstem. Kölnt szebb napokra tartom fenn magamnak. Elmondom ugyan, hogy láttam, de nem azt, hogy voltam — benne.

Utam szellemi élvezetét megzavará az ebéd. Már Kob-

lenz előtt sorra járt a hajó első osztályú Ganymedje, hogy a table d'hot-ra vendégeket toborzzon. Nem vagyok ugyan barátja a társas étkezéseknek s pedig azon egyszerű okból, mert e téren tett tapasztalataim amily mulatságosak voltak magukban, ép oly keservesek voltak általában. Mindazonáltal a Rajnán kivételt kelle tennem. Amint a teritékek készen voltak, lehete látni a gyomorkövetelések aggodalmai közt lézengő utasokat az előnyösebb helyeket előre kiszemelni, azután nagy buzgósággal azokat félórával előbb elfoglalni, magukat ugyanott teljesen etablirozni, a másfélallérnyi kiadás fejében bőséges kárpótlás reményével biztatni sat. A festői tájék, ó és középkori emlékeivel, legendáival, regéivel ott maradhatott annak, a kinek tetszett. Az éhség még tisztességes étvágy kiadásában is halálos ellensége minden poezisnek.

Az utasoknak alig egy harmada foglalt helyet. Az asztaltársaság elég válogatott volt arra, hogy kevertnek neveztessek. Nem, kor, rang és állás nemzetiség tekintetében legalább elég kevert volt. Az asztalfőt egy tisztos hollandi ur foglalta el s megérdemelte az elnöki széket, mert őt helyett evett, s mindnyájunk helyett hallgatott.

Szemközt velem két angol miss ült, közbül fogván atyjukat egy igen tisztos kinézésű öreget, kinek életműszerei, fülét kivéve, mind igen jó állapotban voltak. Hogy mily szerencsétlen a süket ember, azt soha érzékenyebben nem tapasztaltam mint itt. Olykor szelid, nemes arczát oly esdőleg emelé környezetéhez, szemei oly érthetőleg beszéltek mint Dumas Noirtierjeé. De fájdalom csak leányaival társaloghatott. A master az asztal végen ült, s úgy látszott mélyismeretségbe bocsátkozék egy mellette ülő porosz kis diplomatával. Adolf úr és hozzátartozóitól egy hórihorgas szemüveges uri ember választotta el, ki minden étel után elővette uti könyvét s betűkkel vélte pótolni az elmulasztott tájat. A többi asztaltársak élénk beszélgetésbe voltak merülve. Minden nyelven lehete beszédet

hallani. Az ebéd tehát csak anyagi élvezet nyújtott; szellemdús társalgásra nem volt kilátásom. Annál inkább több alkalmam nyílt az egyes nemzetbeliek evési módját megfigyelnem.

Sajátságos valami, hogy a nemzeti jelleg gyakran mily kicsinységekben nyilvánul. Az asztalnál ülők valamennyien kisebb vagy nagyobb mértékben a művelt osztályhoz tartoztak, tehát külső jelenségükből a nemzetiség, véralkat, s nevelésre bátran lehetne következtetni. Legrutabban eszik az olasz, mert az fal és siet az evéssel, mintha kergetnék; legizléstelenebbül a német, mert tele tömött szájjal is diskurál s orrát majdnem a tányérjába lógatja; legtöbb kényelemmel az amerikai, elsajátíthatlan fesztelen könnyűséggel a francia, de valódi gráciával csak az angol. Az olasz az asztalkendőt gomblyukába fűzi, a német körül köti vele nyakát, az amerikai ott hagyja, a francia és angol szétbontja s ölébe fekteti. Az olasz mindig előre tölti meg poharát s minden ötödik falat után villámgyorsasággal hajtja föl; a német is megteszi ezt, de csak a fogás elköltése után iszik lassan és hosszasan; az amerikai mielőtt lenyelne az italt, kimossa vele száját; a francia rámosolyog a pohárra, előre felnyitja ajkait s gyorsan iszik; az angol, kiváltképen a női nem, három ujjal fogja meg poharát, alig érinti ajkaival s csöndesen mintegy lopva szürsöl. Az olasz már a harmadik fogás után fogát piszkálja, az amerikai egész ebéd alatt, a francia ebéd után nagy titokban, az angol félre megy s kimossa száját, a német egyiket sem teszi. Az olasz mint egy perpetuum mobile folyton mozog mikor eszik, a német és amerikai könyökére támaszkodik, a francia csak fejét forgatja, az angol csöndesen marad. Az olasz, francia s amerikai folyton fecseg, a német csak ha jó lakott, az angol rendesen szótalan. Ha az ebédnek vége van az olasz ülve marad s rágyújt szivarra, német fekete kávéat iszik, az amerikai hanyatveti magát mint a boa constrictor, a francia fölkel s cognacot iszik, azután gyújt szivarra; az an-

gol ásitózik és sétál. Az olasz ebéd után veszekedni kész, az amerikai holt emberré lesz, a német álmos, a francia akkor lesz kedves, az angol akkor unalmas. Mindezek apró megfigyelések s csak általánosságban állanak, mindazonáltal elég fényes bizonyítékai annak, mily fontos szerepet játszik az ember vegetatív életében — a gyomor.

Neuwiednek, bármily igénytelennek látszassék is, van egy nevezetessége, melyet méltó megtekinteni, s mely miatt a turista, ki még hasonló valamit nem látott, örömetst áldoz néhány órát.

E nevezetesség egy herrnhuti telep, komoly és nevetéses sajátságainak egész teljében. Mint mindenütt, úgy itt is a községtől teljesen elkülönítve, önálló, független kis családot képeznek s nem nagyon örvendnek, ha a kíváncsi utazó betolakodik szentélyükbe s komoly bohóságaik fölött mosolyog. A herrnhutok, ha nem csalódom, a régi husziták s morvatestvérek maradványai, s tulajdonképen a mult század első negyedében köszönhatték egy polturás agyvelejü, de rettenetes jámbor morva grófnak, Zinzensdorfnak, hogy megszülettek. Ez emberséges férfit be akarta bizonyítani, hogy mégis lehet az ember próféta saját hazájában, s egy szép napon, mikor nagyon meleg volt, fogta magát bucsút vön a felső-lauzitzi-kerületi-feljebbezési-semmisitő-országos-királyi-törvényszék poros és pipatüstös bureaujától, kiverte pennáját az íróasztal szélére s ment visszatarthatlanul kalugyernek Berchtelsdorfbá. Ott várta már őt mintegy tiz morva pór, mindeniknek őt gyerek a hátán, megannyi kandidatus herrnhutok. Ott azután letelepedtek a jámborok s ha a közmondás igazat mond, boldogok is voltak, irva levén, hogy boldogok az együgyüek. El is szaporodtak Isten segítségével s a morva természet tapasztalt gyorsaságával. Prófétájukat egy kissé elővette a kormány, egy kissé meg is czibálta, megintelen egy kissé számüzte, de hála Istennek máglyára nem

ítélte, ahogy szerette volna. Zinzendorf gróf ur, mint a herrnhutfelekezet teremője megérte, hogy belejutott a Conversations-Lexiconba; hízelt neki a gondolat, hogy ott említik őt is, ahol Husz Jánost, Luthert, Calvint és Zwinglit. Hívei szobrot is emeltek neki lipői tőróból, hanem az éhség erősebb lévén mint a hódolat, csakhamar megették. A nagy reformator főnkelt szellemét örökölték tanítványai, kik elmenvén a nagy világba, hirdették tanaikat s herrnhut községeket alapítottak Berlinben, Baselben, Amsterdamban, Kopenhágában, Moskvában, sőt Éjszakamerikában, sőt mi több Grönlandban, de mi legeslegtöbb Thurócz vármegyében is. Legnagyobb sikerrel működtek az eszkimóknál, de mivel ott nagyon fáztak tehát ott abbahagyták a missiókat.

Különben ájtatos, buzgó s munkás nép. Bár mi is ilyenek lennének. Vallási s társaséleti törvényeit szigoruan megtartja. Minden négy hétben szombaton estve urvacsora tartatik; megelőzi ezt egy kedélyes agapé, melyen theát isznak, de rhum nélkül. A gyónás náluk abban áll, hogy a magát bünsnek érző koronkint értekezleteket tart papjával lelkiismerete állapotára fölött. A könyilatkoztatás forrása náluk a biblia; ezt szabadon olvassák s értelmezik, ha tudják. A halál napját örömnapnak tekintik, ép azért gyászt soha sem viselnek. A leányok és fiúk, a szűzek és ifjak s az özvegyek mind külön-külön képeznek, elkülönítve laknak; csak a házasségek laknak együtt. E nevelési módnak sok fényes oldala van s innét iskoláik is jó hirre emelkedtek. Vannak angolok, kik gyermekeiket herrnhutok iskoláiban neveltetik. Kétes dolgokban nem sokat törnek fejöket, hanem sorsot huznak; még a házassékeket is néha sors által választják. Csak egymásközt házassodnak mint a mezei egerek. Tisztaság, szorgalom, józanság jellemzi őket. Az állam nem sok hasznukat veszi, mert a háboruban megszabadnak, bort, pálinkát nem isznak, nem pipáznak, ha

kártyáznak is, csak babra játszanak. Magasztalt erkölcsaik azonban az újabb időkben itt ott kétes színben tüntek föl.

Megvallom, ha szerét tehettem volna, örömet kiszállandottam ezen ép utamban eső s ekkoráig jó hírű telep megszemlélésére. Ilyen specialitások nem mindenütt kínálkoznak. De le kellett mondanom, mint sok egyébről rajnai utam alatt. Különben is, ha a buzgóságot akarnám tanulmányozni, azt elég alkalmam nyílik bámulni fiatal honatyáinkban; ha a komolyságot, szép példát nyujtnak erre a pesti lánczhidi vámszedők; ha a munkásságot, ezt teljes erejében látom a magyar felsőházban; ha a tisztaságot, no erről pompás fogalmat adnak a főváros utczái; ha a vallásosságot, ennek ideáljait találok a hazai journalistákban, kik ezen erényben még a cigánynépet is felülmulják, kik tudvalevőleg egyenesen a primást ismerik el uruknak; a józanság és mértékletességnek pedig „az két kék bakokhoz“ czég alatt iskolája is van, a testvéri szeretetnek páholya a kerepesi uton; szóval minden erényt megtalálhatni itthon is ideális nagyságban, kár azért a külföldre vándorolni. Azonban elég, mert még valamely érdekelt erényhős nyakamba czitálja Börne e szavait: „Nichts ist spöttlicher als die — D . . . . t.“

Andernachnál a Rajna egyenes utat követ. A balparton elöttünk a még jól megőrzött római kapu s az egészen partra kiülő bizarr alakú őrtorony. E helyen már a régi rómaiak várost építettek, s a Rajna mentében fontos erősséget képezett. Mint határvárosban néhány légió tartózkodék falai közt. Római emlékekben igen gazdag A báltérben feltűnik a kemény bazalt sziklákból épült vár; most sötét rom. A gyönyörű fekvésű virágzó falvakon túl, a Rajna parjára meredő óriási sziklákon csakkamár előbukkan a festői Ober- és Nieder-Hammerstein. Ide futamodott a szerencsétlen IV. saját fia által üldözötve. Miután a kölni s trieri választók Ingelheimben a koronától megfosztották, a korona s a többi jelvények ideho-

zattak. Ezen eljárást ama kor írói helyeselték, a későbbiek azonban keményen megítélték. Az emberek nem ritkán esz-közök a gondviselés kezében; végzetszerűleg vezet-i őket egy fensőbb erő valamely katastropha előidézésére, hanem a jámbor historikusok közül kevés tudja azt a nagy igazságot, melyet Erdély egyik nagy fia Bethlen János a politikai szereplésre vonatkozólag mondott: „Mi is tudtuk volna, mit kellene tennünk; de cselekedtük azt, ami lehetséges volt.“

Rheineck, Arenfels romjaikból újra felépített, régi emlékek s modern műkincsekkel dúsan megrakott várak, melyek vendégszerető falai közt az idegen zavartalan elégitheti műszomját. Remagennél, a rómaiak Rigomagusánál a Rajna partja ismét festőivé lesz. E kicsiny városnak gyönyörű szentegyháza van, mely még a XIII. századból veszi eredetét. A plébániaház mellett áll egy régi keresztény templomból fönmaradt nagyszerű portálé a legbizarrabb faragványokkal ékesítve. Tudósok, műbuvárok sokat törték fejüket e sajátóságos alakzatok megfejtésén, míg elvégre sikerült a symbolikus képeknek magyarázatot adni. A régi keresztény élet tanulságos szigorát s az erkölcsiiség gondozását jellemző allegorikus csoportozat a templomajtó külső részén azt jelenti, hogy „kutyák méregkeverők, becstelének, gyilkosok, bálványimádók s hazugok a templomon kívül maradjanak.“ A várostól nem messze, szintén a folyam partján, tekintélyes dombon emelkedik a fönleges gótb stylben épített Apollinaristemplom. Karesú tornyai már messziről feltűnnek. E templom tiz nagy falfestményt bir, melyek oly remekék, hogy műbarátok pusztán ezek kedvéért szállnak ki Remagennél.

Oberwinternél a master jóllakván a porosz diplomatiával, ismét mellém került. Követte őt egy hűséges eb ragaszkodásával Adolf ur, ki is a sovány s magas master mellett híven emlékeztete Sancho Panzára. A derék fiatal ember na-

gyon megszerette a becsületes amerikaiit. Valóságos orákulum lön előtte.

— Nos mit mond ön e tájékhoz? szólt felém fordulva.

— Valóban meg kell vallanom, mondám — gyönyörűbb valamit nem láttam még soha.

— Utolsó kép a természet e camera obscurájában, leg-hatásosabb.

— Ez itt Rolandseck — szólt közbe Adolf ur, a híres Roland lovagnak vára.

— Hogyan, ön ismerős e vidéken? vága közbe a master.

— Nem hanem előbb hallottam említettni azon urtól, a ki ott ül a térképpel kezében. Láttam a könyvében lefestve, ép így néz ki. Hallottam is, midőn historiáját elbeszélte. Roland Bouillon Godfrieddel a szent földre ment és azután . . .

— Bouillon Godfrieddel mondja ön? szóltam közbe mosolygva, hiszen akkor még azon asszony sem volt a világon, aki szülte azt a papot, ki amiensi Pétert megkeresztelte.

— De kérem, úgy mondta! — válaszolá tüzzel a fiatal ember.

— Ha jól tudom Roland lovag a rajna-vidéki mondák legnagyobb hőse, nagy Károly unokaöccse volt. Spanyolországban vívott, midőn holt híre ide megérkezék, hol ott őt jegyese epedve várta. A lesújtó hirre a jámbor szüz zárdáruhát ölte magára s emésztő bujával ide temetkezék a nonnenwerthi zárdába. Ép ezen szigeten volt a csendes épület, mely előtt most elmegyünk. A monda szerint a hős Roland, kinek bűvös kardja s pánczéla vala, megmenekült a csatából s haza érkezék. Midőn hírét vevé, hogy hön szeretett jegyese számára örökre elveszett, mély bánatában e szigettel szemközt e várat emelteté, melynek sötét romjait itt látjuk. Megtört szívvel tekintte ki annak ablakából; hónapokat töltött el hervadásban, míg hős szive, mely félelmet soha nem ismere, megszakadt. Ezt tartja a monda. A való másképen szól. Roland a roncevalli völgyben hősies csatában

elesett. Nagy Károly annyira szerette őt, hogy minden birodalmi városnak megparancsolá, miszerint a hősoványnak szobrot emeljenek. Innét van, hogy alig találunk német várost melyben Rolandszobor nem lenne. Roland az igazság és jog képviselője lön, azért szobrát rendszeren a tanácsházak előtt szokták volt felállítani. Némely kisebb városok a szobor felállításának költsége fejében kiváltságokat nyertek a császártól. E szabadalmakat, kiváltságokat a szoborral jelképezték. Az ostrommal bevett s szabadalmait vesztett városban a győztes fél rendszeren ledönté a Rolandszobrot, ha azonban a város jogait visszanyerte, ujra felállították.

Adolf ur ez ismertetés alatt meglehetősen zavarba jött és nagy buzgón sietett tévedését azon ismeretlen uri ember nyakába háritani. A master jót nevetett erőlködésein.

– Ez itt Siebengebirg! hallatszék mellettem egy hang erős felsőnémetországi kiejtéssel. Egy pomeráni uri ember vala, oly vékony s oly magas, hogy csak egy ágúgolyót kelle alája képzelnem s kész a felkiáltójel. Orra hiven emlékeztete ama gabonahajókra, melyek Komáromtól Galaczig zabot szállítanak. Midőn hosszú távcsövét kifeszíté tisztességes fogalmat nyujta a flamingóról.

Hol rejtezheték ez ember, hogy eddig észre nem vettem.

Ez species! Ilyeneknek pedig bolondja vagyok. Melléje érkeztem.

– Nagyszerű! fönséges! kiáltá elragadtatásában; az első vár Drachenfels, – a leghátulsó Oelberg. Látod piczikém?

Körütekinték, hogy kit illet ez elég hangosan kiejtett epiteton, – de sehol sem vettem észre a piczikét. Talán csak nem engem ért.

– Magnifique! nézd csak, nézd, most egy átfutó felhő az egész képet árnyékba helyezi. Látod angyalkám?

– De hisz én nem látok semmit, szólala meg háta mögött egy vékony hang.

Hátra nézek, s megpillantám a piczikét, az angyalkát egy hordónyi asszonyság személyében. Volt legalább két mázsa. Gömbölyü mint egy világgolyóbis, mint Schakespere Dromioja mondja.

Nem tagadhatom el, de én a testességet a komikum symbolumának tartom. Az igen kövér ember ha jár, ha ül, ha eszik vagy szunyad, ha nevet vagy sir mindig többé kevésbé nevetésre indit. A széles, nagy arczon a lélek indulatai, a kedély érzelmei, öröm és bánat, félelem, bátorság és harag mind igen markirozott erős vonásokban jelennek meg s úgy veszik ki magukat, mint a vázlat a festővásznan; ily arczon csak a szem pótolhatja a kifejezést, de vajmi gyakran ez is a tornyos pofdomboeskák által annyira háttérbe szorittatik, hogy azt kell hinnünk a kövér ember kinéz magamagából. A legtöbb szellemes arcz sovány. Nincs komikusabb valami, mint a széles telt arcz, ha busul. Körülbelül ezt láttam kifejezve szomszédnőm arczán is, ki miután udvarias férje a kilátást előle teljesen elfogá s magasztaltságában eszébe sem jutott nejenek helyet engedni, felbigyeszté ajkait s méltó boszankodásában oly nagyot lehelt, hogy udvarias férjét majd lefujta helyéről. Láttam, hogy nekem kell áldozatot hoznom.

— Tessék asszonyom! — mondám, innét igen jól fogja látni e szép helyet. Egy szives mosoly volt részéről jutalmam.

A master, ki e rövid jelenetnek tanúja volt, hamiskásan hunyoríta felém csukaszemeivel.

— Eredeti exemplár — ezt látszott mondani.

— Ah uram! mondám halkán, csak nem itéli el e gyöngédséget. Mai világban ez ritka jelenség.

— Nem szeretem e stylust

— Azt könnyen megértem, mert mint mondá, még nem hordja Hymen lánczait. Minden állapotnak meg van a maga nyelve. Pitt a nagy angol minister órákig tartó beszédeket tartott a parlamentben, de nőekkel nem tudott három okos szót

váltani. A statusférfi és a férj két különböző állapot. Ismerek egy tábornokot, ki katonáival szemben kemény és érdes mint a gránit, családjá körében szelid és lágy mint a vaj. Hiszem — folytatám tréfásan — hogy ön is megtanulandja e gyöngéd nyelvet.

A master még egyszer végig nézte az ominosus párt, aztán elkaczagta magát.

— Menjünk innét — mondá — e látmány nem igen képes megingatni. Goddam! sok nevetséges van a házasság életben. Uti figura docet.

— Annálinkább, mondám, midőn távolabb újra letelepedünk, ha ön nem tart a komoly valótól, tehát —

— Ön engem csábit.

— Meg lehet! Pap vagyok, kötelességem a társadalom legfőbb gépezetére befolyást gyakorolnom.

— No engem nem fog keréknak alkalmazva látni.

— Ki tudja; látja ön ott azt a két bájos miszt? minő gyöngéd figyelemmel veszik körül szép ősz atyjukat. Voila une partie pour vous! Ha az ön helyzetében lennék, itt a Rajna hátán kérném meg kezét az egyiknek vagy másiknak.

A masterben is volt annyi személyes és nemzeti hiúság, hogy mind az ajánlat, mind annak módja hizelgett neki.

— Ah bah! ön gonosz predikátor, még elhitesi velem, hogy a házasságot Isten rendelte.

— Csaknem quäkker ön vagy mormon, hogy ne higgye.

— Emberek gyarlósága hozta létre, folytatá komikus pathoszszal. Szegény ösatyánkra Ádámra is akkor jött a veszedelem, mikor a l u d t. A Mindenható tudta mikor házassítsa meg. Talán ha ébren leendett, visszavonta volna gyakori ásitózásainak, mint szörnyü unalma megannyi jeleinek értelmét s ódát irt volna a nőtlenységhez. Hanem mikor fölébredt már késő volt. Nyakában csüngött a boldogság, mint a koldúsnak a tarisznya. Az úgynevezett mézeshetekről pedig hallgat a biblia; oly rövidék

lehetek azok, hogy Mózes nem találta méltónak följegyezni. Ácámnak csak akkor nyitak meg szemei, midőn a savanyú almába beleharapott. Már az első házasság is szerencsétlen volt; ennek fatumát örökli valamennyi. Hazámban szükséges rosznak tartják, a ki nem szorul rá, elkerüli.

— Ehen ni! a bibliaolvasó theoriája. Önök amerikaiak itatós papirra írják gondolataikat. Hála Istennek azonban, ebben a világrészben még nem honosultak meg a yankeefogalmak. Itt is úgy nyilatkozték egy híres bölcs ember, hogy a házasság az államnak hozott áldozat, de azért mi lenne a társadalomból, ha ez áldozattól mindenki irtóznék.

— Hát ön miért nem házas? vága közbe nevetve.

— Mert magasabb hatalmat is ismerek, mint az államét. Állásomban házasodni bűn, az önében nem házasodni az. Én így hozom az áldozatot, ön az ellenkezőben. Ha ön szerint a házasság szükséges ros, nálam a nem házasodás szükséges jó.

— Ami papjaink nem így gondolkoznak.

— Meghiszem, de hasonlítsa össze őket velünk. A házas pap bármily vallású legyen is, nem egészen pap. Fél ember. Az igazi kath. pap cosmopolita a szó legnemesebb értelmében. Férji tiszte egyházához, vagy mint engem valamely szerény kathedrához köti; atyai tiszte főséges, nagy és lélekemelő, mert nem egyeseké, az egész társadalomé. Ő a kovász a társas életben, a föld sava, a világ világossága, mint isteni Mesterünk mondotta. Minél szabadabb a családi kötelekektől, annál inkább élhet a társadalomnak.

— Hiszen ez mellettem bizonyít!

— Igen, ha tetszik; de holnap vegyen ön magára csuhát, mert így csak dilettans barát, kit nem magasabb érdek, hanem szeszély, függetlenségi vágy, a garçon élet előnyei legszebb kötelmeitől tartanak vissza.

— Ön ügylátszik valamely missio társaság tagja.

— Az; mindenekelőtt a modern agglegény haeretikusok közt működöm; ezek sem rosszabb kannibálok, mint azok, kik a hittérítőket megeszik. Különben hajlandó vagyok szerepemet, valamely derék úrhölgynek átengedni ki az én száraz argumentumaim helyett, melyekkel legfeljebb az elmére gyakorolhatok pressiót, nyomósabb érvekkel lépend föl, s igen ügyesen legottan a szívet veszi ostrom alá. Talán csak nem trójai vár az ön kebele, hogy tiz évi ostrom után adja meg magát?

— Ohó ne emeljen oly magasra!

— De tán vendégfogadó sem, melyen ki és bejárnak a vendégek s egy sem marad ott tovább néhány napnál?

— Most meg nagyon is mélyre vet.

— Tehát?

— Lássá uram! mondá egyszerre elkomolyodva, ifjúságom nehéz küzdelmek közt folya le. Atyám kivándorolt német vala; szorgalmas, munkás ember, de hazájában nem boldogulhatott. Egy jobb hazát kelle keresnie. Anyám az atlanti oceánon szült, azon a hajón, mely szüleimet Amerika felé vitte. Talán azért szenvedélyem nekem is a vizen járás. Ön tudhatja, hogy még minden kivándorolt csalódott reményeiben s az új világ mesés áldása csak a későbbi, már mediá-tizált generatiót szokta érni. Apám napszámos volt, pedig a művelt osztályhoz tartozott. Minden reményének útját vágta az, hogy az idegen nyelvet correct írással el nem sajátíthatta. Mint tiz éves gyerek már én is vele dolgoztam a gyárban. Mondhatom önnek uram, húsz évig voltam befogva a munkában. Bizony nem valami irigylendő állapot volt ez. Szegény anyámat az idegen léghör s szükségteljes élet nemsokára megölték. Sokszor láttam őt szenvedni. E kép s a nehéz munka örökre elvette kedvemet a házaselettől. Egy hollandi barátommal, kinek családját ép most indulok meglátogatni, közös vállalatot kezdtünk. A tréfa pompásan sikerült. Ha valahol,

a szabad statusokban áll leginkább, hogy csak a kezdet nehéz. Mikor azután néhány ezer dollár a zsebemben volt, több nem kellett. Tíz évvel ezelőtt még a gyári irodában dolgoztam, most már nekem van pompás gyárom és irodám, virágzó üzletem; Boston mellett szép majorságom, ahol ősz apám lakik. Ha sikerül hollandi barátom családját rábeszelnem, elviszem magammal Amerikába. Elvinném önt is, de tudom, hogy szép hazáját nem hagyná el könnyen.

A becsületes master elbeszélése egészen megindított. Az amerikai egy kissé nyers, excentrikus, furcsa szokásokkal saturált, de általában őszinte. Magam sem tudtam megmagyarázni mily csodás uton lopta be magát hajlamaimba. Bonn előtt, miután Adolf ur mint egy fizetett hordár mindenik kezében tele málhával élénk állott, hogy búcsút vegyen, a master nyálábra kapta a derék fiatal embert s miután a mosolygó családnak néhány magasztaló szót mondott volna Adolf ur jeleségeit illetőleg, előlegesen búcsút vőn. Az alkalmat én is fölhasználtam erősen tartván magamat az apprehensiv pillantások előtt, melyeket Adolf ur tisztes mamája s annak leánya felém vetének. Csak a kalmár arcza volt ragyogó s szives mint mindig. Mig kezeimet szorongatá kedves önhizelgéssel sugá fülembé:

— Nos mit mond fiamhoz uram? Láttam, az egész uton önöket mulattatá. Lesz belőle valami. Mi?

— Miért ne mondtam volna a jó atyának valami édességet, mikor az úgy sem kerül többbe egy kis megerőltetésnél.

— Gratulálok önnek uram. Adolf urból minden esetre lesz valami!

A jó ember majd a nyakamba borult s oly pillantást vette az irigyelt Adolf urra, aminővel csak a Gracchusok anyja nézhette fiait. Boldog volt.

Mielőtt Bonnt elértük volna még egy pillantást veték a vidékre. Magamba akartam szívni annak emlékét örök ifjú

szépségeivel. A világ legszebb folyamán töltöttem egy napot a mondák bűbajos világában éltem át néhány édesboldog órát, a természet leggyönyörűbb kertjében, Europa paradicsomában andalogtam, a történelem fenkelt múzsájának lábainál ültem hallgatva szavait, szem és szív ismeretlen gyönyörrel tölt el, — s én mindezt feledhetném? Ha soha tollat nem fogtam volna kezembe, hogy igénytelen eszméimet megörökítem, Rajna vidékének szemlélete íróvá, költővé teendett. — Szép! óh szép vagy isteni művészet remeke, melyet rózsás kedvében teremté az Alkotó! melyért nagy Károly fölkel csöndes sirjából s aranyhidon átjő megnézni gyönyörű halmaidat, megjárja csöndesen hegyeid és völgyeidet s áldást mond rájuk, melyet a legkésőbb mult, a legkoraibb jelen csodál, bámul, magasztal s nem tud betelni szépségeddel, melyet a világ első fülmiléi megénekeltek, — fogadd el ez emlékednek szentelt sorokat egy egyszerű magyar írótól, kiben bájós képed enyészhetlen marad. E szavakat suttogák ajkaim s szemeim önkönytelenül megnedvedtek.

A master mintha megértett volna, nem zavarta szemlélődésemet; csak midőn kézi málhámért nyúltam, állt elém.

— Isten önnel uram! szólt egész bensőséggel rázva kezemet.

— Emlékezzék meg rólam.

— Szerencsés utat.

—Megtérítettem önt?

—Talán.

—Ha még egyszer találkozoznánk az életben, lássam sikerét.

— Ugy legyen!

Amint partra tettem lábamat, legnagyobb rémülésemre Adolf ur családjával álltam szemközt.

— Ah ön is kiszállt? No lám, hol fog megszállani?

— Én? Sehol. Megyek egyenesen a vasuthoz, meg sem állok Strassburgig.

— Mily kár!

— Bizony magam is végtelen sajnálom; ajánlom magamat; sietek.

S azzal vesd el magad, hónom alá vettem málhámat s úgy neki iramodtam egy szük s tekervényes utcának, hogy mai napig sem tudom, mikép igazodtam ki belőle.

VIII.

„Az embereket ép oly nehéz boldogokká,
mint amily könnyű őket boldogtalanokká tenni.“

Thümmel.

világ telve van boldogtalanokkal ; pedig a boldogsághoz nem sok kell. Természetünkben fekszik, hogy miként a szivárványt soha sem látjuk saját magunk, hanem mások feje fölött, a boldogságot is tisztábban észleljük mások életében mint érezzük önmagunk. Csak a multak képe az, melyet ha az emlékezet ecsetje elénk fest, az eltűnt boldogság édességét érezteti velünk. Csak akkor tudjuk meg, hogy boldogok voltunk, mikor már nem vagyunk azok. Innét van, hogy a mult emléke, még ha fájdalmas volt is az, a jelenben, melynek boldogságát föl nem foghatjuk, édessé lesz. Boldoggá tenni magának az életet, ez azon nagy philosophia, melyet egészen senki sem ért, habár azt a sir bezártáig folyton tanulja. A boldogsággal ugy vagyunk, mint a merész ember a veszélylyel, midőn már nincs benne, akkor tudja meg mily nagy volt. Ha a gyáva remeg a veszély előtt, az ingatag a veszélyben, a hős a veszély után, lehet mondani, az ember remeg és fél mind a három esetben. Azt mondják, addig édes előttünk valami, mig vágyakodunk utána ; ha már birjuk, lassankint elveszti érdekét. Az elért boldogság is csak egy rövid álom s miként a beteljesült remény s vágy uj remények s vágyak szapora szülőanyja : ugy a boldogság sem lehet állandó s zavartalan, mert uj vágyakat ébreszt. Az öröm és bánat egyformán könyekben nyilvánul. Szépen mondja Wieland egy helyen : „Die Menschen würden besser werden,

sobald man ihnen erlaubte, glücklicher zu sein; und sie würden glücklich genug sein, sobald nicht einige auf Kosten der übrigen glücklicher sein wollten.“

Csak egy van az emberi életben, mi a valódi boldogságot állandóvá teheti s ez a megelégedés. „Das höchste Glück auf Erden, ohne welches jedes andere unvollkommen bleibt, ist – Zufriedenheit“ – mondja Kotzebue. Igaz tehát, hogy nem sok kell a boldogsághoz. Az ember behunytt szemekkel keresi a gyöngyöt s csak véletlen talál rá; árnyékát kergeti, midőn a szerencsét keresi; mellette áll s nem veszi észre. A ki kevészel megelégszik, annak kevés hiányzik, s akinek kevés hiányzik, annak sokja van.

Bocsásd meg édes olvasóm e szerény reflexiókat. Lehetlen volt azoktól magamat visszatartanom, midőn itt ülök Strassburg egyik szállodájának második emeletén, nyitott ablaknál s szemközt velem, alig egy ölnyi távolságnyira keskeny magas ház nyúlik fel az égbe, öt emeletével öt különböző képét mutatván az előbb fejtegetett themának.

Nagy hőség volt s vasárnap késő délután. A ablakok mindenütt nyitvák, egy kíváncsi turista szemei előtt leleplezve a szobák titkait. Az első emeletben elegánsan bútorozott termet pillantának meg szemeim. A kerek asztal körül vidám társaság ült oly hangos beszélgetésbe merülve, hogy néha a szavakat tisztán megérthetém. Olykor megjelent a függönyök közt egy mosolygó leányarcz, futó pillantást vetve a zajos utcára, hü képét mutatván Verkolie egyik remekének, mely a várakozó kedvest ábrázolja. Kevéssel rá egy szives mosolylyal kísért üdvözlés, mely egy a kapun betért fiatal embert illetett, igazolta eszmélődéseimet. Szép, barna fiatal ember lépett a terembe, s a váró kedves eléje szökött, azután mindketten az ablakfülkébe húzódtak. Suttogva beszélgettek, aminthogy szerelmesekhez illik. A háttér homályában egy tisztos ősz férfiú ült széles kereveten s vala-

mely érdekes történetet beszélhetett el, mert szavait vidám kacaj követé. Azután goutéra teritettek. Egy diszesen öltözött inas fényes tálczán csemegéket hozott be, körüljárta az asztalnál ülőket, azután az ablakhoz lépett s megkínálta a turbékoló párt. A lányka felvett egy piskótát, ketté törte s felét ifjának nyujtá. Több nem kellett nekik. Ezek azután boldogok! Ki lenne ilyen állapotban éhes; az élet e rózsakorszakában az ember holdvilággal él, napsugárral játszik és sóhajtással takarózik. Sokáig figyelemmel szemlélém őket. Kidőltek az ablakon; az ifju embernek sikerült a parányi kezét ügyesen elfogni, amely hamis manővert ugyan belülről épen nem, de szemközt az én szemeim igen jól észrevehettek. Néha arczuk oly közel ért egymáshoz, hogy veszedelmes explóziótól is lehetne tartanom. Azonban minden illedelmesen történt. Nem tudom észrevettem e, de ha igen, nem látzott közellétem őket háborgatni. Hála Istennek, nem vagyok ijesztő jelenség egy szerető párra nézve. Ugy tetszik belátták, hogy okos, művelt ember ilyenkor behunyja szemeit s hallgat. Én bizony megvallom, sokkal több gyönyörrel szemléltem, hogyses zavarni akartam volna őket. Amitől azonban én tartózkodtam, megtette az öreg ur, kit szintén érdekelhettek a függönyök titkai. Elölépett, megcsipte a lányka rózsás arczát, azután homlokon csókolá s felém intve s néhány szót súgva füleibe, melyre mindkét szerelmes szörnyen apprehensiv pillantást vete rám, szeliden elvoná az ablaktól. Az öreg ur a fiatalság e vaksági korszakán tullévén, jobban látott, mint a boldog pár; valószínűleg azt mondá nekik: „Bohók! Nem veszitek észre, hogy valaki figyel rátok! Mig a derék fiatal ember boszus arca azt látszott mondani: „Ezt is az ördög épen most hozta ide.“

A második emelet már egészen más képet nyujtott. Egyszerű de izletesen butorozott szobában közel az ablakhoz egy fiatal nő ült ölében egy alig három éves kis gyer-

mekkel, kit épen akkor emelt ki bölcsőjéből. Szemközt vele egy vidám tekintetű ifju ember állt, könnyű házi sipkával tején, otthonias ruhában. Meghatóan szép kép vala ez. Házasok voltak, a boldogság napjaiban. Kis gyermekükkel játszottak. A gyermek, tagadhatlanul forró és mély szerelem záloga, egyik kézről a másikba vándorolt, itt is ott is ezrével árasztva el a legédesb, a legszentebb csókoknak. A fiatal anya ölében felállítá a kis honpolgárt, míg apja furcsa grimaceokkal mulattatá; a kis ember nagyokat kaczagott, sivitott, el el bujt anyja kebelén, majd átmászott atyjához, belekapott szakállába s jól megtépázta. Erre aztán anyja el akarta venni; a férje kötekedett, nem akarta átadni. Azután mintha egy kissé megharagudtak volna. De nem sokáig tartott, ott volt a kis ezermester köztük, ez édes boldog kapocs, melynél szentebb emberi szívet egybe nem fűzhet; az hamar kibékítette őket. A boldog férj úgy segített magán, hogy ölébe vette mindkettőt s míg szeretettől ragyogó szemeit oly kimondhatlan érzéssel függeszté neje szép arczára, ajkai gyermekének homlokát csókolgaták. E fönséges jelenetet soha sem fogom elfeledni. A boldogság ily egyszerű, magasztos, lélekemelő képe még soha sem állott ily közel szemeim előtt. Ezek is boldogok; s megvagyok győződve hogy nem cserélnék el boldogságukat a chinai császár minden örömeiért.

A harmadik emeleten szorosán az ablaknál, iratokkal tulhalmozott poros íróasztal mellett vén ősz ember dolgozott nagy buzgósággal. Gyér ősz haja alig fődé el tejét, melyre kopott színes hálósipka volt húzva. Szemei előtt zöld ernyőt viselt s karján szürke vászonból készült mellékujast. Néha visszadőlt karos székében, elővette iratát s figyelmesen átolvasá. Azután mintha megelégedett volna munkájával, elővette tobákszelenczéjét, egyet szippantott, miközben kitekin- te az utcára. Talán ő is várt valakit? Valóban. Nem so-

kára egy tisztán de szegényesen öltözött leányka lépett be az ajtón, oda ment az öreghez, megcsókolta a kezét, míg a vén ember áldólag terjeszté ki karjait feléje. Azután elővön egy kis kosarat s néhány piros almát helyezte az öreg elé. Az jóízűen elfogyasztta néhányat, azután ismét munkájához látott. A leányka leült vele szemközt, elővön egy kézimunkát s szintén szorgalmasan dolgozott. Az ősz ember olykor föltekinte munkájából s benső gyönyörrel legelteté szemeit a leánykán. Talán apja volt, vagy nagypja. A boldog elégség oly érthető szavakban szólott vidám szemeiből, hogy elkellott hinned, ez ember még boldogabb, mint azok, kik alatta laknak.

A negyedik emelet már padlásszoba, ugynevezett mansardlakás volt. Annak titkaiba már nem hatolhattak be szemeim. Az ablakrúdjára kiakasztva lógott egy kalitka, abban egy fecsegő kanári madár, mely zajos énekével e felső régiókat egészen megeléjénkíté. A párkányon néhány virágcserep volt, gondosan odakötve madzaggal. A virágok között gyakorta előtűnt egy gyönyörű szöke fej, bóbitás némileg kaczer kis fejkötővel. Varrónő lehetett. Néha oda állt játszani madarával, megcsipdesteté vele ujjait s szólt hozzá édes, hizelgő hangon. Azután koronkint maga is énekelni kezdett. A madár ott fönn a magasban s szegény úrnője egyformán boldogok voltak. Az a szegény leány bizonytal egész héten át nehéz munkával van elfoglalva, rontja mellét, szemeit, hogy megélhessen, de most az Istenadta hetedik napon boldog és nyugodt, s az ő kis madarkájával, mely valószínűleg egyetlen butora, megosztja örömét. Az az ő barátnéja, társa. Jól eshetik szívének, hogy mégis van valaki, akit ő táplál, habár e valaki nem több egy sárga verébnél.

Az ötödik emelet már nem is emelet, hanem csúcsos háztető a kormos kémények egész rengetegét mutatva. Kérdeznék, még ott is lakik valaki? Lakik bizony! Még pedig

egy igen magasállású egyéniség. Egy nagylábon élő tisztességes gólyacsalád. A nő ott ül az óriási fészek közepén s csak hosszú csőre árulja el néha ott létét. A hím pedig ott sütkérezik az egyik kémény csucsán, feszesen mint egy reichsrathi ablegatus s hamis pillantásokat vet le unatkozó párjára. Néha óvatosan körül tekint, meghordja tolvajszemeit jobbra balra, de félszemmél mindig a fészekre vigyáz. Majd elkezd unalmas kepelését, mintha az országgyűlésen diktiózna. Azután megvakarja nagy kényelmesen szárnyait hosszúságos orrával. El el repül, meg visszajő. Ha néha egy esti sétára induló gavallér kandúrmacska mutatkozik a közelben, ki szükség esetében a gólyafiakat is elég izletes pecsenyének találja, megrázza szárnyait, harcziás állásba teszi magát, azután nekiriad a ravasz ellenségnek úgy, hogy az minden tisztes szándékát feledve nyakrafőre búvik el a merre rés van a falon. Este azután hónaalá szedi lábait, melléje ül szeretett párjának, szívük egymás mellett dobog, egymást melengetik. És ezek is boldogok — talán a legboldogabbak.

Ime az öt kép! Nem képzelem szülte ezt. Ez való. Az élet valódi jelenetei előtt pedig mindig eszmélődve állt meg lelkem. Valjon tévedtem e tehát, midőn az mondám, hogy kevés, igen kevés kell a földi boldogsághoz. Minden állásnak meg van a maga öröme s a maga bánata. Boldogságunk attól függ miként használjuk föl e rövid élet alkalmas perczeit. A bánat is édessé lesz a multban, a kiállott szenvedésekben is sok vigasztaló van. A szegénységnek legtöbb a költészete, s a száraz kenyérhez vajmi gyakran mennyi ismeretlen boldogság van fűzve. Mindazöt képben boldog embereket láttak szemeim, mert volt valami, miben mindannyian összejöttek. A szeretet.

A nap már lehanyatlott, az ódon sötét Strassburg város utczái kezdtek néptelenedni. Itt ott zavará meg a csendet durva porosz katonák ordító éneke, kik négyen hatan egymásba

fogózkodva, értelmetlen német dalokat ordítózva járták be az utcákat. Még egy pillantást veték a házra. Legelőször gyűjtának világot az első emeleten, hol úgy látszik kis társaság volt egybegyűlve; később a boldog házaspárnál; legkésőbb a harmadik emeleten. A többiekben épen nem. A szegény grisettenek nincs szüksége világosságra; neki és a gólyáknak ingyen ad a jó Isten mécset. Ott ragyog a mélahold világa, a fényes égbolt csillagainak ezreivel, nekik az is elég.

Nem mondhatom, mennyire hálás vagyok a véletlennek, hogy egy oly fogadóba vezetett, mely nem volt poroszok gyűlhelye. Midőn szemlémet bevégezvén lejöttem a terembe vacsorálni, egy pillantás az ott egybegyűlt társaságra meggyőzött, hogy francziákkal s pedig legyőzött elszásziakkal állok szemközt.

Strassburg népe most egészen hasonló Pest lakóihoz az ötvenes években. Az ember akkor nyilvános helyeken ritkán hallott magyar szót; ha összejött is néhány busuló hazafi, leültek valamely csöndes szögletbe, halkán alig hallhatólag beszéltek; félve tekintettek körül s többet sohajtottak, mint ittak. A hazafiúi érzés s önfeláldozó honszerelem csöndes mátyrjai voltak ezek, viselve a közös fájdalmat, mely egyformán ért urat és koldust, hatalmast és szegényt, a rangszülőtteit úgy mint az egyszerű kézművest — fájdalmát az elvesztett hazának. Nem panaszkodtak egymásnak, mert hiszen bajuk, szenvedésük közös volt. Néha valamely titkon kiejtett név hallattára megjelent a becsületes munkás ember szemeiben egy csillogó, égető nedv, végig futott gonddúlta arczán, s összevegyült a borral; a köny felszáradt, a szem egyet villámlott, csak egy rövid perczig tartott s aztán elboritá azt újra a bánat éje. S míg a hon sorsán kesergő hazafi meghúzódva csöndesen viselé magát, addig a győztes párt emberei tele torokkal ordítottak, szórták a gúnyt és élczet s ha megpillantottak egyet, kettőt a „rebellis kutyák“ közül, volt dolga a nyelv-

nek, szemnek, hogy a sok rúgást, harapást elvégezhesse. Tisztán s világosan emlékszem ama napokra, de azok fájó, kínzó értelmét csak most fogtam föl, midőn az egy megalázott dicső nemzet sorsában előttem állott. Ugyanazon borús, bánatdult arczokat láttam itt, melyek emléke gyermekkoromban szivembe vésődött. A teremben csönd van, alig hallható az ott levők társalgása. Az emberek bizalmatlanok, félénkek; minden nyilvános hely tele van kémekkel; minden vigyázatlanul kimondott szó megismertetheti az ügyetlent a porosz igazságszolgáltatás csemegéivel. Az emberek hallgatnak, — pedig „a hallgató ember mindig veszedelmesebb, mint szájas“ — mondja Börne. Damocles kardja függ fölöttük a burkus Bruderliebe alakjában s ez mai nap elég ok a hallgatásra.

Természetes, hogy ily körülmények között, midőn a terembe léptem, minden arcz felém fordult. Soha életemben nem voltam ennyi fürkésző pillantásnak egyszerre kitéve. Megnéztek lábtól fejig s nem tagadhatom el, aligha tettem rájuk jó benyomást. Sima, szakálltalan arczom, talán kissé tuludvarias hajlongásom, bizalmat ébreszteni akaró, de ép ellenkező hatású mosolyom, úgy látszik tisztességes fogalmat ada nekik valamely dilettans porosz spiczliról, kinek mulatságul szolgál, ha a jámbor polgárokat megijesztheti. E hatás eredményét csakhamar észrevettem. Egy rövid pillantással áttutván a terem tartalmát, egy asztalhoz közeledém, melynél három férfiú s két nő ült; egy igen kényelmes hely még üres vala ott.

„Engedelmiükkel hölgyeim!“ mondám németül a széktámláját megérintve.

„E hely már el van foglalva!“ — felelt rá az urak idősbike francia nyelven, hideg udvariassággal.

Szótlán meghajtam magam s egy kissé kellemetlenül érintve a visszautasítás által a mellékasztalhoz fordultam s

miután annál pusztán férfiak ültek, rövid főhajtéssal üdvözölvén öket, melléjük telepedtem.

A férfiak egyike száraz magas ember vala, már őszbe csavarodó fürtökkel. Arcza vonzóan kellemes vala. Szemeit koronkint lehúnyá s alsó ajkának lebigyesztésével mutatá aprehenzióját. Francia bajuszt s szakállt hordott. Néha odafordult társához, egy elegánsan öltözött csinos fiatal emberhez, s néhány szakgatott francia szót vete hozzá, melynél még az egyiptomi hieroglypheket is hamarabb meg tudnám érteni. A fiatal ember néha rám nézett s gúnyosan mosolygott, — mindazonáltal egy valódi francia buzgóságával evett. A pinczér előhozta az étlapot s míg én felcsiptetett szemüveggel böngésztem abban, az idős uri ember félre fordult s jelentőségteljes pillantásokat vete át a másik asztalnál ülőkre, miket azok viszonzni látszotak. Kényelmetlenül éreztem magamat s már hajlandó voltam szánakozni önmagamon, ha az ilyen esetben még soha cserben nem hagyó methodusom eszembe nem jutott volna. Ha észre veszem, hogy valamely társaságban nem igen kellemes jelenlétem, mert ezt ugyan volt alkalmam tapasztalni nem egyszer, fölötte jól tudok unatkozni. Ha valakivel szemközt tapasztalom, hogy intentiója hallgatni, én segitek neki. E homeopathikus kura már többször kedves emlékü társalgást szerze; mert a valóban finom műveltségü ember soha sem fogja elviselni, hogy valaki, hozta légyen bár a véletlen közelébe, körében únja magát. Az unalom továbbá ragadós s rendszeren az, ki merev hidegséget tanusít, később a legfinomabb társalgónak bizonyul be. Az illedelem megkivánja, hogy a művelt ember legalább egy kísérletet tegyen a társalgásra s a hang, a modor megérteti vele, valjon szabad-e, lehet-e, vagy kell-e azt folytatni. És viszont azt, valjon képes-e a megszólított arra, hogy füszerezett társalgást folytasson. E tapasztalaton alapuló módszerem soha sem vezetett gyorsabb sikerre mint itt. Az emberek, ha észreveszik, hogy nem törődünk velük, ök törődnek ve-

lünk. Mig a halk hangon megparancsolt éiket elhozták, volt alkalmam magamat az ásitozás különféle nemeiben gyakorolnom. Majd elővettem jegyzőkönyvemet s nagy sebtén elkészítém az imént leirt öt kép vázlatát. A pausa még mindig tartott. Vettem észre, hogy miután a társalgás a teremben egy kissé hangosabb lön, makacs ellenfeleim teljes ignorálása inkább sérté őket, mintha folyton fecsegtem volna. Csöndesen beszélgettek egymás közt. Az idős ur egy pillanatra fölkelt s a másik asztalhoz lépven, ott egy ideig elbeszélgetett. Mire visszajött, már elvégeztem volt étkezésemet s egész gondtalanul egy ismert kötésű utikönyvet vettem elő, hogy benne lapozzak. Ez elég volt arra, hogy egy udvarias francia vére felforrjon.

„Barátom — ugymond ifjabb társához, legyen szives közelebb adni azt a lámpát, ezen úr nem lát jól.“

A fiatal ember készségesen engedelmeskedék.

„Köszönöm!“ válaszolám elérte a finom gúnyt s becsuktam könyvemet.

Az uri ember kérdőleg néze rám.

„Uram! szerencsém volt önnek világossággal szolgálni!“ szólt félig mosolygva félig boszankodva.

„S én bátor vagyok, ha megengedi, szivességét nem venni igénybe.“

„Hogyan?“ kérdé a fiatal ember.

„Mert most elsőb helyre teszem a társalgást, mint az olvasást. Úgy vettem észre, jelenlétem zavarta önöket; iparkodtam csöndben maradni.“

Az öreg ur nem érté meg szavaimat, ami igen természetes, mert hosszabb mondatok francia nyelven nagyon furcsán hangzanak ajkaimon.

„Azt akartam mondani, ismétlém, hogy nem akartam önöket zavarni.“

„Oh kérem, — itt teljes szabadságot élvez.“

„Straszbürgban? most? alighiszem“ mondám jelentőséggel.

Mindketten figyelve néztek egymásra midőn e szavakat kimondám. Az idősb úri ember hamarabb felfogta szavaim értelmét s némi bizalmatlansággal fordult felém.

„Hogyan érti ön ezt?“

„Szerencsém lesz megmagyarázni.“

„Kérem önt.“

„Magyar vagyok s a negyvennyolczadiki események szemeim előtt folytak le.“

Az idősb ur gondolkozni kezdett, de szavaimból úgy látszik csak egyet jegyzett meg.

„Ön magyar?“

„Igen! Szabad tudnom miért kérdi ezt?“

„Mert mindketten azt hittük, hogy porosz“ felelé nevetve a fiatal ember.

„Nagyon is értem alapos gyanújokat, azonban, ha megengedik, hogy németül beszéljek, be fogják látni hogy igazat mondtam. Fájdalom, — folytatám németül, nem bírom jól szép nyelvüket s nem akarom kizozni önöket kegyetlen grammatikai botlásaimmal.“

„Oh az mit sem tesz!“

„Csak maradjunk ennél; önök nem igen szivesen hallják e nyelvet kiváltképen most; de szükség törvényt bont. Tapasztalhatják, hogy nincs poroszos kiejtésem.“

„Valóban! válaszolá a fiatal ember németül, — s ön magyar?“

„Az; nálunk még a középműveltségü ember is beszéli e nyelvet, bár volt idő midőn előttünk ép oly kellemetlenül hangzott, mint most önöknél.“

„Bah! szólt az idősb ur, ki biztosítja önt arról?“

„Megengedjenek, önök arcza, modora, nyelve azt engedi föltételeznem.“

„S ha csalódnék?”

„Meglehet, de nem hiszem. És pedig igen egyszerű logikánál fogva.”

„Szabad kérnünk e logika magyarázatát.”

„Az egyszerű folytatám — nevetve; midőn ide leültem, önök azt hitték porosz vagyok; úgy fogadtak mint egy poroszt, éreztem, habár nem oly erősen mint odaát a másik asztalnál. Bocsánat uraim! de e fogadásból nem igen következtethettem porosz rokonszenvre. Teringettét! nem reméltem, hogy valaha a poroszok miatt nehezteljek a francziákra.”

„S valóban ezt tenné ön?”

„Ah, válaszolám tréfásan, fel vagyok jogosítva. De nem ezen, hanem azon asztalnál ott jogosítottak fel. Ön uram szives lesz fölmenteni a magyarázatoktól.

A fiatal ember zavartan tekintte rám.

„Helyzetünkben felfoghat ön minden hideg bizalmatlanságot.”

„Ugy van, szót sem többé erről. Szerencsés voltam önök előtt megjegyezhetni, hogy volt idő, midőn mi magyarok, hasonló bizalmatlansággal tekinténk azokra, kik hivatlan körünkbe jöttek. Szomorú idők voltak azok. Tíz éves gyermek voltam, midőn Pestet hazám fővárosát bombázták. Emlékszem azon sötét éjjelre, midőn reszkető anyám kézen fogott s a néptelen utczákon a füttyülő bombák között, itt ott égő házaknál, jajveszékélő, menekvő néptől kísérve atyánk után siettünk, ki testvéreimmel előre indult. Soha sem felejttem azon pillanatot, midőn egy bombától szétroncsolt emberi tetemet hurczoltak el mellettünk; az emberek ordítottak, káromkodtak, boszút esküdöztek és sirtak. Szegény anyám akkor halálos idegbajba esett, mely sok kinos év multán ölte meg. S midőn a vihar elmúlt s városunk egy vérszomjas teljhatalmú parancsnok önkénye alá esett; midőn naponkint lehet az utcák szögletein a halálra ítéltnek uj és új névsorát olvasni, s minden reggel a város végén hóhérok szerepeltek, s midőn

már elég vér folyt, megrakták a várost kémekkel, árulókkal, kik belopták magukat a család szentélyébe, füleltek, hallgatítottak, egy kétértelmű szóért kész volt a „lettres de cachet“, halál, börtön, száműzés, — nem volt e jogos a teljes bizalmatlanság. Nos, önök átélték ezt három évvel ezelőtt. Strassburg sorsa többé kevésbé az volt, mely az én szülővárosomé. S lás-sák! ez az ok, hogy fölkerestem e várost, hogy iránta annyi rokonszenvet, szeretetet érzek, hogy miként részt vettem szorongattatása napjai alatt gyász sorsában, úgy mostani helyzetét is felfogom s a tán kedvezőtlen fogadtatás sem képes rokonszenvenemet megingatni.“

Az öreg ur, ki figyelmesen hallgatott, beszédem végén rám függeszté érzésteljes szemeit s mintha lelkembe akart volna tekinteni, csöndes, szenvedélytelen hangon el kezdé előttem vázolni Strassburg városának bombáztatását. Nem mondhatom, hogy érdekes epizódokat mondott el, mert azok szivrepesztők valának. A rémület, a nyomor és inség, az elhullott áldozatok, az égő paloták, a rommá lett házak, a tudomány s művészet kincseinek elpusztulása, a világ legszebb remekének, a dómnak égése, a capitulatio után a romok alá temetett, égő házakba fulladt hullák fölkeresése, — ezek voltak az epizódok.

Az elbeszélés alatt a fiatal ember néha eltakarta arcát, s alighallhatólag sóhajtott. „És ez volt azon szeretet, mondá végül az idős ur egy villámló tekintettel, melylyel a Bruderstamm minket megtisztelt. Hanem biztosítom önt, mi maradunk akik voltunk. Nekem még türhető helyzetem van; de nézze itt fiatal barátomat; ő porosz katona, mert egy év előtt besorozták. Majd legközelebb ellenünk fog harczolni.“

A fiatal ember lángvörös lön; hirtelen körülnézett s azután suttogva mondá: „Soha sem fogja megérni uram!“

Nem írhatom le, minő hatással volt rám e társalgás. Ha minden uj porosz alattvalóban ilyen érzület van a győztes hatalom iránt, akkor ugyancsak igazat mondott aminap Moltke

tábornok, midőn így szolt: — Nyertünk ugyan tartományokat, de elvesztettük Europa becsülését. Ötven évig folyton kivont karddal kell őriznünk azt, mit öt hét alatt megszereztünk.

Az idő már későre járt s én szivélyes bucsút vettem asztaltársaimtól. Nagy megnyugtatómra szolgált, hogy a másik asztal vendégei is barátságosan viszonzták bucsúüdvözlésemet. Ugylátszik a létrejött társalgás minden gyanút eloszlata személységemet illetőleg. A következő estére új találkozást ígértünk.

Strassburg nem oly nagy város, hogy a turista nem tudna benne magán eligazodni, de aki az utóbbi évek szomorú eseményeire emlékeztető helyeket látni, a bombáztatás idejéből visszamaradt s még fönlévő romok gyászos történetét halalni, szóval a város amaz eseményeit, melyek a porosz rokonszeretet nyilvánulata alatt kebelében előfordultak, ismerni akarja, annak elkerülhetlenül szüksége van egy ügyes vezetőre, mindenesetre olyanra, ki az ostrom alatt a városban volt. Azért magam is, midőn másnap a város megtekintésére készültem, első feladatomnak tartottam egy jártas s az ostromot átélt vezetőre szert tennem. Alig végzöm be reggelimet, midőn a pinczér jelentést tőn, hogy a kívánt egyéniség itt van s szolgálatomra kész.

Szegényes külsejű, de tisztességes kinézésű férfiú vala. Midőn megindulánk, észrevettem, hogy erősen sántít.

„No uram! mondám neki, nem jól vagyunk. Én nagyon gyorsan szoktam járni, mert az idő drága előttem. Ön aligha fog követhetni.“

„Ne tartson attól uram! válaszolá nyugodtan; iparkodni fogok nyomában maradni“

„Csodálatos előttem, hogy ezen foglalkozásra adta magát. Nagyon keserves lehet ön előtt a folytonos járkálás“?

„Nem mondhatnám, hogy könnyen esik, de fájdalom, mit tegyek mást, élnem kell valahogy.“

„Ön rendes vezető e városban.“

„Igen, két év óta, hogy porosz alattvalók vagyunk. Azelőtt nem voltam ily alárendelt hivatalban. A nyomoruság vitt rá, hogy így keressem kenyeremet.“

A hang, melyen e szavakat mondá valóban az őszinte fájdalom hangja volt. Részvétellel tekinték rá.

„Tán ön is áldozat?“ kérdém bizalmasan.

„Nem tagadhatom. A porosháboru előtt vasuti tiszt valék. Egy lövést kaptam lábamba s nyomorékká lettem. Az ostrom alatt én is be voltam idezárva. Akkor elvesztettem mindenemet. Fiatal feleségem volt; az inség és nyomor megölte. Én is, ahogy a kórházból kikerültem, alamizsnából éltem. Akkor örömeztőbb adtak az emberek mint most, mert a közös nyomor testvérekké tett. Midőn sept. 28-án a poroszok bevonultak, azonnal kihirdették, hogy mindenki, ki az ostrom alatt kárt szenvedett, jelentse magát Momy jegyző urnál. De mit használt az. Mi ad kárpótlást azért, amit elvesztettem.“

„És sokáig tartott az ostrom?“

„Szorosabban véve harmincznyolcz napig. Kétszáznegyvenegy ágyuból lőttek ránk, s városunkra 194,722 bomba esett. Ezek közül 28 ezer huszonnégyfontos gránát. A halottak és sebesültek száma közösen meghaladta a háromezretet, nem számítva azokat, kiket a rémülés és nyomor elvesztett.“

„S minő volt a város hangulata akkor?“

„Eleinte neveltük a dolgot, de persze később nem tetszett a mulatság. Senki sem volt biztos lakában. A pinczék megnépesültek s a színház pinczéjében egész családok voltak elhelyezve. Borzasztó volt, midőn az égő házból a szerencsétleneket kimentettük. Látja ön ezen utcát (a „kék felhő utcza volt“) ebben egyetlen ház sem maradt épen. Most már felépítették újra. De ime itt, s amott az utcza végén még három ház romban hever. A romok alatt rendszeren megtaláljuk az odateme-

tett hullákat. Ezen háznak birtokosát mai napig sem tudták megtalálni; valószínűleg oda van eltemetve a körakás alá. És mégis ama borzasztó napokban nem volt egy is, ki az átadásra gondolt volna. September 26-án a város polgármestere Kűsz ur sorra járta a házakat s vigasztalt, bátorított mindenkít. Midőn a következő napon Uhrich tábornok úr, városunk védője híres proclamatióját kibocsátá, csak a protestansok tapsolták meg, kik már akkor is titkon a poroszokkal rokonszenveztek, most pedig már nyíltan kezét fogtak velük.“

Beszélgetéseink közben egy szomoru, pusztuló rom elé értünk. A még 1031-ben alapított sz. Tamás templom vala. Ott volt az egykoron oly híres hadvezér szász Móricz eltemetve. Mellette egy hosszú épület vonult el, a híres városi könyvtár, s a csinos képtár. Összeszorult szívvel álltam meg a szomoru rom előtt. Vezetőm egyet sóhajtott s azután megkezdé beszédét.

„Ez itt, volt városunk büszkesége. Nézze meg most. Augusztus 23-át követő éjjelen, miután előtte való napon az égő tornyot eloltották, az épület újra lángba borult. Legdrágább kincseink veszték oda; alig menthettünk meg valamit. A közellévő égő házakat már nem is oltották. Ugy is hiába volt. Egy jámbor auvergnati szolga a fojtó füst közepette behatolt a termekbe, hogy valamit kimentsen. Soha sem jött többé vissza. A könyvtárórt erővel tartottuk vissza, őt akart elveszni az őrizetére bízott kincsek között. Midőn a poroszok bevonulásuk után e helyen elvonultak, Werder tábornok megállítá lovát s kíséreit s hosszasan szemlélé a romokat. „Majd helyreállítjuk!“ – mondá, amire a maire ur keserűn mosolygott. Azon ház ott, mely immár föl van építve, egy, gazdag kereskedőé vala. Családját az ostrom alatt biztos helyre vitte, de maga egész napon át benne maradt s nyugodtan dolgozott tovább, mintha semmi sem történt volna. Az egész város erről beszélt. Egy délután hozzá hű maradt segédje fölke-

reste őt, hogy családjához vigye. Az öreg, én ismertem őt, íróasztalánál ült s dolgozott. A segéd sürgette urát, az rá sem hallgatott. Egyszerre az ablakon át borzasztó bömböléssel beugrik egy huszonnégyfontos gránát s egyenesen az asztallal szemközt levő pamlagba furódik. A fiatal ember rémülten ugrott ki az ajtón, míg a kereskedő szép csöndesen kiverte tollát az asztalhoz, magához vette papírjait s veszélytelen el-sétált. Soha sem láttam hidegebb vérű embert. Ő volt az egyetlen, ki Uhrichot árulással vádolta a capitulatio után. El is kelle menekülnie.“

„S valóban lett volna valami a dologban?“ kérdém növekvő érdekkal.

„Oh hogyan? uram! — szólt vezetőm gúnyos mosolylyal, — ezt csak rosz akarat mondhatja. Uhrich tábornok két hónapon át hősileg védelmezte a várost; megtizedeltette engedetlen katonáit s ha a citadella arsenálja 35 ezer tölténynyel el nem vész, szó sem lesz a capitulatióról. Ez volt Franciaországnak leghősebb, legbecsületesebb katonája; egy gaz Bazaine, Bourbaki, Frossard csak szájhősök voltak. Mi tudjuk, hogy Uhrich kész lett volna meghalni, de már nem nézhette tovább a nyomort.“

Végig mentünk egy hidon, mely a várost két oldalt körül futó Ill folyamon vezete keresztül. A hid vasból készült karozata össze volt rombolva; a köoszlopok széttörve, a vasrudak rendetlenül az ég felé meredezve. A hotel du Haras-on túl a városi erődítményekhez értünk. Onnét a porte de l'hospital és porte d'Austerlicz-en túl a Quartier d'Austerlicz tárult szemünk elé. Mindenütt a borzasztó rombolás jelei. Az erődítmények tetején néha meg meg villant a ragyogó napfényben a járó kelő örök pikkelhaubeja, a kivont szurony. Midőn közelebb jöttünk az ör megállt s hallgatagon visszautasított. A hospital militairehez közel azonban, sikerült láttatlan feljuttunk a várost védő sánczokra s onnét egy pillantást vetni az egész terjedelmében elterülő csatatérre. A roppant lapály

nagyszerű panorámát nyújtott. Távolban virágzó falvak mutatkoztak, mind megannyi szomorú tanú az utóbbi éveknek.

„Ott volt a porosz s badeni ágyüteg felállítva, mondá vezetőm, majdnem két angol mértföldnyi távolságra mutatva, — ahol ama fűzfák látszanak, onnét okádták ránk a tüzet.“

Elbámultam. E borzasztó távolságot a löpor az ő erejével pillanatok alatt tette meg. Iszonyú művészetté lett napjainkban a hadászat. Ez több mint amennyiről fogalmat alkothattam volna magamnak. Mily tökélyre vitték a rombolást! Jupiter gyújtó mennykövei sem bírják e távolságot befutni. Nem tudtam mit bámuljak inkább, az emberi szellem alkotó vagy romboló erejét. Ime egy virágzó, gyönyörű város, historiai s művészeti emlékekben gazdag, megvédve erős falakkal, még erősebb honszerellemmel. S a pusztító nagyravágyás félreveti a kegyeletet a mult iránt, nevetségessé teszi a művészetalkotta védművet még művészibb ostrommal szemközt. Strassburgot rømmá lötte az ellen, megingatta falait, de valjon megtörte, megingatta azon ábrándos ragaszkodást, melyet Elzász nemes népe a francia nemzet iránt érez?

Egy közelgő ór fölyvert eszmélődéseimből. Tíz óra már elmúlt volt, tehát sietnünk kell Strassburg legnagyobb nevezetességét megtekinteni. A rue Madelainen áthaladva, az ugynevezett Château láta megé értünk. Ez volt hajdan a híres strassburgi püspökök palotája. I. Napoleon azt unokaöcscsének Napoleon-Lajosnak adományozta. Az impossans épület szenvedett sérélméi már egészen helyre vannak állítva. A bombázás alatt a palota kórházzá lön átalakítva. A capitulatio után a badeni nagyhercegnő ezen épületben személyesen ápolta a betegeket. Midőn a place du château-ra kiértem, előttem állott, mint egy a földből kinőtt colossalis sötét köhalom, a világ egyik legszebb remeke, a m ü n s t e r.

Soha épület nem tett rám első pillanatra csodásabb hatást. Még minden hirhedt s csak leírásból ismert monu-

mentális épületben, midőn azt eredetileg megszemlélnem alkalmam nyílt, csalódtam. Ez történt velem sz. Péter temploma előtt Rómában, a dóm előtt Pisában, a székesegyház előtt Milanóban s egyebütt. Ez volt az egyetlen eddig, mely első pillanatban meghatott, elragadott, elszédített.

Mint egy őskori sötét emlék, melynek minden köve a századok viharait hirdeti, megbarnultan, de szilárdan az idők terhe alatt, fejedelmi büszkeséggel, leirhatlan fönséggel emelkedik az égbe. Mint az óriási araocaura előtt a hatalmas pálmák, ugy előtte is törpékké lapulnak az égnek meredő keskeny magas házak ezrei. Féltornyával mint egy özvegyen maradt anya tekint alá a körötte elterülő palota és házcsoporra, melyek mint félénk gyermekek anyjuk körül, huzódnak hozzá. Nem hinném, hogy van még egy templom a világon, melynek façadeja magasabb, imposánsabb lenne. A középső ablakrózsának átmérője több mint hét öl, az egész előrész pedig a kövezettől a toronyaljig 228 láb. Elül három oldalt egy egy portaléja van, mindannyi Steinbach Erwin s művész leányának Sabinának hatalmas teremtó kezét hirdeti. A karsu oszlopok s arányban mindinkább kisebb szobrok ezrei ékítik, melyek mintegy bütykös csúcsban feltelé törnek. A fenső lapon áll teljesen befejezve, gyönyörű áttört munkában a baloldali torony; a jobb oldalihoz soha sem fogtak hozzá. E tornyon nincs ablak, az egész művészi összeállítása a vastagabb s vékonyabb oszlopoknak, melyek közt a kacsaringós menetű kőből faragott csigalépcsők egész menete látható azon pontig, hol a torony tetőzete kezdődik. A tetőzet is tiszta filigrán, áttört kőfaragvány, melynek kiágazásai egy pontba összefutva s egy kicsiny csúcsot képezve a keresztet viselik. E kereszt az, mely egész Európában legközelebb áll az éghez, mert az a legnagyobb magasságban 490-lábnyira a talajtól számítva, tündöklék. Az egész épület vörös

homokkőből emelve, a viszontagságok alatt megfeketült s mintegy aszott múmia szirtkeménynyé kövült egybe.

Midőn az első hatás elmúlt, vezetöm előlépett s elmondá a világ e remekének történetét.

„Már az ősrégi időkben — ugymond, midőn e helyen még czelták és gallok éltek, itt egy dombon istenüknek szentelt templom vala. A templom egymásra rakott colossalis kövekből állott, középen hadviselő istenüknek, Hezusunak bálványa. Ezek még emberáldozatokat is mutattak be. A gallokat legyőzték a rómaiak, kik e helyen Jupiter tiszteletére nagyszerű épületet emeltek. Azon korból még vannak ércszobraink, melyeket megőriztünk. Midőn a kereszténység elterjedt s Chlovis maga fölvetete a keresztiséget, a római templom széthányatott s helyét egy fából épült kis, szerény keresztény imola foglalta el. Az ezredik év elején, midőn Strassburg már régen nem neveztetett Argentoratumnak, Werner püspök egy új, a mai templomnak veté meg alapját. Midőn hat ölnyire aláastak, egy széles tóra bukkantak, — így tartja a monda — mely telve volt ősvilági élő állatokkal s mely egész a Güttenberg piaczig terjedt. Ennek fölébe egy gerendarostélyzatot emeltek s arra rá rakták az alapokat. Innét van, hogy mai napig is sokan állitják, miszerint csöndesen éjeken gyakorta lehet hallani a dóm alatt a víz lucskolásának hangját, az ott élő vizi szörnyek ordításait. Werner püspök alatt azonban, csak a tetőzetig ért a munka. A templom tulajdonképeni építője Lichtenberg Konrád püspök volt, ki Steinbach Erwint, e híres mainzi építész megnyervén a XIII. század második felében, épen 600 évvel ezelőtt, a façade s a torony építését megkezdette. Fia János fejezte be e művet, míg a déli kapu, mely tagadhatlanul a legszebb, tisztán Sabina műve. Utánok sok híres művész következett, mignem százhatvankét év mulva, a pyramisalakú torony tetejébe az utolsó követ behelyezték. Ez 1439-ben történt. Azóta így áll. Sok

viszontagságokon ment keresztül. Százhuszonhét-szer ütött bele a villám több kevesebb kárt okozva, de nagyobb villám nem érhetett, mint midőn a XVI század első felében a protestansok elfoglalták s katholicismusra emlékeztető műkincseit brutalis dühöngéssel megsemmíték. Steinbach Erwin legremekőbb művét, a templomban levő szószéket, mely az egyházi ornamentikának évszázadokon csodált tárgya volt, tönkretették. Midőn 1681-ben a templom ismét a katolikusok kezébe jutott, szomorú pusztulás képét mutatta. A emberek kegyetlensége kezét fogott az idők emésztő hatalmával, hogy a középkori művészet remekén romboljon. A nagy forradalom alatt a vérengző Teteret azt indítványozta, hogy a tornyot, melynek büszke magassága az aristocratia symboluma s a többi házak között sérti a demokratikus egyenlőséget, le kell hordani. Már már rátették kezüket a forradalmárok, midőn egy polgár sajtáságos gondolatával megmenté azt a barbárok elől. Készítetett egy roppant terjedelmű s pléhből alkotott s vérpirosra festett jakobinussipkát s azt feltűzte a kereszt tetejére. Ezzel megmentette azt. De amit az idők vasfoga, a duló elemek, villám s földrengés, az emberi vad-ság évszázadokon át megkimélt, annak a porosz hatalom nem kegyelmezett. Augusztus 25-én és 26-ika közti éjjel, éjjél felé hét gránát egyszerre esett a templomra. Az érczetőt át-törték s felgyújták az alatta levő gerendázatot. Soha borzasztóbb tüzet nem láttam. A lángok a kereszt csucsáig csapód-tak föl. Minden ember rémülten futott elő rejtekéből, elfeledte inségét, nyomorát, veszteségét most, midőn halálos ellene leg-szentebb kincsére tette kezét. Egy fájdalmas hörgés zugott végig a városon: „A münster ég!” A tűz oly nagy volt, hogy az egész várost bevilágítá. Rémitő volt nézni mint csorog alá az elolvadt érczető a megrongált, füst és hamuba takart oldaloszlopokra. Egy irtózatós robbanás hallatszott most, s a collossalis tető beomlott. Ami éghető, gyúlékony

volt, az mind elhamvadt. Mondhatom önnek uram, oly jelenet volt ez, minőt csak Jeruzsalem pusztulása, vagy Vezuv kitörése nyújthatott. Másnap az egyház belseje telve volt hulladékokkal; a bombák által átütött réseken besütött a nap. A nagyszerű s Silbermann által épített orgonába becsapott egy gránát, szétugrasztá a sipokat s csak nagy bajjal leheté kivinni, hogy az égés a templom bensejében el nem terjedt. A pompás régi üvegfestményes ablakok legtöbbje cserepekre volt zuzva. A híres óra azonban csodálatos módon nem szenvedett kárt. A templom plateauját Urich tábornok kémhelyül jelölé ki. Ez volt az oka, hogy a poroszok minden lövegeiket odairányozák. Szeptember 4-én két gránát egyenesen odacsapott közéjük s a szétzúzott köveket hihetetlen távolságra, a porte Juifshez dobá el. Sőt ugyanazon hó 15-én egy golyó egyenesen a torony csucsát érte, épen a kereszt alatt. Szerencsére a villámhárító vastag rúdját találta, különben leüti a kupot. Most, ha ugy tetszik uram! mielőtt belépnénk, járjuk körül a templomot. Amint látja a poroszok már hozzá láttak, hogy elsimítsák a vandalismus nyomait, azonban ez még időbe fog kerülni.“

Megindultunk. Az éjszaki részen a place du dom felül a nagyszerű épület roppant sérüléseket szenvedett. A mester-mivü oszlopok, szobrok, czifrázatok csonka-csorban álltak ott, mintha valamely gigász szörnyü vad kedvében halomra törte volna. Ezen része telve volt állványokkal. Szorgalmasan dolgoztak rajta. A támivek némelyikét alaphól kelle újra emelni. A templom háta mögött levő s vele összefüggő Lyceum már helyre volt állítva. Az is majdnem rommá vala löve.

Jó ideig tartott míg a templomot megkerülve ismét a főportale elé értünk. Ennek öt colossalis gyűrüzete van, a közbeneső üregekben egész legiója a kisebb nagyobb szobroknak. Az egész a teremtés történetét állítja elő. Mélyen bent, az ajtó fölött szüz Mária látható a gyermek Jézussal. A gyűrű-

zet fölött nagyszerűen áttört háromszög emelkedik föl egész az ablakrőzsa széléig számtalan tornyocskával ékitve. A két kisebb portale egészen ugyanazon alakú s az első szoborcsoportozata Jézus születését s gyermekkorát, a másik az újszövetségi ismert példabeszédeket állítja elő. A középre eső ablakrőzsa körül négy nagy lovagszobrot lehet látni I. Chlodvig, II. Dagobert-, Habsburgi Rudolf-, s XIV. Lajosét. Az ablakrőzsa fölötti csarnokban a tizenkét apostol van elhelyezve, fölöttük a Megváltó egyik kezében keresztet, másokban zászlót tartva. Legfelül óriási alakokban az utolsó ítélet. A façade e legmagasb helyén van az öreg harang elhelyezve, mely 6000 kilogrammot nyom. Többi kisebb nagyobb társai fönt vannak a toronyban. A déli és éjszaki oldal egész erdejét mutatja a szobrok, oszlopok s phantastikus vízvezetőknek. A déli oldalon levő kapu egy szoborcsoportozatot mutat, melyben minden egyes darab világsodálta műremek. Ezeket Steinbach leánya, Sabina készíté. Az előrészen látható a művész atya s leány szobra egymással szemközt; ez azonban már modern mű. Az egész templomot kívül két emeletben remek faragású nyitott csarnokban körül lehet járni.

Amily nagyszerű e templom kívülről, ép oly megragadó hatást tesz a szemlélőre ha annak bensejét tekintjük meg. Midőn beléptem önkénytelen meg kelle állapodnom az első benyomás alatt. A magas keskeny s üvegfestményekkel ékitett ablakokon gyér világosság hatol be, s az egész főséges egyházat bizonyos mystikus homályba helyezi. A közép hajót hét colossalis oszlop tartja, melyek körül fenn a magasban hasonlíthatlan szépségű nyitott csarnok vonul végig, melyen az üvegfestmények művészisége még inkább kivehető. A nagyszerű üvegfestményű ablakok közül kiváltképen kettő lepelt meg; az egyik a mi Urunk genealogiáját, a 74 őst, a másik egy óriási nagy Kristófot ábrázol. A főséges dóm közepe felé látható a remekműű szószék; de ez már 1486-ból való. Ezt a

város egyik híres szónokának Kaysersberg Geilernek emelteté. Ezen is megszámlálhatlan szobrocskák, alakok láthatók. A kupolába végződő karzatot, vagyis szentélyt két óriási oszlop tartja vállain. Ezeknek egyike az Erwin szobor Sabina mesteri kezének alkotó erejét hirdeti. Az oszlopalaptól majdnem a csúrazatig a leggyönyörűbb szobrokkal van ékesítve. Ezzel szemközt, közel a híres órához egy szép faragványú kis páholy látható, benne egy ülő férfi alak, amint szeméit az imént leirt oszlopra függeszti. Ez maga Steinbach Erwin, ki e helyről gyakorta nézte leányát amint dolgozott. Werner püspök siremlékével szemközt áll a világhírű csillagászati gép-óra.

Midőn lassú vándorlásomból ide értem, egy udvarias schweizi ember diszes livrébe öltözve, rövid botocskát tartva kezében, elém lépett s felajánlá szolgálatát. Elmondá, hogy e helyen már 1352-ben egy mesterséges szervezetű óra állott, mely kétszáz évig hiven megtette kötelességét. 1547-ben emeltek emeltek egy másikat, melynek csak házikója a mostani; az háromszáz éven járt; a mostani Schwilgué gépész remeke s a tudományok mostani megállapításához alkalmazva végtelen időkre van számítva. A híres gépésznek nagy nehézséggel kelle küzdeni, mert új gépezete oly módon volt alkotandó, hogy az a régi házikóban, mely megtartatott, teljesen elférjen. A rácsozattal körülvelt óra a falhoz helyezve oltárszerű alakzattal bír. A középső mintegy öt ölnyi magas tabernaculumot képező legérdekesebb rész mellett jobbra csigalépcsőzetes torony látható, melyen az óra benső szerkezetét meg lehet tekinteni. Balra egy négyszegletes toronyalakú részben legaiól Schwilgué arczképe, fölötte a nagy csillagász Koperniké, azután Urániáé van elhelyezve; a tornyocska csucsán egészen szabadon egy feszes állású, komikus külsejű kakas, mely beillenék cochinchinai diszpédánynak is. A középső hely egyes részei a találékony emberi elmének remeke. Alól van a világgolyó a nap szerint minden forgást ép oly hiven vissza-

adva, mint a légürben. Háta mögött az örök naptár. Balra van az egyházi naptár, melyen epacta, aranyszám, az ünnepek sat. végtelen időkre előrejelölvék. Balra a nap és hold fogyatkozásai. Fölöttük a hét minden napjára a rómaiak beosztása szerint más-más istenség alakja, mint Mars, Jupiter, Apollo sat. ezek mindennap változnak. Az óralap mellett két genius; az egyik a fertályórát üti egy harangra; a másik minden órában megfordít egy homokórát. Azután jó fölöttük egy széles korong a hét planétával, hiven mutatva, miképen sétálnak azok az ég boltján. E fölött a hold az ő rendes fogyatkozásaival. A holdat egy aranyozott gömb képezi, mely úgy forog, hogy fénye s árnya a fogyást s az ujholdat hiven mutatja, úgy amint az ép akkor az égbolton történik. Azután következik a négy évszak, négy képalakban; ez csak négyszer mozdul meg egy évben. Az ezek fölött álló kicsiny csarnokban négy fabábu van elrejtve, egy gyermek, egy ifjú, egy férfi, egy aggastyán; rendszeren csak egyik látható. A gyermek üti minden órában a negyedtet, az ifjú a két negyedtet, a férfú a hármatot, az agg a négy negyedtet. A teljes óraszámot üti a halál, mely fölöttük áll. A torony csúcsán van Krisztus Urunk s háttérben elrejtve a tizenkét apostol, de ezek csak délben és éjfélkor mutatkoznak. „Tessék ugymond az udvarias schweizi — körül sétálni a dőmban s tizenkét óra előtt itt helyet keresni. Akkor mindent egyszerre láthat.“

Elfogadtam a jó tanácsot. Megtekintém Lichtenberg püspök gyönyörű síremlékét, ki huszonötéven át volt Elzász főpásztora; a 16-ik századból eredt keresztviz medenczét, a sz. Lőrinczről nevezett kápolnát, a szentélyt, melyhez azonban nem férhettem. Egy kis mellékkápolnában gyönyörű Máriaoltárt pillanték meg. Önkéntelenül megragadt egy érzés, leborultam az oltár elé s torró imát küldtem a kegyelmek Anyjához, esz-közölné ki szent Fiánál e megtört és szerencsétlen nemzet jobb sorsát. Az idő elmúlt, már közel vala a dél. Visszaindultam te-

bát a mellékhajón át, hogy a gépórához jussak. Azonban legnagyobb meglepetésemre az út leeresztett függönyök és korláttal el volt zárva. Ezt azért szokták tenni, nehogy az óra szokásos művelete alatt, az általános elfoglaltságot holmi iparlovagok felhasználják. Be voltam zárva a nagyszerű domban egyedül. Egy lelket sem láttam. Mit tegyek! Minden ajtó zárva volt. Gyors léptekkel futottam át a dómon, hogy valamely ajtón kijuthassak. Egy oldal kápolnában imazsámolyon térdelve s imába merülve egy fiatal papot vettem észre. Ez volt megmentőm.

„Uram! mondám, bocsánat hogy zavarom. Beszorultam a templomba, nem találok kijárást. Legyen szives utbaigazítani.“

„Ah ön előtt elzárták az utat! szolt készséggel. Ez baj! Most már innét nem férhet az óraműhöz. Hanem majd kibocsátom egy kicsiny ajtón s azután az utcáról siessen a déli portáléhoz, hogy még helyet kapjon.“

Időm sem volt e szivességet megköszönni. Midőn a déli ajtón beléptem, már oly sűrű néptömeg volt az óra előtt egybegyűlve, hogy csak vezetőmnek, ki odakün ácsorgott, köszönhetem, hogy helyet kaptam. Volt vagy százötven turista, asszony, férfi, egy csomó gyerek; elegáns delnök, uracsok, konyhacselédek, parasztok, mindannyinak szeme a csodás óraműre függesztve.

Midőn a mutató a tizenkettőhöz közeledett, a sweiczi ór föllépett egy lépcsőre s harsány hangon megszólalt, először francziául azután németül:

„Mesdames! Messieurs! Az óra azonnal megkezdi működését. Figyeljenek! De jobban vigyázzanak pénztárczáikra, mert e hely tele van zsebtolvajokkal. Különösen az asszonyokra figyelmeztetem önöket!“

Képzelmelni e szavak után, hogyan nézett minden ember szomszédjára. A productió eltart jó tíz perczig; biz az-

alatt egy statuscassát is ki lehet üríteni. Minden ember léleketét visszafojtva az órára bámul, de míg annak gépezetén szörnyüködik, azalatt egy eleven gép ügyesen megmotozza zsebeit s ami kézügybe esik, elemeli. Bizony soha sem találhat zsebtolvaj jobb alkalmat művészete csöndes gyakorlatára. A kimondott szavak után leginkább megrémültem én, négy asszonyi lény közé levén beékelve, kik közül kettő előttem városi delnő, kettő oldalam megett falusi pórnő volt. Elöl pacsuli – oldalt hagymaillat! Nem hordom ugyan magammal Dárius kincsét, de azért mégsem szeretném, hogy valaki megerszénytelenítsen. Szörnyen gyanus pillantásokat veték tehát, meglehet teljesen ártatlan szomszédnőimre, kik közül egyik a szoros tömegben támlának használván reménydús keblemet, holmi félelmes pillantások közt oly pressiót gyakorla rám, mintha Cartouche unokájának tartott volna.

Azonban csönd! Az óra megindult.

A kis genius a talapzaton fölemeli kalapácsát s négyet üt a harangra. Szeretetreméltó kollegája siet felfordítani a homokórát. Erre fent, a holdgömb felett előlép egy totykos vén ember és ismétli a négy negyedét. Alighogy elkotródik, a fölötte álló halál komoly nyugalommal tizenketőt üt. Erre azután a kis emberkének egész raja megelevenedik. A legfelső csarnokban jó a tizenkét apostol; midőn az Üdvözítő elé érnek, szépen meghajtják magukat s Urunk megáldja őket egyenkint. A sétát háromszor teszik meg egymásután. Az utolsó köztük Péter; midőn ez jó, a szomszéd torony csucsán unatkozó colossalis kakas megrázza szárnyait s akkorát kukorít, hogy visszhangzik bele az egész dóm. Az órán minden él és mozog; mikor a harmadik kakas szó elhangzott, az egész szerkezet egyet roppan, az apró alakok mintegy varázsszóra megmerevednek s éjfélig mozdulatlanul állanak. Akkor újra kezdik a tréfát, hanem természetesen publikum nélkül. Csak egy éjfél van, Karácsony

éje midőn lámpafénynél mozognak. Az egész műben a legnagyobb szerűbb az, hogy Sylvester éjén éjfélkor az óramű bensejében percekig tartó kísértetes zakatolás támad; a kerekek, rugók ezrei eszeveszett gyorsasággal futnak ide oda, mindegyik a maga helyére; az óra felhúzza magamagát a közönséges, vagy szökőévre s megy tovább zavartalan a maga útján. Másnap már minden rendben van.

Ime az ős idők egy megfejthetlen problémája, a perpetuum mobile megfejtve! Ennek a gépnek nem kell sem gőz, sem víz, sem szél, mint többi kollegáinak; sőt órára sincs szüksége. Magától jár, tesz dolgozik, s nem kér semmit. Harminczhat esztendeje mozog már s soha sem volt podagrája, náthája; folyton egészséges. Schwilgué remekéről azt állítá, hogy évszázadokon át hiven fog szolgálni.

Midőn a templomból kijöttünk, három rendőr ott állt az ajtóban, minden kimenőt jól szemügyre véve.

„Ugylátszik ezen elővigyázati szabályok nagyon szükségesekek itt!“ mondám vezetőmnek, ki rám kint várakozott.

„Valóban uram! mondá mosolyogva, – ritka eset, hogy valamely jómadarat el ne csipjenek.“

„Csodálatos! hiszen ha a motozásra elkészülve lehetnek, alig lehet e szerencselovagok részéről eszélyességet föltételeznünk.“

„Oh ne higgye azt uram! Igaz ugyan hogy midőn elcsipetnek, semmi gyanús nincs náluk, mert a kópék elrejtik a ragadományt a templomban, honnét később kényelmesen elviszik. Vannak olyanok is, kik mesterileg tudják magukat álarcozni. Bejönnek mint utazó angolok, a legotrombább, ártatlan arczezal; nők pórruhában, vagy selyemben, kezükben a Bädecker, orrukon a stecher; ezek a legveszedelmesebbek. Minap egy gazdag bruchsali embernek bámulatos ügyességgel lopták el óráját. Mire lármát csapott, a fickó már rég elosontott. Ezért szoktak

minden ajtót elzárni. Ha ugy tetszik, most megtekinthetjük a Frauenhaust, hol a dóm régiségei vannak.“

A dómmal szemközt van egy ódon épület, a legrégeb-
 időktől fogva dóm építésére szánt sáfárság, melynek jöve-
 delméből folytatták az évenkinti építkezéseket. Az egyes
 termek régészt érdeklő nagyszerű műmaradványokkal vannak
 telve. Ott van a templom régi tervezete, a szobrok, czifrá-
 zatok mintái, a nyugalomba helyezett s kiszolgált óra ma-
 radványai. Egész muzeum. De mindezeket felülmulja egy az
 épületben alkalmazott bámulatos szépségű kőből faragott
 csigalépcső. E nemben művészibb valamit nem láttam. Ud-
 varán dolgoznak a dóm szobrászai, kőművesei, kik ősré-
 gi időktől kezdve külön kasztot képeztek s ha valakit a
 dóm munkásai közé fölvettek, az mindig bizonyos szertartások-
 kal történt. Első nyoma az ugynevezett szabad kőművesek-
 nek, mert az építészek mai napig egy titkos társulatot ké-
 peznek s különféle jeleket használnak, hogy egymást felis-
 merjék. E szabályszerűen szervezett társulat azután más vá-
 rosokban is elterjedt, így az ulmi, regensburgi dóm kőmü-
 vesei szintén összeköttetésben állottak a strassburgiakkal. A
 strassburgi főépítész volt rendszeren a társulat nagymestere.
 Már Miksa császár 1498-ban megerősítette szabályaikat sőt,
 mint a dóm építészeit kiváltságokkal ruházta föl. No már ilyen
 kőműves páholylyal én is kibékülnék. Ennek tagjai az Isten
 dicsőségére építenek.

Itt vezetőmet elbocsátám. A rue du maroquin egyik
 restauratiója csábitólag hata rám. Ilyenkor ugyan Strassburg-
 ban nem szokás ebédelni, de én más hatalmat is ismerek a szo-
 kásnál. A majdnem üres terem igen jó alkalmat szolgálta-
 tott arra, hogy távollévő kedveseimhez néhány sort intézzek.
 Hátra volt még a sysiphusi munka, a torony megmászása.
 Erre erőt kelle gyűjtenem.

Egy emésztési kellemes séta után a Guttenberg s

Kleber piaczkon át visszatértem a dóm déli oldalához. Ott van egy kicsiny ajtó, mely egy előteremkébe vezet. Ott van a toronyör, épen nem egy ijesztő Quasimodó, hanem finom, kedélyes öreg ur. Huszonöt centimes lefizetése után megnyitá előttem egy sötét folyosó ajtaját, bátoritva, hogy csak menjek tovább. Összeszedtem tehát tüdöm s lábaim erejét s hozzá fogtam Európa legmagasb tornyának megmászásához.

Háromszázharmincz lépcsőn mentem föl, mig teljes világozágra értem. A lépcsők közepe a folytonos használat által egészen elkopott s veszedelmes simaságot nyert; ez okból újabb időkben a massiv kövek közepét kifaragták s helyébe ujakat alkalmaztak. Az út elég fárasztó vala. Közben közben barátságos fülkék mutatkoztak, melyekben a toronymászó megpihenhet s hová magát behuzhatja, ha szemközt jö valaki. A lépcsőház ugyanis oly keskeny és meredek, hogy egy embernél több nem mehet rajta le vagy fel. Ha kettő találkozik, az egyiknek be kell állania valamely fülkébe s megvárni mig a másik elvonul, másként ki nem kerülhetik egymást. A lépcsőház az ablakrözsán felül megszűnik félhomályban lenni s lassankint világos lesz. A karcsú oszlopsorok közt óriási ablakok tűnek elő, melyeken kísértő, szédítő gyönyör alátekinteni. Önkéntelenül megfogózkodtam az egész torony magasságában lelógó vastag de a folytonos használattól ángolnasimaságú kötélbe s behúnyt szemekkel haladtam tovább. Midőn a plateaura felértem, teljesen ki voltam merülve.

Ott fent közel háromszáz láb magasban barátságos kis terem fogadott, melyben a turisták egész serege volt összegyűlve. Képek, albumok, a kilátás madártávlata s photographiák heverték az asztalon. Egy vastag nyitott könyv a vendégek számára külön asztalon állott. Mielőtt a szabadba kimentem volna, pihenésképen lapozni kezdtem benne. A nevezetes helyeken található vendégkönyv mindig érdekes. Eddig csak öt ily codexben figurál nevem, mert mióta ama jámbor cseh

utazó Kisselák, becsületes tökfilkó létére az által, hogy Európa minden hírneves helyén hátrahagyta dallamos hangzású nevét, halhatatlanítá magát, azóta nagyon félve íróm be valahová nevemet. Sz. Péter templomának kúpja, a milanói dóm teteje, a Rigi, Schafsbürg s a Walhalla mutathatja föl egykoron jelét ottlétémnek s lehet rá büszke — ha majd t. i. nevezetes emberré leszek. A vendégkönyv e század elejéről szólt, s terjedelmére nézve beillék egy tisztességes alkoránnak. Egyetlen híres nevet találtam benne, Sand Györgyét, a többi magamhoz hasonló szélkergetőké; sőt inkább fényes mint híres. Az utolsó egy hannoveri exministeré vala, a stereotyp diplomaták egész összintességével leírott teljes czim. Mosolyognom kelle rajta. Mennyivel többet mondóbb a fölötte álló: Mr. Walter Jakobssohn szappanyos, Bombayból. Uram teremtem! Mennyi szappant kelle elfogyasztani a derék indiánoknak, míg ez az emberséges faggyúfogyasztó ide juthatott.

Lementem a terjedelmes plateaura s szemeim elé tárult a világ legszebb panorámája.

Már innét az ódon Strassburg város sötét füstös házainak ezreivel mint egy kolossalis sakktábla tűnik föl. Az öt-hat emeletes házak égbe nyuló kúrtóikkal parányi madárkalitkának látszanak; a lent járó-kező nép tarka hangyabolynak. Midőn letekinték, hdjam szálai égnek meredeztek. Sokkal üdítőbb volt a nagyszerű vidék szemlélete. Balra a Vogesek, szemközt a Schwarzwald, várak, hegyek, folyamok, virágzó falvak egy imposans egészszé olvadtak össze. Ott szalad a fejedelmi Rajna ezüstös habjaival, melyekben a napsugár játszik; távolabb mint egy futó kigyó felcsillog a Rhone, el-el bujik, megint előtűnik s ott a szédítő magasban bujdosít játszik a parányi emberi szemmel. A dicső Elzásznak mondákban s költészetben gazdag várromjai Staufenberg, Dreien-Exen Landsburg, Bernstein, Frankenburg, az Odiliengberg zárda sötét fenyvesek közé temetve megannyi nyugpontok a nagyszerű láthatáron. Sa-

játszerű, minő érzés fogja el az emberi keblet ily magasban. Szerettem volna sas lenni, hogy merészen neki vágva átrepüljem e roppant űrt; érezni kezdém a szabad madár gyönyörét, midőn a felhőket áthatítva roppant birodalmára alátekint s szive büszkén ver a szabadság gondolatánál. S e szép ország most rab! Innét végig tekinteni s elgondolni, hogy ez Isten áldotta gyönyörű vidék a mily gazdag a természet áldásaiban, ép oly boldogtalan, – gyötrő kínos contrast. Én Elzász fiai, mint egykoron a kísértő az Üdvözítőt, e toronyba vezetném föl. Tekintsenek végig; ez volt az övék, s most már nem az. Egy pillantás e magasból e tájra, újra megtanítaná szeretni e hazát s kardot szoritana a gyöngye gyermek kezeibe s erőt adna a gondolathoz vagy meghalni vagy élni szabadon.

A plateau baloldali szögletén emelkedik föl a dóm egyetlen tornya. A XV. század építészetének gyönyörű remeke, mely mintegy lehelletszerűleg összerakott vékony s magasba nyúló oszlopokból áll. Az egész átlátszó, filigrán mű. Bensejében öt harang van elhelyezve, hanem csak az apróbbak, mint melyek fürgék, könnyű s fecsegő, kelepelő nyelvecskéikkel ott fenn a magasban, mint madárfiak a biztos fészekben valóságos concertet kezdenek, ha bántják őket. Az öreg harang, a nagymama, mely lent van a csonkatorony alatt, igen vaskos, elhízott s nehéz, ide hát nem férhetett. Az csak nagy néha mordul meg méla komoly szavával, ha apró fiai ott fenn a magasban feje fölött rakonczátlankodnak. Akkor aztán tulordítja valamennyit s mint egy vén asszonyé, rendesen övé az utolsó szó. Ha már a kölykek odafent szépen meglapultak, az öreg anya odalent még sokáig elbúg, zöng magában, mintha a perlekedés után imádkoznék. A torony alapját képező oszlop erdőben ide s tova lehet sétálni, phantastikus kanyarulataiban mintegy Minos kertjében el is lehet tévedni; legalább az utas soha sem tudhatja, merre jö ki megint a plateaura. A toronyba két lépcső vezet föl. Ezek egyike félig kiépítve kettős lépcső, azaz

oly bámulatos csavaralakban van építve, hogy két ember egyszerre mehet föl rajta anélkül, hogy egymást látná. Csak fele utján találkoznak. A lépcsők az úgynevezett csigánál végződnek. A torony plateauján ugyanis négy kis torony van; ezt nevezik a négy csigának. Onnét azután kezdődik a torony pyramis alakú fődélzete. Ezen hegyes csúcsba összefutó térben bámulatos módon nyolcz csigalépcső van. Ezek vezetnek az úgynevezett lámpáshoz (Laterne). Ott egy kis pihenő hely van. Egészen odáig fődött helyen megy az utas. Onnét azután kilép a szabadba, s mintegy 450 lábnyi magasságban Isten szabad ege alatt, angyalok vezetése mellett eljuthat az úgynevezett koronáig. Ezt az utat istenkisértés megtenni. Akinek kedve van rá, tegyen előbb testamentomot, számoljon lelkével, de kiváltképen fejével. Modern honboldogító hazafiaknak, spekulánsoknak, vasuti vállalkozóknak, gründereknek épen nem ajánlhatom e merész kapaszkodást, mert akiben annyi szédelgés van, mint egy babszem, az innét menthetlenül lebukik, s ha lebukott, a pokol fenekéig meg nem áll. A koronától még egy szabadban függő vaslépcső vezet fölfelé, melyen lassan, vigyázva feljut az ember a gombig, melyben a kereszt áll. Voltak veszedelmes bátorságú angolok, kik előtt az élet nem ért annyit, mint egy peták, de a dicsőség a strassburgi dóm gombjában sütkérezni többet, mint a a szegényügyi reformbill keresztül vitele a felső házban, akik tehátlan ide is felmásztak; de ilyenek száma kevés. A gomb fölött áll a kereszt 490 lábnyi magasban, karvastagnyi villámhárító mellett. No ide már nem mászhat föl senki; csak egy porosz bomba sept. 15-én. Nagy dühösen megüté a keresztet, mely e borzasztó ütésre meghajolt, de meg nem tört. A csapást a villámhárító fogta föl. Kissé félrehajolva, de ott ragyog most is mint megváltásunk dicső jelvénye, széles e világon az éghez legközelebb.

Miután nem vagyok a crèmből s azt hiszem, hogy éle-

temmel mégis tartozom valakinek, e nyaktörő utat csak félig tettem meg. Midőn a csigákhoz vezető meredek lépcsőzet közepéhez értem, a bátorság azon neme fogott el, melyben az olasz generálisok híresek. Kezdtém szepegni. Megfontolván a dolgot, szépecskén visszafordultam. Elég volt. Lábam jobban inogtak, mint Törökország financiája. Hálát adtam Istennek, hogy innét is épkézláb lesegített.

Még egy sétát tettem a plateaun keresztül. A massiv kőfalakon ott ragyogtak Európa nevezetesebb embereinek nevei, kik azokat nem a veszendő papírra, hanem ide a maradandó kövekbe vésették be. Nevetünk ha egy kis diák, amint irni megtanult, az első falra felírja nevét; mosolygunk a hiuság fölött, ha valamely látogatott hely, templom, vár rom falain egész légióját találjuk az ott járt kelt egyéneknek; hát azokra mit mondjunk, kik ide a büszke ódon falakba bevészték neveiket? Minő finom gúnnyal énekelte meg ezt a hiuságot Uhland, midőn azt mondja, hogy Ervin mester odalent sírjában megmozdul, midőn hallja feje fölött a véső és kalapács ütését s tudja hogy mesterművébe valamely simplex turista nevét faragják be. Különbén a jó Uhland is megzavarta a nagy Ervin mester csöndes álmait; az ő neve is ott van Herder, Schlosser, Goethe, Lavater, Stollberg, etc. között. A keleti részen egy oszlopfülkében van Klopstock neve, távolabb Schilleré, aki különben soha élteben nem volt Strassburgban. Az óra alatt egy tiszta kölapon e név: Voltaire. Az égi elemek haragudtak e bölcs bohócra, s 1798-ban midőn már Voltaire eszméi drágalatos gyümölcseiket megtermék, egy barátságos mennykő úgy lesöpörte onnét a nevet, hogy fele (taire) maradt meg; mely impertinens gorombaságot a pietásteljes század sietett helyrehozni, megfoldozván azt a hiányzó részzsel, amint illik. Most már megint egész.

Ha fáradságos dolog volt a plateaura feljutnom, még fáradságosabb volt lejönnöm. Azt mondják a hegymászás még

semmi; a lejövetel teszi próbára az embert. Itt is úgy volt. Bi zony nem tartózkodhatom megmondani, hogy igenis feltűnő bizalmassággal ölelgettem a karsu oldalfalakat s valahányszor egy nyitott ablakhoz értem, úgy elkaptam onnét szemeimet, mintha bitelezőimmal találkoztam volna. A kacskaringós menetű út jobban elszédített, mint a dicsőség. Midőn leérve ismét a barátságos torony örrel szemközt állottam, oly jól éreztem magamat, mint a ki czári magas kegyelem útján száz kancsuka ütést kap. Leültem, hogy kipihenjem magamat. Ezen idő ép alkalmas volt arra, hogy a kicsiny szobában összehalmozott fényképek közül válogassak. Szeretem ezeket, nem hiuságból, hanem mivel egy tekintet rájuk új olajat önt az emlékezet mécsébe. Strassburgot ugyan nem fogom feledni, de kivételesen mégis azon városok egyike, melyre sokszor akarok visszaemlékezni.

Sétára indultam a Broglie uton, mely tudvalevőleg Strassburg legszebb utcája. Beillenék Párisba vagy Bécsbe. Egy elegáns cafénak utcai csarnokában, lebocsátott függönyök barátságos hűsében alkalmam nyílt a fel s alá hemzsegő népet szemügyre vennem. Nem tudhatom minő élet volt itt azelőtt, de a mostaninak élénksége ellen sem lehetne kifogásom. A népviselet már fogyatékán van a városban, hanem a vidékről szolgálatra bejöttek s környékbeli vidékiek az elzászi szép népviseletről még mindig elégséges fogalmat nyujtanak. Az a hosszú barna bokáig érő kabátba bujt s Napoleonra emlékeztető pofonsapott kalappal ellátott falusi ember, ki most úgy elbámészkodik egy fényes kirakat előtt, hogy hosszuszárú pipája is ki alszik, valamely schwarzwaldi faluban bíró vagy előljáró; az a vaskos dajka kurta viganóban s akkora fekete szalagcsokorral feje tetején, mint egy vitorla, a vogesek masszív szülőtte. A modern divatos uracsok és urhölgyek közt e régi szép viselet még inkább előtűnik s festőivé teszi a látványt. A nők közül igen sokan gyászt viselnek, ők tudják miért. Ha valamely mo-

noclival fölfegyverzett s tányérsipkájában feszengő reménydús porosz hadnagyocskával találkoznak, ki oly merészen néz a szemeik közé, mintha ő vette volna be Strassburgot, végig mérik a begyes junkert, s gúnymosoly közt tova lebegnek. Az ifju marsfi pedig fölkeresi azt a helyet, ahol majd a bajusz fog nőni s türelmetlenül morogja: Verflischt! nosch immer nischt! A többi jár, kel a maga útján, majd lehajtott fővel szomorún, majd hetykén s kihívólag; az elsőkről bizonyos lehet az ember, hogy francia érzelműek, az utóbbiakról, hogy nem volt ellenükre a porosz invasió.

Közel száznyolcvan éve, hogy Strassburg s vele együtt Elszász legnagyobb része francia birtok. Ugy látszik a derék elszásziak ép úgy megszerették a francia uralmat, mint a jó német sógorok mit sem tettek az ellen, hogy megszeressék. Mert csodálatos egy nép életében, hogy historiai traditióival könnyedén szakítva egy idegen nemzettestbe olvadjon be. Négy száz éven át nem volt más politikájuk a francia királyoknak, mint az osztrákh'z világraszóló nagy hatalmát megtörni. Ezt örökölték a valois-k s bourbonok. Lotharingia volt az Eris almája, mely miatt már német Lajos és kopasz Károly viszálykodni kezdtek. Akkor szakadt szét a frank birodalom két részre, s közéjük esvén Elszász és Lotharingia, mindenik a magáénak tartá. Mai napig sem lehetne határozottan megmondani, melyiknek van több joga hozzá. Ha azt az elvet állítjuk föl: qui prior tempore, potior jure, akkor a francziáké, ha ismét a birtoklást vesszük zsinórmértékül, akkor az osztrák házé. A jámbor nép pedig cserélte egymás után gazdáit s nem sok különbséget látott az úr és úr között. Elszász az egyetlen, mely a századok mélyében elmosódó nagy német-frank birodalom jeilegét megőrizte. Most is német és francia együtt. Népében meg van a francia elegantiája, a német őszinte becsületessége; francia elevenség s német hűség, francia hév s német megfontoltság. Szeretetreméltó keverék.

Népi élete azonban határozottan a germán eredetre mutat. Szokásaiban, viseletében, sőt nyelve terjedelmében is közelebb áll a németekhez. Még e század közepéig Strassburg városa a régi német birodalmi városok jellemző szokásait, ünnepeit, vigalmait egész eredetiségében megőrizte. Minden czéhnek megvoltak a maga előjogai, ünnepélyei, játéakai. Így a mészárosok pünköst ünnepén bikahajszot rendeztek; a halászok az Ill folyamon nyilvános csónakversenyt, melyen egész Strassburg városa jelen volt. A játékok egyik legérdekesebbike vala az ugynevezett libavadászat. Az Ill folyamon át vastag kötél volt kifeszítve, melyen bizonyos távolságra lábaiknál gyöngyen fölakasztott lúdak lógtak. A halászok azután neki irányzák csónakaikat s szabad kézzel a ficzkándozó ludat lecsípték a kötélről. Tíz közül rendszeren kilencz el nem érte a csüngő, eviczkélő madarat s belepottyant a folyamba, vagy ha sikerült elkapnia, azalatt csónakja tovairamlott lábai alól. Volt nevetés, tréfa, fogadás erre arra. E sajtóságos népies ünnepek még e század közepéig fenvoltak; az ötvenes évek után azonban a többiekkel együtt lassankint megszűntek. A jó strassburgiak is belátták, hogy nem feladatuk többé élő ludakat elcsipni. III. Napoleon más mulatságot hozott be számukra, az ugynevezett plebiscitet. Ebben a játékban őket csípték el. Hálából azután mai nap komikus karrikaturákat árulnak uton utfélen azon emberről, kinek nevét háromszor huzzták ki az urnából, kit husz éven át császárnak neveztek, kinek most olyan neveket adnak, hogy még Lagrand-Dumonceau ur is megapprehendálna rá, s kinek torzképei ott fityegnek minden utczaszegleten, szivarbódében, kirakatban. A jámbor poroszok pedig nevetnek ezen ártatlan boszún; egyéb dolguk van, mintsem hogy egy nagyot esett, elbukott fejedelem reputatiójáért síkra lépjenek.

Visszatértem a hotel de la Vignettebe. Az idő már későre járt. Találkozni akartam tegnapi ismerőseimmel. Midőn a te-

rembe léptem, legnagyobb sajnálkozásomra nem találtam együtt a tegnapi társaságot. Részben új és ismeretlen vendégek valának ott egybegyülve. Már készülék tova menni, midőn a melléktéremből fiatal ismerősöm rám kiált:

„Jó estét! Ön minket keres?”

„Valóban! Tehát ma ide huzódtak önök?”

„Sok idegen van a nagy teremben.”

„Tartott a veszélytől, mely tegnap érte” – mondám nevetve.

„Szerencsés veszedelem. Nagy hálaival tartozom érte a véletlennek.”

„Én pedig egyenesen szerencsének declarálom. Azonban, — csak egyedül?”

„Fájdalom! folytatá fiatal barátom udvarias mosolygal,
— B. úrhoz ma aligha lesz szerencsénk. Hivatalos ügyei elfoglalták. Nekem is csak véletlenül jutott a szerencse osztályrészülnél önnel ismét találkozhatnom.”

„Le vagyok kötelezve.”

„Kérem! Főnököm megemlékezik tegnapi ígretéről. Ő küldött el, hogy az adott szót legalább részben megtartsuk.”

„Megvallom, rosszul esett volna csalatkoznom. Tapasztalhatta, hogy szeretek következtetni.”

„Valóban — de . . .”

„Azt következtettem volna, hogy rövid ismeretségem nem hagyott oly kellemes emléket hátra, miszerint reményem lehetne azt megújítani.”

„Oh uram!”

„Nos és miért nem? Lehetetlen oly hizelgő véleményt táplálnom magam felől, hogy mindenütt hatásra számítsak. Az udvariasság még nem sympathia; e kettő közt roppant űr van. Hinni merem, hogy bírok különbséget tenni e kettő között.”

„Ön bölcsész, tanár ur!”

„Amint vesszük. Hiszen a mindennapi élet, az érzés, gondolkodás, cselekvés nem egyéb, mint egy hibás vagy helyes

philosophiának csöndes művelete. Itt talán helyes volt bölcsészetem.“

„Nem hozhatom kétségbe, csak annyit teszek hozzá, hogy azon ürt ön uram hamar betutotta. Hiszen oly élénken ecsetelte előttünk szép hazája gyász eseményeit, oly nemes rokonszenvet mutatott szerencsétlen sorsunk iránt, hogy a jogos bizalmatlanság látatlan eloszlék; s amit ön iránt éreztünk, higgye el, több vala az udvariasságnál.“

Itt más fordulatot kelle adni a beszéd folyamának.

„Tehát ön valóban porosz katona?“

„Az, sohajtá a fiatal ember. Három hét mulva elhagyom Strassburgot. Magam sem tudom hová visznek.“

„Bizony ez elég fatalis dolog. S mit fog ön tenni?“

„Azt nem tudom, hanem érzem, hogy a legelső alkalmat felhasználom a szabadulásra. Rokonaim Páris vidékén laknak. Ideje korán még megmenekülhettem volna; ha elhagyom Strassburgot. De főnökömtől nem tudtam megválni. Atyám jó barátja volt, — s nem tagadom, gyöngédebb viszonyok is fűznek hozzá. Erről egyelőre le kell mondanom.“

„Részt vett ön a hadjáratban?“

„Nem! Két bátyám volt. Egyik elesett Gravelottenél, a másik megsebesült. Midőn be kelle lépnem, már körül voltunk zárva. Azután már nem volt rá idő.“

„Hinnem kell, hogy ez fáj önnek leginkább.“

A fiatal ember szemeiben szokatlan tűz ragyogott. Megragadá kezemet.

„Uram! Ez édesen esett nekem! Nem hinné, mennyiszertettem önmagamnak szemrehányást. Oly állapotba jöttem, hogy magam ellen kelle védenem önmagammat. Eszembe jut, amit XIV Lajos egykoron az ősz Turennek mondott: „Csatát nyertünk, s te nem voltál ott!“ — Pedig kevés nehézséggel lett volna nekem is alkalmam feláldozni azt, amit bírok. Hazámat verték és én nem védtem. Megbocsátja nekem e kitörést!“

„Szerintem a honpolgári kötelmek teljesítésének nem ne-
továbbja az élet feláldozása. Sokszor nagyobb kötelem élni
mint meghalni. Hazám egyik híres államférfia nem egyszer
hangoztatá, hogy könnyebb dolog a honért meghalni, mint érte
élni. Ön előtt tettben gazdag élet áll. A spartai anyák is evvel
vigasztalák gyermekeiket, kik sirtak, hogy csatába nem mehet-
tek. A partie még nincs egészen lejátszva.“

„Igaza van. Hazánk sorsa egy préférence partie volt. Iga-
zi francia modorban.“

„Hogyan érti ezt?“

„Engedje e szomoru hasonlatot részleteznem. Ön ismeri
a préférence játékot. Midőn Poroszország a háborút megkezdte,
a kártyák ki voltak osztva. Sedan mellett Napoleont elfogták,
s Franciaország s a n s a t o u t - t mondott. Párisban Gambetta
magához ragadta a főhatalmat, a rémulés és inség alakjában
megjelent a b e t t l ; Thiers ur alkudozni kezd, — odavet min-
ket áldozatul; Páris körülsánczolja magát s kész a m i s é r e ;
jő a commune iszonyú vérengzéseivel s m o r d - o t mond. Hiszi
ön, hogy e négy játszma után még egy ötödik fog következni?“

„Hiszem, de egy föltétel alatt. Amit önök most szenved-
tek, a nagy forradalom utóhatása volt. Még minden forradalom
megboszulta magát. Az angol is. Évszázadok kellenek, mig
helyre lehet állítani azt, mit a feldühödt szenvedély perczek
alatt szétrombolt. Önök 1793-ban az Istent hitták ki párbajra!
A traditiókkal vívtak csatát. A ledöntött oltárt nem könnyű
ismét felállítani. Az önöktől megtagadott Gondviselés megtagad-
ta önöket. Az Ábelek kiontott vére kérte e boszút azon türel-
mes Istennél, ki nyolczvan évig várakozott, s halogatta a bün-
tetést. Önök négyféle kormányformát ismernek, holott már ket-
tő elégséges, hogy egy nemzetet szerencsétlenné tegyen; a le-
gitim királyságot, a császárságot, a köztársaságot és a ochlo-
cratiát. 1793-ban koronás királyukat vérpadra hurczolták, s a
fiatal köztársaság három hét alatt megszülte a legirtózatosh

uralmat, az ochlocratiát. A directorium azután leüté fejét a vérengző rémnek s bár fennen hirdeté a köztársaság szüzességét, már méhében meg volt foganva a negyedik kormányforma a császárság. E négy hatalom tépi közel 90 éven át Franciaországot. A legitimitás nemes büszkeséggel a háttérbe vonul; jól tudja hogy a világ legszebb trónjára van joga, melynek méltóságát egy pillanatnyi hűtlenséggel sem szabad beszennyezni; nyugodtan várja az idők teljét, midőn a meghurczolt nép önkényt fogja felkeresni; a császárság modern szédelgés; valamint az ember bárminő magas állásba jut, soba sem tagadhatja meg eredetét, úgy a császárság sem, hogy egy szerencsevadász, kalandornak műve, az egész kormányforma alapja ágyukra s perfidiára van lerakva; a köztársaság egy kinos álom Franciaországban, egy csöpp a régi latin vérből, a szájaskodás, dicsőség és hirdadászat politikája, hamar kikelő vetés, melynek alig terjed egy ujnyira a gyökere, melyet egy gyermek, a szerencse valamely gyermeke könnyedén kitép, egy ügyes tábornok egy kardcsapással szétugraszt; a negyedik az ochlocratia vagyis a népuralom (commune) eddig kétszer ragadta magához a kormányt; ez a köztársaság örült, meztelen gyermeke; éhes és dühös; folyton bujdokol, itt ott kést szorít markába lesve a pillanatot, hogy valakinek szívébe üsse, vérszopó parasyta Franciaország testén, melyet mint undok férget, az erkölcsi tisztatlanság s szenny jelét nagyon nehéz gyökeresen kiirtani. E négy közül a legitim királyság a leggyöngébb, pedig ezer éven keresztül ez alapította meg Franciaország hegemoniáját Európa fölött, ez tette nagygyá, dicsővé a francia nemzetet; a császárság ugynevezett fénykorszaka, melynek bölcsödala ágyudörgés, éltető teje egy millió francia kihullott vére volt, halvány viszképével a második császársággal parvenuk fészkévé aljasítá Franciaország trónját; a köztársaság még mindig csak átmeneti kormányforma, melynek e büszke országban biztos talaja nem leszen; az ochlocratia pedig egy mérges kele-

vény, mely még sokáig fogja rohasztani a nemzet testét. Ime az ország, melynek évezredes s benső életével összeforródott eszméit pillanatok alatt tépték ki. Miért nem modern többé a legitim királyság, mert a dynastikus hűség szent érzelmét kiirtották, az aristokratiát megölték s száműzték. A régi Noaillesek Soubisek, Chevreusek, Rohanok minden bűneik mellett, a honszerelem, hűség, önfeláldozás, szóval nagy nemzeti erények képviselői voltak. A császárság érezte ennek hiányát s teremtett egy új aristocratiát, de a roveredói, coneglianói, watterlooi, moskvai, Sebastopoli, silitriai herczegek lehettek jó katonák de nem aristocraták. A köztársaságnak nem kell sem a régi sem az új aristokratia, hanem a hűség aristokratiáját emeli előtérbe egy Jules Favre, Gambetta, Picard s társai személyében. A commune pedig egy Assyt, Grousset-t, Clouset-t, vagy afféle Rochefortokat mutathat föl. Míg Franciaországnak számára halottai-ból föl nem támasztják régi aristokratiáját, a vallás és trón támaszait, a megvesztegethetlen tiszta jellemeket, ezen mint a modern civilisatorok nevezni szeretik, avas, szüettes pókhálós nemességet, melyhez annyi hir, dicsőség, s honfíúi erény fűződött, addig béke nem leszen sz. Lajos országában. A partie tart még most is. Az asztalnál most négyen ülnek, a büszke s puritán hitű legitimitás, a modern ravasz szédelgő császárság, egy veressipkás, nagyszájú ifjoncz, a köztársaság, s egy rongyos bandita a commune. A három utolsó csalja az elsőt. Becsültre játszanak. Franciaország sorsa attól függ a jövőben, e négy közül melyik fog nyerni. Most úgy látszik a veressipkás jakobinus részén van a szerencse, s ügyesen védi magát a divatos szédelgő ravaszága s a félelmes bandita fenyegetései ellen. Csak a legitimitás őrzi meg a hozzá nem illő társaságban ösi, nemes nyugalomát, miért is a nyerő inkább rokonszenvez vele, mint a többiekkel. Nyugodtan várja a pillanatot, midőn e játékba, melyben egy nemzet sorsa fölött döntenek, az égi gondviselés is befoly s ő nyerni fog. Ez uram! az ötödik játszma s ha a legitimi-

tás győz és győzelme állandó leszen, ez azon föltétel, mely alatt ismét nagyinak, hatalmasnak reménylem az ön hazáját!”

A fiatal ember, ki eddig figyelemmel hallgatott, midőn beszédemet bevégezém, sokáig elgondolkozott. Mintha küzdött volna magával. Végre megszóialt:

„Uram! Én köztársasági érzelmű vagyok. A mit azonban most mondott, annak egykoron nagy része leszen kijózanodásban. Az ön szavai után csak egy marad hátra, kibékülni a régi eszmékkel. A császárságot ép úgy gyűlölöm, mint megvetem a commuet. De mint minden fiatal embernek, nekem is kedvencz ideám a szabadság, a függetlenség. Én a háromszinű zászló mellett maradok ugyan, de érzem hogy ha az megszűnik lobogni, csak a fehér zászló alá állhatnék.“

Megszoritám fiatal barátom kezét.

„Ne tartson politikai emissariusnak. Én mint alkotmányos hazának gyermeke szóltam. Pap vagyok, tehát Isten után szeretem hazámat, s annak fölkent fejét, királyomat. Hazánkban ősi erény a dynastikus hűség; ez nemzetem jellemvonása. Ez enyém is. Amit önnek mondtam, az meggyőződése!”

Még sokáig beszélgeténk együtt s az idő kimondhatlanul gyorsan mult el. Fiatal ismerősöm másnap családjának ohajta bemutatni, de e szerencséről le kelle mondanom. Névjegyeink kicserélése után szivélyes bucsút vettem tőle s megigérvén, hogy ha egykoron ismét Strassburgba vezetne sorsom, főnökét fel fogom keresni s így róla is tudomást szerzendek, elváltunk.

Ablakomból még egy pillantást veték ki a csöndes, már már álomban szendergő városra. Fogom e azt viszontlátni s ha igen, a francziák vagy poroszok kezében? E város emléke kedves s feledhetlen marad előttem. Nem tudom miért szerettem meg annyira. Mintha egy jó barát szelleme járt volna körül benne énvelem, kinek arcza néha megjelen álmaimban s boldog napokra emlékeztet. Ember, ki nemesen érez, bármely viszonytság között éljen is, soha sem fogja teljesen elvetni a virágot,

melyet egykoron keblén viselt. Egy magasztos érzés, melyet a csalódás elfojtott, évek multán újra felküzdi magát s nevet ad önmagának. Strassburg városa alkalmat adott nékem is egy pillantást vetnem lelkem bensejébe s annak egy elfeledt zugában egy ketté tört gyöngyre utalt. Fájdalom, hogy ami egyszer eltörött, azt újra egészszé tenni többé nem lehet.

IX.

„Die Zeit ist die Larve der Ewigkeit.“

Jean Paul.

Minden ember örököl egy kincset a Gondviselés kezeiből; e kincs az idő, mely minden perczezel kisebbedik, fogy s mely csak kamataiban hagyja hátra nyomait akkor, ha már teljesen elfogyott. E kincs azon öt, két és egy talentom, melyről mondja az Ur, hogy gazdálkodni kell vele, mert eljövend a számadás napja, mikor kérdőre vonatunk, miképen használtuk föl azt. E kincs valódi jótétemény kiváltképen a szegény embernek, s az, ki ezen elvet fölállította: „az idő az élet“ aligha volt gazdag ember, mert a nehéz munka megtanítja annak rövidségére; a gazdagra nézve azonban csapás, mert nem tud vele mit csinálni; öli amint tudja; holt tőke marad kezeiben, s egyetlen kamatot hoz, az unalmat. A munkásnak rövid, a tétlennek végtelen hosszú; a boldognak minden nap egy percz, a szerencsétlennek egy-egy század. „Az idő óriási gyorsasággal szalad az elítélttel a bitóhoz s csigalassúsággal mászik a boldog szerelmessel az oltárhoz — mondja Shakespere. Mig a szegény ember kétszer is visszakivánja a napot, a tétlen gazdag hálát ad Istennek, ha elmúlt. Az unalom tehát, vagyis az idő fölöslegének érzete csak nagy urak kiváltsága, kiknek nem kell, vagy kik nem akarnak dolgozni. Egy aristokratikus rém, mely ha megragadott valakit, nem könnyen bocsátja el s mint a polyp nem egyszerre, hanem perczenként öli meg áldozatát. Azt mondá egy német tudós, hogy a genie soha sem unja magát, még ha semmit sem látszik tenni is; de

ez aligha áll. Bornirt ember akkor unja magát, ha egyedül, a genie pedig, ha másokkal van. „L'Europe m'ennuye“ — mondá I. Napoleon, míg azután őt is megunván Europa sz. Ilona szigetén alkalmat nyujta neki, pusztán magával foglalatoskodni.

Azon embereknek, kik az idő drága kincsét olcsó élvezetért adják cserébe, s kiket az unalom lépkóros réme üz, egész seregét láthatja az ember a modern touristák közt. Nem nagy tapasztalat kell ahhoz, hogy az utazók három osztálya közt különbséget tehesünk. Egy elegáns vagonban járok épen felső alá; a vonat a keleti hidon megy keresztül. Azon remekmű, nagyszerű hidon, mely az egész Rajnán legszebb vala. A Rajna jobb partján nagyszerű góth izlésű portaleja volt égbeemelkedő tornyokkal. Az egész mű kőből s vasból áll. S most? Szomorú rom az egész. Vaskorlátai szerteszélyel dülve, összetörve, csonka darabjaival az égnek görbülve, némely helyütt teljesen szétrombolva hirdetik a poroszok kezeit. Az utasok legnagyobb része a hidat szemlélte, midőn azon csöndesen áthaladtunk. Ott egy eleven fiatal leányka, egy idős úrral s két fiatal emberrel folyton beszél, kérdez, fecseg; egymásnak folyton magyarázzák a láttottakat, arczuk kifejezése minden pillanat alatt változik azon benyomások szerint, melyeket rájuk az ismeretlen tárgyak gyakorolnak. Semmi sem kerüli el figyelmüket, mindent meglátnak, felfognak, észrevesznek. Imé ezek utaznak élvezetből; hogy lássanak, tanuljanak, tapasztaljanak. Ott a szögletben ül két fiatal ember élénk beszélgetésbe merülve; a tájék, hely etc. nem érdekli őket. Egyes szavak eljutnak füleimhez. „A repcze jól áll.“ — „Az export az idén jelentékeny lesz.“ — „Valóban.“ — „Az angolbank discountója.“ — „A keleti kérdés.“ — Gyapjú, fagygyú, stearin.“ — „Financziális előnyök.“ — Sir John Browningház vállalata.“ — „Syrup és kátrány.“ Imé ezek a commis voyageurök, — ezek utaznak üzletből. A terem kö-

zépén egy még legszebb korban levő férfi ül csöndes nyugalommal karszékében; szemeit bágyadtan hunyja le koronkint; arcza merev, mozdulatlan, s alsó ajka komikus módon lefityeg. Mellette ül valószínűleg kedves élete párja, egy hirtelen szőke, telt hölgy, erősen piros arcczal, hátra vetett fejjel, szemeit merőn a vele szemközt ülő suhanczra függesztve, ki boldog keveréke látszik lenni a kettőnek, mindegyikből birván valamit, apjától a lusta szemeket, anyjától a tömpe orrocskát, mindkettőtől a véghetlen apathiát, mely fiatal arczán úgy veszi ki magát, mintha egy héti deverna után szunyadoznék. Mindahárom néma, hallgatag mint a sír, s mozdulatlan mint a szobor. Ezek nem bánják akármi történik körülöttük s utaznak unalomból. Ezek csak szemeikkel s gyomrukkal szórakoznak, és épen nem tartoznak azon XIV. Lajos korabeli francia udvaroncok közé, kiket a szelleműs király csak azért szeretett, mert „igen kedves időtékozlók“ voltak. Ilyenek már nem apró tolvajok, hanem kvalifikált gyilkosok; nem lopják, hanem ölik az időt. Betegek, kiket nem lehet orvosolni; bűnösök, kiket nem lehet elítélni; végső esetben pedig szerencsétlenek, kiken azonban lehet szárnakozni.

Gyönyörű délelőtti idő volt, midőn egy geniális bádeni uri ember társaságában, kivel Carlsruheben ismerkedtem meg, a nagyszerű heidelbergi romok felé vevém utamat. Aligha van hely Németországban, mely történelmi érdeke mellett a természet annyi szépségét tudná egy pontban összegyűjtve fölmutatni, mint a híres egyetemi város Heidelberg. A Rajna és Mosel vidéke vetélkednek a szépség almájáért, de a Neckarvölgy oly hatást gyakorol minden szemlélőre, hogy rajnavidéki utját aligha teszi meg anélkül, hogy Heidelberget meg ne tekintené, s ha látta, az elsőséget neki ne adná. A hatalmas Königsstuhl sötét zöld erdejével hűs árnyat vet a kies völgyre, melyet az elég széles, de sekély Neckar folyam ha-

sít át, az egész városnak csak a hegy tövében engedve helyet, s mely hosszában növekedhetik tetszése szerint, de szelvényben két potentát a Königsstuhl és a Neckar zárja el utját. Az egész város, mint a legtöbb magyarországi falu, egyetlen utcából áll, de a viskók helyét palotaszzerű házak foglalják el, megszakítva üde kertek és sétányokkal. Heidelberg utcáin sétálni, annyi mint nyárilakok, villák között kóborolni. Az egész úgy néz ki, mintha az emberek itt csak szórakozásból laktának s a fővárosi zajtól menekülve e helyütt keresnének nyugalmat és idylli csöndet. Pedig hát, amint látni fogjuk épen nem időszakos vándormadarak fészke ez, hanem a múzsák szentelt ligete, ahol a szép természet anyakeblén századok óta gyermeki hűséggel huzódik meg a tudomány.

Az ugynevezett Molkenkurnál, melyhez kitünően ápolt sétányokon s ültetvényeken át ér el az utas, nyílik a nagyszerű panoráma első képe. A gyönyörű város közel lábaink alatt fekszik mint egy mosolygó gyermek a bölcsőben. A karsu tornyos épület a protestansok imaháza. Prágai Jeromos, Husz János kebelbarátja 1406-ban ott hirdette ki tételeit először, melyek azonban amily visszhangot keltének az öblös templom iveri alatt, ép oly kevés visszhangra találtak a becsületes nép szívében. Távolabb a sz. Lélek temploma, melyet még a XV. században Ruprecht pfalzválasztó emeltetett, s ki ott nyugszik eltemetve s mely templom arról nevezetes, hogy a hajója a protestansoké, a szentélye katolikusoké. A krónika azt mondja, hogy XIV. Lajos katonái ide szoríták be Heidelberg lakóit 1693-ban, nőket, aggodat, gyermekeket, s azután fejükre gyújták a templomot. Ott veszett el a nép legnagyobb része. A középen áll a nagyszerű egyetem, számos melléképületeivel, collossalis chemiai laboratoriumával. Az egész együtt a híres Ruperto-Carolina, a bécsi s prágai egyetemek után legrégebb a német földön.

No itt állapodjunk meg. A középkori tudományszomj,

mely felkarolta a klasszikus multak hagyományait, hogy az alapokra a haladás épületét rakja le s a háboruk zajában egy magasabb, szellemi életnek is kifejezést adjon. Neckar kies völgyét alkalmasnak találta, hogy ott a divatos tudományoknak csarnokot emeljen. Távól a fővárosok zajától Európa egyik legszebb pontját választá ki erre. A XIV. század végén Heidelberg jelentéktelen hely volt s csak nagyszerű vára hirdette a középkori feudalismus vashatalmát; de a tudománynak emelt templom körül csakhamar egész város keletkezék s Heidelbergnek híre a Sorbonnéval, a római, oxfordi s bécsi egyetemek hírével vetélkedék. Itt hallgatták a lelkes ifjak Reuchlin, Wessel, Wimplering, Spangell előadásait. Emelték híré a külföld előtt Melissus, Xilander, tanárok s a híres heidelbergi kate szerzői Ursinus és Olevianus 1562-ben. Könyvtárával virágzása idején alig mérkőzhetett más hasonló. Midőn 1622-ben Tilly a várost elfoglalta, a híres könyvtár a római pápának ajánlatott föl, s maig a vatikáni gyűjtemény jeles részét képviseli. A francziák még a maradékot is elczepeiték s a mostani mintegy 200,000 kötetre menő gyűjtemény a mult század végéről veszi eredetét. Volt idő, midőn Európa leghiresebb emberei e forrásnál olták tudományszomjukat s hazai ifjaink közül is nem egy itt nyerte kiműveltetését. Jelenben a heidelbergi egyetem kiváltképen a természettudományok terén mutat föl kitünő szaktanárokat s Bunsen vegyész tanár neve egész Európában ismert. Vegyész laboratoriuma a legnagyobbak egyike. Hallgatóinak száma a hétszázat meghaladja. Nevezetes még benne az, hogy a katolikus és protestáns theologia egyformán előadatik s amit az egyik tanteremben mint igazságot vitatnak, a másokban megczáfolnak; amit itt kiemelnek, ott legyaláznak, — mindez a legszebb testvéri egyetértéssel történik. Sajnálnom kell, hogy látogatásom szünidőkre esett; akkor professor s diák szerteszélylyel szalad, a múzsák csarnoka üres. Néhány diák species ott marad magnak s ko-

mikus czifra öltözetével fogalmat nyújt a német egyetemek hallgatóinak sajátos costumjéről, azonban az egyetemi múzsafiak életéről aligha.

Végig tekinténk a tájon. A Neckaron túl lombos erdők sötétjéből előfehérlik Dilsberg, a harminczéves háboru alatt nevezetes erősség, e század elején pedig fogház. A heidelbergi egyetem ugyanis bírta a középkori híres egyetemek minden előjogait, többi között a pallosjogot is. Arról ugyan nincs tudomásunk, hogy mint a pesti egyetem valaha valakit halálra ítelt volna, de hogy a renitens és kicsapongó diák urak néha csupán carcert kaptak s a dilsbergi várba bellehbeztettek, arra már van adat. Sőt az akkori kor rémitő szigoráról is fogalmat alkothatunk magunknak, ha meggondoljuk, hogy valamely kíváncsi turista meglátogatván a muzsafiak börtönét, az udvarias porkoláb sajnálatát fejezte ki előtte, hogy sem a börtönöket, sem az elítélteket meg nem mutathatja, miután a tisztelt fogoly urak még kora reggel valamennyien kimentek majálisra s magukkal vitték a kulcsokat. Ami mindenesetre igen humanus berendezés volt. A diák, ha megunva az iskolaszagot, valamely csinyt tett, a szigorú törvény értelmében azonnal megbüntették két héti vakációval. Azért heidelbergi diák lehetett az is, ki először találta ki ezen jeles mondást: „In manchen Fällen des irdischen Lebens ist eine schwere Aufgabe ehrlich zu bleiben.“

Sétánk gyönyörűen üde erdőkön vezetete keresztül. Egyszerre mint egy varázskéztől felrántott lepel alól előtűnt a híres heidelbergi várnak, Németország Allhambrájának colossalis kapuzata.

Soha rom nem tett rám nagyobb benyomást. A természet anyai szeretetét még nem mutatta ki nagyobb gyöngédséggel az enyészet áldozatai iránt, mint itt. A roppant magas s faragott kövekből álló csonka falakra festői kanyarulatokban felhuzódék az örökzöld repkény, a pusztulás szomorú nyomait

ideális szépséggé alakítva át. Midőn a vár udvarára értem, meglepetve tekinték körül. A Neckar felé néző régibb Ruprecht-féle épület megsötétülve az idők terhe alatt mintegy ijesz-tő rém emelkedik ki s a szétdúlt s repkénynyel befutott ablak-mélyedésekben, honnan egykoron fejedelmi várhölgyek tekint-getének epedő pillantásaikkal a kies Neckar völgyre, most sí-vító vércsefiak tartózkodnak, az enyészetben egyetlen jelensé-gei az életnek. Szemközt az imposáns Otto-Henrik-féle épület csupasz falazata meredezik az ég felé, középkori faragványok-kal ékitve. Kiálló tornyocskái, erkélyei, balkonjaival, szobrai-val nagyszerű látványt nyújt. Nincs is nagy Németországban még egy rom, mely ennek festői szépségével vetekedhetnék. Hosszú s üres ablaksoraival, közben remekmű faragványai-val mintegy óriási cortina tűnik föl. Itt-ott meglátszanak a pusztító bombák nyomai, a harminczéves háboru s a XVII. század végén itt garázdálkodó francziák művei. A vár köze-pén nagyszerű kut van elhelyezve négy gránitoszloppal, me-lyek hajdan Nagy Károly ingelheimi palotáját ékesíték. Balra a szögletben a várnak még némileg megőrizett része a vastag toronnyal; alatta félelmes kazamáták, titkos folyosók s kijá-ratok.

Századokon át e vár volt a bajorpfalzválasztók székhel-ye. Még habsburgi Rudolf veje, szigorú Lajos kezdte építtetni. Azután Ruprecht a német király s egész sora a pfalzbajor vá-lasztóknak le egészen V. Frigyesig, ki nagyravágyó neje, Stu-art Mária unokája által tüzeltetve elfogadta az elégületlen cse-hektől felajánlott koronát s egy egészen télen át viselé azt nagy lelki aggodalmak közt, míg tavaszra szerencsésen meg-fosztatott attól. Ezért nevezték őt a történelemben téli király-nak. A jámbor fejedelem utolsó volt azok között, kiknek fé-nyes udvarát Heidelberg látta. Azontúl a császár tette rá a ke-zét. A XVII. század végén ismét a pfalzválasztók szerepelnek benne, de a székhely ezután Mannheim lőn. A legiszonyubb

pusztítást a francziák követték el rajta 1693 ban, midőn egész Heidelberget leégették; a nagyszerű, pompás várat légberőpítették. Azóta egy néma, szomorú rom, melynek kiáltó panasza az emberi szív vadsága ellen csak a természet meleg részvéte csillapítja s majdnem kétszázadon át szelid moh s futó indával takarja sebeit.

„Imé! — mondá társam — mily csodálatos játéka a sorsnak. Mig e vár fejedelmi fényt látott, addig az ellen látogatta; most hogy pusztta rom, jó barátok látogatják; mig hire volt hatalmának, mindenki ellenszenvét birta, most hogy csak csodás szépségének hire maradt fön, mindenki szereti. Mig teljes fényében fenállott, ellen és vihar pusztított rajta, most hogy magában pusztulni kezd, a természet szépíti meg azt. Ép azért nevezzük mi Allhambrának, mert a granadai már nem a mienk. A nagyszerű mór palota romjai az oroszlánudvarral nem lehetnek ennél szebbek. XIV. Lajos egy érmet is veretett az itt kimutatott barbarismus emlékére ily fölirattal: „Heidelberga deleta,“ — de e romok nemcsak a régi letűnt dicsőséget, hanem a francia kegyetlenséget is hirdetik. A Heidelbergga deleta él, a nagy király trónja pedig összedőlt.“

„Ismét egy új bizonyosság arra, hogy a multak képe a jelenben megszépül. Ha e vár az volna, ami volt, nem érdemelné meg azon ábrándos lelkesülést, melyet iránta mutatnak, de romjaiban megszépült s a mily mértékben fogyott hire s dicsősége, azon fokban emelkedett érdeke a lelkes utókor előtt. Sőt kockázatni merem azon állítást, hogy a granadai Allhambrától sem áll távol. Im a híres oroszlánudvar; igaz ugyan, hogy az eredetiben faragott oroszlánok szerepelnek, az itteniek pedig még faragatlanok. Látja ön ott azt az öt diák urat, fölcsiptetett szemüveggel, amint hátukat a kút kerületének vetve valódi vadállati pillantásokat vetnek az el el lebegő hölgyekre. Talán veszedelmesebbek, mint ott az igazi Allhambrában.“

Társam elnevette magát.

„Mindenesetre! Valóban oroszlánudvar. Nem igen látszik meg rajtok a szelidítés.“

„A dressura, mondaná ön. Oh boldóg ifjukur! midőn nem tettekkel, hanem toilettel iparkodunk figyelmet ébresztteni s egy röpke pillantás valamely epedő szemekből büszkébbekké tehet, mint három kutyabőrre irt doktori diploma. Húsz év, csinos külső, egy pár garas a zsebben, meg van minden. Mint Gaudy mondja:

Zwanzig Jahre, braune Haare
 Krauser Bart um Lipp' und Kinn,
 Leichte Waage, leichte Waare,
 Fester Glaube, lock'rer Sinn.
 Nie nach Wenn und Aber fragen
 Kraft im Arm, Trotz unter'm Hut,
 Statt Beweise zugeschlagen –
 Da ist zwanzigjäh'ges Blut.

És ez nem tréfa. Ilyenek a fiatalok mind. Száz közül egy készül komolyan az életre; a legszebb idő haszontalan-ságok közt mulik el. Előbb tanulnak meg költeni, azután sze-rezni. A hiuság van velük. Ott van mellényük, kabátjuk sza-básában, a fenálló inggallérban, a nyakkendő csokrában, a kö-lyökbajuszban, s a felbodorzott fürtökben. Többször tettem azon tapasztalatot, hogy a fodrászi művészet remekét előtünte-tő kikenczeficizált fej rendesen üres. Bornirt emberek ismer-tető jele hajuknak miképi hordása. Egy fiatal ember értékét rendesen elárulja külső megjelenése. Talán ilyenekre mondta az elmés Saphir, hogy csak néhány burgonyát kell zsebbe dugniok s kész a r o s t b o e f. Ugylátszik a heidelbergi muzsafiak, a Ruperto-Carolina, e ránczos képü alma maternak fiai olvastak valaha valamit Aesop szamaráról; mely oroszlánbört talált. No ne tartson igazságtalannak! Németország Allham-

brájának oroszlánudvarában meg lehet bocsátani egy kis moralizálást.“

„Hát ön soha sem volt fiatal ember? Honny soít qui mal y pense! En igen. „Es gibt Leute, die sich die Jugend im ihren Leben nicht abgewöhnen können“ — mondja Kotzebue. Többé kevésbé mindnyájan keresztül mentünk az ifjkor betegségein. Akadémikus koromban én is olyan voltam mint a többi s örülnék, ha kedélyem üdesége most is az lenne, mely volt akkor.“

„Megengedjen; de én a német diák urak életmódját a legnevetségesebbnek tartom a nap alatt. Nincs abban annyi költészet mint egy tyuk agyvelejében. Stereotyp kiadása a komolynak, s komolyan megtartott ostobaság; fontoskodás a kicsiségben kezdve a mensur-túl a salamanderig. Nézze csak ön ott ama fiatal urakat hosszú lovagsizmáikban, aranyhímzésű mellényeikben, fecskéfészek alaku sipkáikban, mintha egy kávé csésze alját tették volna fejükre. Kolibri madár sem lehet czifrább. Ezekről egy Plátó sem tudná elvitatni, hogy most minden turista őket bámulja. Hogyan feszengnek, mily festői állást vesznek, mily pittoresk csoportozatot képeznek, méltók lennének egy Bourignon akarom mondani Hogarth ecsetére. Állítsa őket egy svadron vészonnépség, s egy bataillon sörös kancsó elé, s látni fogja mily achillesi hősiesség van bennük; hanem egy archimedesi vagy Carnotféle tantétel ellenében aligha csatát nem vesztenének.“

„S mégis ők képezik ama generációt, mely újabb időkben a világ bámulatát ébreszté föl“ — vága közbe társam kissé erősnek találva kifakadásomat.

„Igaz, — az utóbbi hadjárat alatt az értelmes germán ifjuság mint hajdan a hellén ifjak az isthmusi s olympiai játékokon, pálmakoszorúval jött vissza a harcterről Verekedni jól tud; azt nem lehet tagadni. De ilyeneknek több része van a szerencsében mint a dicsőségben. Bizony, higgyen ne-

kem, nem ezek nyerték a csatát, hanem az egyszerű nép, melyet több honszerelem mint dicsvágy vezérelt. Tisztelet a kivételnek, de mai nap a világ még mindig elég bolond arra, hogy a nyers erőt megvesse, s a dicsőséget egyesek taktikájának számita be. Azt hiszem, nagy baj lenne, ha ilyenekből állana Németország ifjusága. Ezek ugyan nem fognak csatát nyerni; még olyant sem, minőt Martin Opitz von Boberfeld nyert a német irodalomban; akiről tudjuk, hogy szintén heidelbergi diák volt – kétszáz évvel ezelőtt. Különben hagyjuk az arszlánokat. Kíváncsi vagyok Heidelberg másik nevezetességét látni, – az óriási hordót,

A várudvarban balra egy széles pinczegádor nyilik meg az utas előtt. Egy udvarias uri ember legottan előlépett s miután a bemeneti dijt, mely egy bádeni hatosban van megállapítva, lefizettem, megnyitá előttünk a pincze ajtaját s mi lesítettünk. A pincze ugylátszik nem arra volt szánva, hogy boroakat tartalmazzon; inkább földalatti terem, hol hajdanta a várörség tanyája volt. Az előrészben rögtön megragadja figyelmünket egy colossalis hordó, mely ott unatkozik egyik szögletben; de ez csak a bevezetés a tulajdonképeni csodahordóhoz, mely a pinczeterem második részét egy maga egészen elfoglalja. Nem kisebb mint egy magyar alföldi ház, csak hat öl hosszú s korongjának átmérője ötödfél öl. Ott terpeszkedik szét idomtalan nagy hasával mint egy indiai bálvány. Tisztességes gyomrában quadrillet tánczolhat huszonnégypár ember. Elfér benne 236 ezer pint akármi, azonkívül az egész reusz-schleitz herczegség, a san marinói köztársaság s a schaumburg-lippeii összes hadsereg. Mintegy 120 év előtt készült s állítólag kétszer volt megtöltve. Jelenben üres s mint néma symboluma a liberalis agynak, ott ül nagy lustán, s hagyja magát bámultatni. Elöl csinos faragványok ékitik, míg két oldalán kényelmes lépcsők vezetnek föl tetejére, melyen mint egy terrasseon sétálni lehet. Egy derék angol, kinek nem volt más dolga, kiszá-

számította, hogy tallérokban kétszer beleférne Anglia összes adóssága, aranyokban mindaz amit a continens bir, ha pedig igaz gyönggyel megtöltenék, többet érne mint egész Európa. Szép, ha ugyan igaz.

A hordó mellett van Perkeonak Károly Fülöp választófejedelem hires udvari bolondjának szobrocskája, kinek minden bolondsága mellett azon okossága is meg volt, hogy szerette a bort. Egykor midőn a fejedelem udvarát mulattatá, egy drastikus élezczel annyira megnevetteté urát, hogy az ezen obligát kifejezésre fakadt: „Kérd országom felét, neked adom!” Mire a derék bolond így válaszolt: „Azt ugyan nem teszem, mert akkor neked nem maradna semmi. Ha országod felét ide adnád, akkor mindjárt beszegődhetnél hozzám bolondnak.” — „Hát kérj mást.” — „Jól van — ugymond Perkeo, — annyi bolond embernek emeltettek már szobrot, hogy ideje, miszerint egyszer valahára egy okos ember is részesüljön e szerencsében. Emeltesz nekem is szobrot.” A szaván fogott fejedelem megtette a tréfát, de a szobrot a heidelbergi pinczében, a nagy hordó mellett állítá föl.

Egy rövid séta után, melyet a várárookban tettünk, hosszas kanyarodás után elértünk a keleti toronyhoz. A francziák ezt is légberöpítették, de a massiv épület a lőpor erejét csuffátette. A roppant torony nem repült széljel, hanem az iszonyú erő hatása alatt két darabra tört. Az egyik még most is áll, — a másik rész mint egy 82 láb magas s három öl széles fal egy darabban lefeküdt az árokba. Még most is látni a tekvő darabban a kacskaringós csigameneteket, ablakokat, lehet hogy egy egész terem van benne sértetlen. Mintha egy colossalis pallossal ketté vágták volna. Hiába a régiek nem úgy építettek mint napjainkban, midőn a három, négy emeletes paloták alig néhány év lefolyása alatt lekiváznak a földre. A mai épületek olyanok mint a mai emberek; sietnek élni; alig hogy felnőnek már strupirtak. Kívül

szép, elragadó, belül romlott. Ritkán vénülnek meg s nagykorán kezdi őket bántani a — podagra. Megránczosodnak, arcuk kicserepesedik, minden csontjuk inog, binog s az ember nem győzi őket — gyógyítani. Itt is fáj, ott is fáj; a patika többbe kerül, mint az egész dolog. Mai nap az embernek átlag adnak ötven évet, egy háznak harminczat. Sokszor a ház el sem éri a nagykorúságot, be sem vár valamely erősebb idegrázkódtatást, hanem egy váratlan napon szépen elájul, vagy a guta üti meg, mint minap történt Bécsben egy pénz aristocrata palotájával a Kolowratringen. Biz azt nem hozza életre semmiféle Eau de Cologne. A régi emberek s régi épületek hősök voltak; a sors és elemek csapásai alatt is szilárdan megálltak; a pusztulás törvényei alól szintén nem voltak kivéve, de csontjaikat az idők örlő foga sem tudta megemészteni.

Felmentünk a nagy terrassera. Fönséges tájkép bontakozott ki szemeim előtt. Társam egy darab barna üveget vön elő, melyen keresztül nézve a nap ragyogó fényében az egész tájkép Nápoly gyönyörű s feledhetlenül szép égalját varázslá elő. Az egész táj hegy- és völgyeivel, a Neckar ezüstös folyamával, a város villaszerű kedves, mosolygó házaival mint egy arany habokban látszék úszni. Lábam alatt terült el a tisztos rom sajátos alakjával, bizarr tornyaival, folyondár- s repkénynyel befutott falaival. Az egész mesés, tündéri fényben ragyogott. Leültem egy árnyas fa alá, míg derék badeni társam, mint egy kóbor arab, midőn az arany fényben úszó sivatagon végigtekint, benső áhitattal legelteté szemeit a nagyszerű vidéken. A valódi szépség első szemlélete megnémítő hatással van. Mindketten szótlanok valánk. A természet fönsége nem tűr elemzést, ki azt tenné önmagát fosztaná meg az élvezetől. Miként a fejünk fölött úszó felhők lassankint szétszakadoznak, úgy a természet csodás varázsa is széljel foszlik, ha valaki bonczolja azt. Csak midőn a szépség szemléletének

kellemesen bágyasztó hatása szünni kezd, szólalt meg társam.

„Gyönyörű vidék! Ide nem kell patriotismus, hogy az ember mindvégig szeresse azt.“

„Hátha ön a magyar rónát látná, midőn a nap fényében a délibáb feltűnik s a roppant láthatáron úszó városok, falvak, tanyak tűnnek fel. Mintha egy tündérkéz öntené el a vidéket kimerithetlen bőségszaruból. Ez a természet játéka, melylyel az unatkozó embert mulattatja a sivár vidéken. Én bámulom, hogy a hegyes vidék lakója meg tud halni honvágyból, szeme és lelke megszokta a nagyszerű természet panorámáját, de hogy a rónák szabad szülötte, mint hazám-ban gyakori, harmatát vesztett virágkint elhervad, ha idegen földre jut, — azt értem. A szép vidék, táj egy lap a természet könyvében, melyre, mint Mózes kőtabláira, Isten, a nagy Alkotó írta le eszméit. Boldog ki e sorokat olvassa és érti.“

„Megfejtve találom a régiék naturalismusát, szóló társam-enthusiasmussal. Az embernek örökké meg volt az érzéke a szép iránt. A szépben kereste az Istent; nem csoda, ha az összes érzékeit igénybe vevő természetet istenité. A természet imádása a legigazoltabb vallás az emberben, mely úgy-szólván veleszületett. Istennek hatása az emberben.“

„No no, — egy kissé messze megy ön uram! szóltam közbe nevetve. Minden felvilágosult fő a szó nemesebb értelmében naturalista s a különbség csak abban áll, hogy a naturalismus nálunk nem vallás, nem confessió. Mi a szépet Istenben találjuk föl, az örök szépben az Istent. Az elsőt már Plátó nagy elméje pillantá meg akkor, midőn a földet sűrű éj homálya fődé, s melyet csak a klassicismus aransugarai világitának meg. A természet Istennek eszméje, de nem Isten maga; emanatiója az isteni erőnek, de nem az erő maga; nagyszerű okozat, de nem ok. Minket a természet a supra-

naturalismusra vezet, — a naturalista ettől távol van s ép azért naturalista, mert az utóbbit elveti.“

„El is kell vetnie, mert az emberi elme csak a természet véghatáráig hatolhat előre a tudás útján ; ott megáll.“

„De nem áll meg, — mert ahol a tudás útja megszűnik ott következik a hit. Isten az ember miatt teremté a természetet, s nem a természet miatt az embert. A természet csak medium az ember előtt.“

„Uram! Halljon ön egy syllogismust. Ha Isten pusztán az ember miatt teremtette a természetet, akkor a természet is úgy mint az ember mulandó lenne; de a természet állandó, tehát lehetetlen hogy az ember miatt létezik. Különbön is az okozat nem előzheti meg az okot; a természet pedig mint okozat előbb létezett, az embernél, mint az oknál. A természet hat nappal öregebb mint az ember.“

„Ebből az következne, hogy állításom igazolására Istennek először az embert kellett volna teremtenie. De hová tette volna ; ott lógjon a semmiben, mint egy atom. Bizonynyára helyet kelle neki készíteni azon lény számára, kit teremteni akart. Előbb meg kell vetni az ágyat, ha aludni akarunk benne ; fölépíteni a házat, ha lakni akarunk benne. Az ember létének oka előbb volt, mint a természeté. Azért az ön okoskodása, — bocsánatot kérek, — nem helyes.“

Csalódnék azonban az, aki azt hiszi, hogy egy német ember fejéből rövid idő alatt kilehet verni azt, amit oda bevett. Egy óráig tartott a csata, melyen át syllogismusokkal egymást megkötöztük, ratiociniumokkal tönkrevertük, dilemmákkal sarokba szorítottuk, soritesekkel emberségesen meggyomroztuk. Mind hiába. Társam szeretett — disputálni. Utoljára már hajlandó voltam egy európai tekintély szavait czítálva, mint hatalmas bombát elsütöni, hogy vége legyen a harcnak ; mielőtt azonban e mérész tervemet kivittem volna, ellenfelem váratlanul egy pisztolylövéssel leterített.

„Nem éhezik ön uram; jó lenne megindulnunk.“

A nap fölöttünk szintén megúnta a tudományos vitát, amint az kedves olvasómnál is megtörténhetett. Fogta magát, úgy elbujt egy barna felleg mögé, mintha szégyelte volna, hogy praelectión kelle jelen lennie. Igaz, hogy a Kathedra fönsége mi kívánni valót sem hagyta hátra, hanem inkább a professorok; amint az akárhány egyetemen történik. Az elbúsult táj szörnyű megbánást ébreszte bennem. Soha többé nem philosophálok a szabadban. E tudomány csak csöndes szobákba való, poros könyvek közt, pislogó lámpa mellett. A természet nem szereti az okoskodókat.

Még egy pillantást veték a tájra, fogadatlan prókátorságom kedves tárgyára. Búcsut akartam venni a hegyek és völgyektől, a szép Neckartól, a festői romoktól, de most az egyszer mosolygó tekintet helyett az egész táj oly durczásan nézett rám hogy kénytelen voltam megadni magamat. Oh szép vagy természet! szép még most is, midőn neheztelsz rám, hogy tizenöt éves író létemre philosophálni kezdtem öledben a helyett, hogy udvarias bókokat súgtam volna füleidbe. Nem hiába minden nyelvben nőnemű vagy, önmagadat meg nem tagadhatod, illik hozzád, ha egy kissé haragszol; csak békülj ki szaporán, — hiszen ládd, már megbántam bűnömet.

Midőn szállodánkhoz leértem, minden terem zsufolva volt utasokkal. Társam mesteri könyökének köszönhetem, hogy egy asztalnál helyet kaphattam. Nincs borzasztóbb jelenség, mint egy éhező és étkező embertömeget látni. Mondhatom nem sok aesthetika van abban, ha valamely kíváncsi ember betéved egy állatseregletbe s megvárja az órát, midőn a fenevadak diniroznak, de még kevesebb a művelt, keztyűhordó vadak étkezésében. A tányérok, evőeszközök, poharak csöngése egy kolossalis zeneművé olvad össze, melyet mint egy a tenger mélyéből fölemelkedő zivaj lassankint elnyom a megkezdett társalgás. A futkározó pinczerek, kik e colossalis zenekarban a

karmesterek, csupa buzgóságból itt-ott egy panaszos andante solóra, majd valamely allegro duettóra, a végén pedig rendesen egy nagy majestosó septett neheztelésre adnak alkalmat. Aki elfújta a nótáját, azaz jól lakott, megtörli főinstrumentumát, a száját s megy odább. Nekem a concert végén egy piccicató solóm volt a főpinczér urral, mely azután egészen furiosóba ment át, amennyiben borzasztóan borsos árt követelt közreműködésért. Főzenekarmester léteére szörnyen rosszul adta a – taktust. Én két negyed ütenyben étkeztem, ő pinczérsege pedig kegyes volt négy negyedre számítani. Így jár az ember, ha előbb meg nem nézi a partitúrát; ezentul az étlap átnézése nélkül soha hasonló concertben részt nem veszek.

Még egy sétát tettem Heidelberg árnyas sétányain. Este felé nagy csoport katonaság vonult be a városba. Valamely eddig megszállt francia várost üritettek ki, onnét jöttek. Az út szörnyen megviselte szegényeket. Ezek még a béke időben is folytatták a háborút; meg is látszott rajtuk. Napsütötte barna arcuk, megviselt egyenruhájuknak miatta szörnyen szánandólag néztek ki. Ezek itták meg a porosz győzelem levét. Nehánynyal szóba álltam s mondhatom nem igen magasztalólag szólottak azon derék kormányról, mely őket, miután a mészárszéktől megszabadultak, az ellenséges földre internálta. A dicsőséggel is hamar jóllakik az ember. Ezeknek nem egy hamar jö meg kedvük újra verekedni. Pedig a kópé porosz ebben is szeretetreméltó gyöngédséggel járt el. A szövetséges fejedelmek katonáit rendesen a legnagyobb csatatűzben előre küldte; a badeniek és bajorok vesztesége aránylag úgy áll a poroszhoz, mint egy a százhoz; saját fiait pedig kímélte, s ha valamely erősséget elfoglalt, oda övéit helyezte el. Az utolsó hadjárat óta a déli német szövetséget hűtlenül elhagyott népek nagy keservesen vakarják tarkójukat s a mindenféle csapások litániájába ők is beteszik: „a poroszok barátságától ments meg uram minket!” Hanem már most késő.

X.

Wär' halb so leicht die That, wie der Gedanke,
Wir hätten eine Welt voll Meisterstücke.

Raupach.

A német kis residentialis városok hivebb képét alig találja föl az utas teljes eredetiségében annyira, mint Hessen-Darmstadtban. Mindaz mit valaha a kedélyes Hackländer, az apró német székvárosok életének e mesteri ecsetelőjétől olvastam, egyszerre megelevenült emlékezetemben; az ujkori don Quixote, don Larioz nevetségesen nemes alakjának, az európai rabszolgaélet mystikus bárójának, az előítéleteket legyőzni tudó Eugen Stillfried daliás jelenségének, a kedélyes Stubel szabónak, egész csomó stereotyp állam-, törvény-, udvari-, kereskedelmi-, közlekedési-, városi tanácsosnak, s művészileg festett ártatlan Klárának s a t. képzelmem új életet adott. A szép és kellemes, a rút és fáelmes, a komoly és nevetséges, jel'em, szokások és eseményekben, melyeket e legnagyobb német regényíró oly csodás bájjal tudott megörökíteni, — mind előttem állott. Az a szerény öltözetű fiatal leányka, ki kisdéd batyuját hóna alá szorítva, ép most egy szük sikátorba fordul be, talán egy minta Teréz, az okos és derék tánczosnő feledhetlen alakjára, — mig ama komoly uri ember, ki lassan s megfontolt léptekkel halad előre a jovialis Steiner tanácsnok, ki most az „enyvolvasztó“ klubba siet. Nem tudtam megmagyarázni miért, de e csöndes nyugodt városkában minden alak ismerőskint tűnék föl előttem s a mit egy genialis német író hatalmas ecsete elem festett, azt most mind megértém. A regényírók közt is van különbség; s bárki mit mond, lehet tanulni azoktól is. A valódi élet festője, minők kiváltképen a nagy angol regényírók, há-

lásabb téren mozog, mint a képzelemé. Az embereket úgy festeni, mint aminők, mindig tanulmányra mutat s ad egyúttal alkalmat. Aki Hackländer műveit ismeri, az igazat fog nekem adni.

Ily kellemes reminiscentiák hatása alatt jártam be e kicsiny várost, mely egy önálló kis herczegség székhelye sajátos szokásainak, életmódjának leghívebb képével. Darmstadt, bár neve elég ominosusan hangzik, mint a többi kis német residentiák, mintegy középhelyet foglal el, a nagy városok és falvak között. Meg van benne a fővárosok fénye, kényelme, szórakozása, s a falusi élet idylli csöndje, egyszerűsége, monoton élete; meg van benne a főváros első kelleke, az udvari élet, a kormány s a közigazgatás, de hiányzik belőle a zaj, elevenség, nagyobbszerű üzlet és kereskedelem. Minden kicsiben, en miniature történik; csak a herczeg maga nagy. Van egy kis nagyherczegi palota, mellette egy kis nagyherczegi színház, egy kis nagyherczegi istálló, egy kis kaszárnya, egy kis piac a hadsereg gyakorlatainak számára s egy tüzér laktanya, melyben az állam tizenkét ágyúja éjjel nappal őriztetik, nehogy valakiben kárt tegyen. Ha már egyszer azokat elő kell húzni, mi ritka eset, akkor már nagy baj van. A kicsiny piacokon pediglen vannak kicsiny álló s lovagszobrok, a kis nagyherczegek emlékére, ha tudniillik jól viselték magukat s megérdemelték e tisztességet. A kis nagyherczeg mellett van egy parányi ministerium, egy piskótányi felső parlament, melyben szépecskén ülnek tizenötön s egy alsó parlament, melyben vannak harminczan. Azok elvitakoznak, bölcs s tanulságos beszédeket tartanak s néha oly fontos határozatokat is hoznak, hogy az egész világ nem tud róluk semmit. Minden ötödik ember tanácsos, minden tizedik czég birtokos udvari szállító s minden tizenötödik rendszalagot hord. S ez apró ministerek, tanácsosok, udvari szállítók, udvari lakájok, lovászok, kocsisok félistenek a ma-

guk körében. A kis minister oly magasan hordja orrát subalternusai előtt, hogy Talleyrand vagy Kaunitz sem tehette különben a maga idejében. Minden vonásából kitünik mily roppant állami gondok sulya nyomja. Erősen meg vagyon győződve, hogy az európai diplomatiában hátra hagyja keze szennyét. Feledni látszik, hogy Goetheről soha sem tudta volna meg a világ, hogy minister volt, ha nem lett volna egyuttal Goethe. Hanem az mit sem tesz. A többiek is mind az államkancellártól kezdve az udvari kályhafütőig teljes tudatában vannak rangjaiknak; mindent komolyan, megfontoltan tesznek, óvatosan, figyelmesen szólnak. Az udvari intriguák és pikáns események elmondásában a legmélyebb jobbagyi hódolatot tanusítják. „Ma ő fensége, ami legkegyelmesebb urunk, főséges fogait jelenlétünkben legkegyelmesebben piszkálni méltóztatott,“ vagy „tegnap ő nagyhercegi fensége saját fenséges ajkaival sokat jelentőleg ásitozni kegyeskedett.“ Az ily fontos, s a népek sorsára kibató esemény azután a hir szárnyaira kel, elhagyja a palotát, bejárja a főuri termeket, lemegy az istállóba, konyhába, a városba, a kocsmákba; az emberek fönt és alant fejet csóválnak, suttognak, sokat jelenőleg néznek egymásra s törlik a fejüket az esemény jelentőségén mindaddig, mig valamely ujabb udvari hir hozzájuk le nem szivárog.

S aminő a kis némethercegségi udvar, olyan a város és népe. Az emberek illemtudók, csöndesek, nyugodtak s szent áhitattal tekintenek a föntebb állókra s végzetlen kényesek a rangfokozatot illetőleg. Sehol sem annyira uralgó a kasztrendszer, mint a kis német residentiális városokban. Minden kimért rendben és csöndben megy; az emberek harangszóra esznek, dolgoznak, s alusznak, mint egy intézetben. Ha nagy néha napján hire futamodik, hogy valamely kis csapszékben verekedés volt, valamely életúnt ember fölakasztá magát, valamely színész nő megszökött, egész forradalom

üt ki a városban; beszélnek róla hónapokon át. Különben az élet egészen patriarchalis. A jámbor fejedelem úgy él köztük, mint az apa gyermekei között. Eljár az iskolákba; megexaminálja a fiúkat, inti őket hazaszeretetre, vitézségre, sat. amint illik. Elfogadja az üdvözlő küldöttségeket névnapon, születésnapon, uralkodása évnapján, keresztelőkor. El el megy, megint visszajő, s az mindannyi ünnep a derék városnak. Ha valamely családi ünnep van, a hű város első kötelemének tartja kedveskedni az ő jó urának; hoznak neki ajándékot, virágot, gyümölcsöt, sőt mint tiz évvel ezelőtt egy helyen történt, hat darab kávé kanalat. Mindez igen gyöngéden, szépen s illedelmesen történik. A helyi lapok egész hasábokat irnak arról; obligát hódolat kifejezésekkel tarkítva. Sajátszerű, hogy a kis residentiális lapokban legtöbb az: „äm tliches“ rovatban van. Mig a nagy osztrákmagyarország lapjaiban itt-ott van néha nyolcz, tiz sor hivatalos, ez apró lapocskák hemzsegnek attól. A journalisták, lapszerkesztők potentátok az ily kis fővárosban. Néha a minister is kezét szorít velük s a fejedelem még a nevüket is tudja. Ezek aztán irnak valódi német bőséggel mindenről. Az egész állam históriája ott van hasábjaikon. Ha pedig bekövetkezik valamely családi vagy nemzeti ünnep, megjelennek a szelid s vad poéták s gyönyörű rythmusokban énekelnek meg gyerekágyat, temetést, névnapot, lófuttatást, ami akad. S e mellett mindnyájan elégedettek, boldogok. Hanem azért az idegen előtt elég büszkéek és rátartók, különösen kik az udvarral valamely összeköttetésben vannak. Egy Malbourough sem mondhatta több negéddel, mint egy tisztességes livrébe öltözött s általam megszólított inas, e szavakat: „Mein Herr, ich bin vom Hof.“

Amit itt elmondtam, annak hű képét adja a város. Az utcák tiszták és szélesek. A széles Rheinstrasse közepén van egy izlésteljes tér négy palotaszerű épülettel körül zárva. An-

nak közepén áll egy idomtalan s vörös homokkőből készült százharmincznégy láb magas oszlop, s annak tetején I. Lajos, Hessen-darmstadti nagyherczeg szobra. E jámbor fejedelemnek köszöni létét, a mai város. Addig alig volt 7000 lakója; az ő uralkodása alatt majdnem négyszer annyira növekedett. Az oszlopba be lehet menni, hanem a szoborból ép annyit látni lent, mint fönt, azaz semmit. E szobrot a hálás nép emeltette az ő uralkodójának. A széles út végén terül el a nagyherczegi palota.

Sajátszerű épület. Sötét falaival mint egy méla kolostor tűnik föl. Midőn nyitott kapuján beléptem, az őrt álló katona megállt sétájában s végig megnézett. Lehetetlen volt meg nem szólítanom. Kérdésemre, vajjon a palotában sétát tehetek-e, helybenhagyólag bólinta fejével s némán az előcsarnok egyik nyitott ajtajára mutatott, ahonnét a major-domus csakhamar előlépett. A palotának négy kisebb, nagyobb udvara van, mindannyi sötét, szomorú és élettelen. Oly néma csönd honolt ott, mint egy karthausi zárdában. A visszhangos folyosókon csak az udvarias major-domus s az én lépteim hangzának. A nagyherczegi család nem volt hon, mert a saison idejében rendszeren falura költözik s így alkalmam nyílt az egyes lakosztályokat megtekinteni s a pompás termeket saját plebejusi lábaimmal végig tapodni. Izlésteljes egyszerűség volt mindenütt észlelhető. A trónterem s a ministeri tanácskozással szolgáló kabinet csinos berendezése különösen feltűnt. Van egy kicsiny táncszobor is, hol az udvari bálók tartatnak. Egy folyosó az udvari színházba vezet, melynek jelenben a residentialis német színházak közt igen jó hire van. Az épület legnagyobb részét a könyv- és képtár foglalja el.

Megvallom, nem reméltem volna, hogy a kis Darmstadt-nak oly jeles képtára legyen. Midőn a derék házi chéf hosszas és unalmas csavargások után a felső emeletben egy nyitott ajtóhoz vezetve, búcsút vőn s én a képtár előtermébe léptem,

meg voltam lepelve. Kiváltképen az utolsó előtti század német mesterei vannak képviselve. Az ó-kölni német iskolából több jeles művet bir. Memling, Schoorel, s Metsys Quintin jobb műveikkel szerepelnek. Figyelmemet kiváltképen Rubens egyik nagy festménye, „Diana a vadászaton“ ragadta meg, mint melyen e nagy mester hatalmas conceptiójával, gyönyörű üde színezésével remekelt. Itt van Paolo Veronese bires „kánai menyegző“-jének vázlata is; az eredeti a Louvreben látható. Raffaeltől egy kis sz. János, mely aligha nem egykorú másolat.

A közép emeleten pompás terményrajzi gyűjtemények, kövületek s régiségek láthatók. Szakértő és műbarát sok érdekést találna köztük. Az én figyelmemet kiváltképen egy rendkívül jól conservált lepkegyűjtemény ébreszté föl. Ez volt még a legszebb melyet e nemben láttam.

A csöndes palota egyik mellék szárnyán kis torony van s abban egy harangjáték. Egészen hasonlít a salzburgihoz, csak hogy nem oly magas, s nem háromszor napjában, hanem minden órában játszik. Miután szemlémet elvégeztem, ismét lesiettem az egyik udvarra. Egy csinos kút foglalta el annak közepét. Helyet foglaltam közelében. Az óra ütött s utána a harangok melancholikus, bús zenéje hallatszott. Valami nyomasztó bűvös volt e zene a csöndes, magányos udvarban, mely végig reszketett a légen, mint egy kinos panaszhang. Az ég borús volt s így a különben is sötét palota néma falaival, mintegy élettelen hulla tűnik föl, melyből a szellem elszállott. No ezen a helyen nem laktam ha harminczhárom ösöm emléke tapadna is falaihoz.

A palota mellett díszes park vonul el. A színház és e között nagylelkű Fülöp és I. György hesseni nagyherczegek szobrocskái. Igen szerény művek, teljesen symmetriában állanak az egész nagyherczegséggel. A park bejáratához közel egy folyondárokkal befutott domb alatt nyugszik Henriette Carolina,

II. Frigyes Vilmos nejének anyja. Egy magán álló urnán e szavak olvashatók „femina sexu, ingenio vir,“ mely ugyan elég dicséretes, de mindamelllett kétértelmű felirat. A roppant hársfák s platánok szintén oly csöndesek és némák, mint az egész környék. Még a levelek suttogása sem hallatszik.

Egészen más élet mutatkozik a Vilmauton. Ez a kis városnak első boulevardja, részben tele ültetve friss ákászokkal, melyeknek árnyában sétál a városi haute volée a bárónőtől a cserepárig. Az ebédutáni siesta végeztével én is ide siettem annál is inkább, mert a főök, mely miatt Darmstadtot meglátogattam, ez ut végén Károly herczeg palotájában rejtett. Itt nyílt alkalmam tanulmányozni a kis németherczegségi városok publikumát. E kis városi nép egészen más szabásu, mint például Bécs, Drezda vagy München közönsége. Itt minden kimért pontossággal történik, még a séta is. Az emberek úgy járnak kelnek, mintha az egész városrész tojással lenne kirakva. A köszöntési módból lehet következtetni az egyesek állására, rangjára. Az alárendelt majdnem a következő üti orrat merő hódolatból, ha esetleg valamely följebb valóval találkozik, míg ez mint egy óra gép nagy lustán egyet billent fejével; ellenben ugyanazon éleveníetet mutatja hódolata nyilvánításában, ha valamely nálánál fontosabb, vagy magasb rangú egyénnel találkozik. A nők nem oly fényűzők, mint egyebütt, — a divatnak az ily városka nem elég termékeny talaj, — hanem nem sokkal szerényebbek. A tarka tömegben persze itt sem hiányozhatik két elkerülhetetlen kelléke minden promenadenak, a dajka és katona. Azok a kis darmstadtai honpolgárok itt is csak úgy bolondulnak az egyenruha után, mint másutt.

A Vilmaut végén van egy izléstelen gömbölyű épület, ez a katolikus templom. A kis városi eszmedúság annak feliratában is előtűnik. Homlokzatára e szó van írva: „Deo.“ Nem tudom, más hogyan gondolkozik, de én mosolyogtam e

feliraton. Hamár templom, kié lenne másé!? Azt hiszem, az Istennek emelt épület külsőjével árulja el azt, hogy kié, nem czégérrel. A jó darmstadtiak tán azért tették föl eme lakonikus feliratot, hogy a cultus különbségét kiemeljék, lévén ők megannyian lutheránusok; vagy talán azért, mert a közeli utczában egy szabadkőműves templom van. Ennek ugyan nincs felirata, de hamár megkülönböztetésképen a katolikus templomra ráírták, hogy „Deo“ amarra bátran felírhatták volna: „diabolo.“

Hiába ez apró államok mindenben utánozzák a nagyokat. Egy kissé liberalis, egy kissé conservativ, egy kissé monarchikus, és ismét egy kissé republikánus, egy kissé hívő, majd egy kissé hitetlen. Mindenből egy kicsi. Ezek a residentialis városok valóságos szatócs-boltok; minden meg van bennük en detail. S erősen hiszik, hogy az nekik jól áll.

Csak rendkívüli körülményeknek köszönhetem, hogy Károly herczeg palotájának s aligha csalódom, egész Darmstadt városnak legnagyobb kincsét, a Holbeinféle nagy madonnát, „a baseli polgármester Meyer családjával“ láthatám. Ujabban nagy vita támadt a fölött, valjon melyik az eredeti. A drezdaiaktól senki sem tudná elvitatni, hogy az övék az; és sokáig az egész műértő világ meg volt állapodva abban, hogy a drezdai madonna Holbein eredeti műve; most azonban kitűnt, hogy az csak egykorú másolat s az eredeti az, mely Darmstadtban van. Ennek a vitának nemcsak műtörténelmi fontossága van s a roppant hevély, melyet abban kifejtettek, nemcsak az igazság kiderítését czélozta, hanem aránytalanul nagyobb a végmegállapodásból folyó ári kérdés. Mert ha valóban kiderítették, ami kétségtelen, hogy a darmstadti madonna az eredeti, a világ legszebb képtára a drezdai, legragyogóbb gyöngyét veszíti el s a mű, mely félmillió frankra volt becsülve, s melyért az európai műpiacon országok árvereztek

volna, szépen leszáll értékében ezek frankra, — ami mindenesetre nem kis mértékben kellemetlen meglepetés. Épen annyi, mintha egy fejedelem egy szép napon arra ébred föl, hogy koronájának legdrágább köve, mely kárbunkulusnak hitt, nem más mint békasó. A jó drezdaiak nagyon is megorrolták ezt a fölösleges műbuvári buzgalmat, mely őket legszebb kincsük-től megfosztá.

Kellemes séta után, melyet a lovasok laktanyája előtt elterülő árnyas Mária-téren tettem meg, visszatértem szállodámba. Az idő már nyolczra járt s az utczák kezdtek néptelenezni. A józanságot kedvelő nép ilyenkor haza siet s az ember alig lát azután valakit. Midőn hosszas csavargás után a csöndes s majdnem elhagyott utczában lévő szállodámba megérkeztem, a vendégek nagy része már megvacsorált s kotródott haza. Egy hosszú asztalnál ült egy öszbevegyült, szemüveges öreg ur s nagy buzgón étkezék, vele szemközt egy fiatal szőke úri ember hasonlóan pápaszemmel fölfegyverkezve. Az öreg úr sört ivott, a fiatal ember bort. Az öreg uron első pillanatra észrevehém, hogy vagy doctor vagy professor, a fiatal ember nem mutatott valamely határozott phisiognomiát.

Midőn melléjük telepedtem, már az étkezés végén voltak. Az öreg ur leüté melléről a morzsákat s rágyujtott — burnótra, a fiatal ember pedig szivarra.

„Biztosítom önt uram! — szólta a fiatal ember oly idegen hangzásu német nyelven, minőt még sehol utamban nem hallottam — hogy a középtanodai rendszer mai reális iránya mellett szaktudósokat adhatunk a világnak, de nem művelt embereket. A mai iskolákban csak képezünk s nem művelünk; innét van, hogy az újabb rendszer nem adhat alapot a klasszikai műveltségre.“

Az öreg ur kelletlenül mosolygott.

„De mit is akarnak mindig azokkal a klasszikusokkal. Manó vigye el azt a Cicerót, aki pörlekedni tanítja az embere-

ket. A kor iránya realis. Mai világban a reáltudományok adnak kenyeret. Hagyjanak nekem békét a klasszikusokkal. Huszonötéves tanárságom alatt mindennap összevesztem collegáimmal e thema fölött. Akár mit mondtam, nem hittek. Aztán nem szóltam semmit és vártam. Az események megmutatták, hogy igazam volt.“

„Szép, ha úgy van.“

„Bizony csakis a reáltudományok tettek nagygyá minket. Virgilius és Horatiussal meg nem vertük volna az ellenséget.“

„Az igaz, de nem csak háboru az államok föladata. A békében is vannak kötelmek. Alkotmányos életben csak a klasszikus műveltség terem nagy jellemeket.“

„Mi közöm nekem a nagy jellemekhez, – pattant fel az öreg professor. James Watt vagy Fulton több hasznot hajtott az embereknek, mint száz nagy ember Themistoclestől kezdve nagy Napoleonig.“

„Önnel nem lehet e tárgyról vitatkozni.“

„Maglehet, szolt az öreg ur gúnyosan s akkorát szippantott, hogy szemei is kidülledtek bele. Mindig csak a régivel jönnek elő. Az a kor már lejárt magát.“

„Adjon ön igazat a professor urnak, szoltam közbe nevetve fiatal szomszédomhoz fordulva. Azt úgy sem tagadhatja, hogy a nagy Germánia hatalmas szellemi fölényét, mint minden más művelt nemzet a klasszikusok forrásából meritette. A reáltudományok virágzása erőssé, hatalmassá, életképessé tette a német nemzetet, de nagygyá csak a régiek remekművei alkották.“

„No ugyan abban kételkedni is tudnék.“

„Példát hozok föl. Oly nemzetnek fia vagyok, mely a legrégebb időtől fogva kettőt szeretett ábrándos ragaszkodással; traditióit és a klasszikusokat. E nemzet elszigetelten állott Európá közepén; nagy és nehéz küzdelmeket állott ki, de mi-

ként Antheus anyjától a földtől, úgy ő is e kettőből mindig új erőt merített. Ha hazámban nem lettek volna nagy jellemeik, nem lennének most mi sem. S ezek mind e forrásból kerültek elő. A mai kor realis iránya nem engedi a hasonlókat felszínre jöni; számuk is megfogyott; nálunk úgy mint másutt. Innét van az erkölcsi garancia hiánya.

„Ön talán szintén professor?“ kérdé az öreg ur.

„Nem tagadhatom.“

„No az szép! Hiszen én is az vagyok“ – szólt a fiatal ember.

„Osztrák, amint kiejtése mutatja?“ – szólt felém fordulva az öreg ur.

„Nem bizon; magyar vagyok.“

„Hogyan? Magyar? Hol, merre; én is az vagyok?!“ – kiálta föl örömmel a fiatal ember.

Elmondtam hol. A fiatal ember el volt ragadtatva. Erdélyi szász volt.

„Nos így nem csodálkozom a benső egyetértésen!“ szólt tréfásan az öreg ur.

Hanem most az egyszer megjárta. A vitatkozás egész terjedelmet nyert. Én és derék kollégám annyira megpuhitottuk az öreg urat, hogy utóvégre kimondta, soha sem bocsátkozik vitába magyar tanárokkal. Természetesen; ő matematikus volt, mi pedig philologusok. A katedra becsületét mind a hárman oly tüzzel védelmeztük, hogy szinte belemelegedtünk. Elvégre az egyenetlen harcban a rokkant német professor esett el, ki huszonötéven át tanította a német gyerekeket számolni s így nem csoda, ha gyűlölt mindent ami latinul vagy görögül hangzott.

Ez élményem volt legérdekesebb a kis residentialis városban. Pályatársam a középiskolák taurendszerét tanulmányozandó már három napja volt Darmstadtban s igen sajnálkozott, midőn másnap búcsút vettem tőle. Az öreg ur, mint

az őszinte pinczér elmondá, buzgón tudakozódott, meddig maradunk a városban; addig — ugymond máshová megy — vacsorálni.

Midőn másnap Darmstadtot elhagytam, kezdém érezni a vándor madár fáradalmát. Epedtem a csöndes fészek után, melyet hetek óta elhagytam. Megszállt a kínzó honvágy, s gyors röptöm alig engede pihenést Manheim, Stuttgart s Ulmban. Phantasiám szárnyai, tollam elfáradt.

Mit mondjak el még? Ellőjem utolsó töltéseimet, hogy védetlen állapotba jussak? Megérdemeljem, hogy az utolsó fölvonásban, dicsőségem tetőpontján, kifütyüljenek? Hamár meg volt az ambitióm, hogy csillagkint akartam ragyogni, legalább az üstökös csillag sorsát választom, vagyis szeretnék úgy eltűnni, hogy észre ne vegyék. „A dicsőség olyan mint a vaj, mondja Börne, a nagy melegben hamar olvad.“ Azért jó lesz ideje-korán; még midőn van valami ragyogásából, félre tenni. Azután arról is hallottam valamit hogy: „a nagy szellemek társalgása kellemes, de ha sokáig tart, nyomasztó.“ Mind oly indokok, melyek kénytelenitnek leszállani a magasból s akkor venni bucsút, mikor még az embert — marasztalják.

Te pedig kedves olvasóm! ki végig kóboroltál velem tuskén bokron át, kit elég udvariatlanul meghurczoltalak kedved ellenére vagonokban, szállodában, templomban, korcsmában, tornyokban, pinczékben, temetőkben ne neheztelj rám s bocsásd meg vakmerőségemet. Elismerem, hogy van okod a neheztelésre, kiváltképen, ha az ugynevezett komoly studiumoknak vagy barátja. Jules Janint egy időben arról vádolták, hogy könyelmű irálya van, pusztán azért mert nem volt unalmas. Én részemről semmitől sem óvakodtam inkább mint az untatástól. Ezen uti vázlatokban eszméimet, felfogásaimat, tapasztalataimat némileg terjedelmesebben adtam vissza, mint az előbbieken. Nem tehettem róla. A természet és

az emberek benyomása mindenkire más és más. Ez mindig elég új és érdekes marad. Mindenütt a szépet kerestem, az igazat s a jót. Ahol rá találtam, ott gyönyörködtem benne s e tiszta örömnél szerény reflexiója lett ez uti vázlat.
